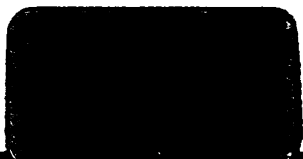

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 08246565 3

Jorisse[illegible]

BTF

HISTORISCHE STUDIËN.

HISTORISCHE STUDIËN

DOOR

DR. THEOD. JORISSEN
IN LEVEN HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

TWEEDE, GOEDKOOPE DRUK

II

REVOLUTIONAIRE LECTUUR. — UIT DE DAGEN DER RESTAURATIE. — GUIZOT TE HUIS. — DE BURGERKONING. — EEN AMUSANT BOEK. — DE MÉMOIRES VAN TALLEYRAND.

HAARLEM
H. D. TJEENK WILLINK.
1893

I

REVOLUTIONAIRE LECTUUR.

REVOLUTIONAIRE LECTUUR.

Het is geen toeval en geen willekeur, wanneer de historische wetenschap in sommige oogenblikken zich bij voorkeur met een bepaalde periode bezighoudt en deze inzonderheid tot het voorwerp van haar onderzoekingen en nasporingen maakt. Vele onderzoekingen van andere wetenschappen werden door de practische eischen van rechtstreeksche behoeften in het leven geroepen en danken daaraan de belangstelling, waarmede zij worden gevolgd en de eer, die den navorscher ten deel valt. Doch niet als deze natuurkundige, zijn de geestelijke wetenschappen de dienaren van den dag. De band is fijner, die hen aan het geestesleven van den tijd bindt. Ieder mensch en iedere generatie gevoelt de noodzakelijkheid, om zich rekenschap te geven van haar eigen streven. De arbeid van hen, die op een der deelen van het groote gebied der geestelijke wetenschappen werkzaam zijn, wordt altijd in meer of minder mate door dit streven naar zelfbewustzijn geïnfluenceërd. Ook al wordt de uitslag der onderzoekingen er niet door gepraejudiceerd, wat den man van wetenschap tot een partijganger zou maken, de keus der onderwerpen wordt onwillekeurig mede er door bepaald. Dat in de

jaren, die aan den strijd tusschen Frankrijk en Oostenrijk voorafgingen, de middeleeuwsche keizertijd en de meerdere of mindere mate van verdiensten, die aan de Oostenrijksche aartshertogen in hunne qualiteit van Duitsche keizers moet worden toegekend, onderwerpen van onderzoek en van verschil waren, vond zijn diepste en laatste verklaring in de verwijdering, die er met ieder jaar meer tusschen de Duitsche natie en het Oostenrijksche keizershuis werd waargenomen.

Het verleden rechtvaardigde den onwil, dien men heden gevoelde.

De worsteling op het gebied der wetenschap ging aan den strijd op de slagvelden vooraf: de nederlagen en overwinningen, op het eerste geleden en behaald, waren voorbeelden en voorboden van die, welke den veldtocht tot een onvergetelijken zou maken.

De revolutie van 1789 is een dier onderwerpen, die niet een omkeering in den geestesstroom des tijds of groote politieke gebeurtenissen behoeven, om aan de orde gesteld te worden. Gedurende de geheele 19de eeuw is dit merkwaardig verschijnsel aan de orde geweest. Geen menschenkind, die alles, wat over haar geschreven is, kan gelezen hebben. Meer dan een menschenleven ware daartoe noodig. En het is een Danaïdenarbeid. Elken dag wordt de literatuur vermeerderd. Het is de vraag, of er, na de Christelijke Kerk, een onderwerp van wetenschap is te vinden, waarover zulk een literatuur bestaat. Het is een stroom, die rusteloos voortgaat te vloeien.

Indien men alleen op de belangrijkheid der feiten let, zou die groote belangstelling reeds voor een goed deel verklaard zijn. Want er zijn weinig gebeurtenissen, zoo rijk aan dramatische toestanden. Het eene sprekend tooneel

vervangt het andere. Er is geen andere periode, die in zulk een kort bestek zulk een reeks van gewichtige voorvallen ons voor de oogen stelt. De belangstelling, die zij bij ons opwekken, is algemeen; niemand, die een warm gevoel heeft voor zuiver menschelijke aandoeningen en gewoon is in den eigen polsslag terug te vinden wat den polsslag van zijn volk of de menschheid verhaast, niemand kan ze met onverschilligheid gadeslaan. De val der Bastille, de terugtocht van Versailles op 6 October, de vlucht naar Varennes, Mirabeau, het schavot van Lodewijk XVI, Maria Antoinette, de laatste nacht der Girondijnen, Robespierre uitgestrekt met bloedende kaak op de tafel der conciergerie — eindelijk Napoleon, de keizerlijke kroon zich zelven op het hoofd plaatsende: al die tooneelen, die zulk een mateloozen rijkdom van volks- en individueel leven en lijden vertegenwoordigen, kan men niet aanzien, zich voor den geest roepen, en onverschillig zijn. Beurtelings worden alle gewaarwordingen, waarvoor een menschelijk hart vatbaar is, gewaarwordingen van sympathie en antipathie, liefde en haat, hoogschatting en minachting, waardeering en spot, er door opgewekt.

Indien het alleen in persoonlijke voorliefde of tegenzin zijn verklaring moest vinden, het verschijnsel zou, naar men kon verwachten, na een zekeren tijd ophouden. Wel zou de belangrijkheid der feiten ze tot een studie, zoo al niet voortdurend, dan toch dikwerf maken. Een studie is het waard, karakters als Robespierre te ontleden, zich rekenschap te geven van maatschappelijke toestanden, waarin een Danton, een Marat tot historische namen worden. Den ondergang van volken en staten gade te slaan, hebben politieke denkers ten allen tijde een leerrijke taak geacht. Zoowel om menschen en toestanden, als om de macht van

ideeën te leeren kennen, levert het revolutietijdperk de ruimste gelegenheid.

Maar ditzelfde geldt in meerdere of mindere mate van elke revolutie. Ook de Engelsche van 1649 biedt meer dan voldoende stoffe aan. Zoo er dan geen andere band ware, die ons aan haar verbond, de gissing ware geoorloofd, dat de revolutie van 1789 na een niet al te lang verloop van tijd tot die groep van historische gebeurtenissen zou behooren, die van tijd tot tijd de aandacht van geschiedschrijvers zou trekken, zonder duurzaam die van het groote publiek te prikkelen.

Doch de revolutie van 1789 heeft haar laatste woord nog niet gesproken. Wij allen zijn in meerdere of mindere mate, willens of onwillens, hare kinderen. Ook hij, wiens inzichten het verst van de door haar toegepaste beginselen afwijken, gevoelt in de richting zijner denkbeelden en in de opvatting des levens haar invloed. Zij heeft een vernielingswerk verricht, zooals weinigen. Het gebouw, dat zij gesloopt heeft, behoorde wat de vormen betreft, tot een enkel volk; wat de grondslagen aangaat, tot niet één werelddeel of een enkelen tijd in 't bijzonder. Zij heeft meer neergeworpen, dan opgebouwd. Zij heeft staatkundige beginselen tot erkenning en gelding gebracht, die nog steeds voortgaan strijdige staatsvormen, waar ook aangetroffen, te ondermijnen. De Europeesche maatschappij is nog in geen enkel opzicht den diepen schok te boven, dien zij ontvangen heeft: integendeel, het is of zij bij de verdere ontwikkeling steeds meer den geheimzinnigen invloed zich bewust wordt, die sedert negentig jaar haar loop bepaalt. Meer dan ooit te voren voelt zij zich onzeker van haar eigen weg en van de toekomst, die zij te gemoet gaat. Theorieën voelt zij in haar schoot werken, waarvan zij het eerste woord heeft

geleerd, maar het laatste haar een groot raadsel is. Niemand weet, waartoe het beginsel van gelijkheid, de hardnekkige kamp tegen het privilegie, leiden zal. Een tijd lang, toen voor het uiterlijke de rust hersteld was, en maatschappelijke orde heerschte, scheen het en geloofde men, omdat men het wenschte, dat de revolutie geëindigd was. Die gulden illusiën zijn thans voorbij. Wij leven, naar het geliefkoosde woord luidt, in een overgangsperiode, een karakteristiek, die niet bijzonder kenmerkend is, omdat zij op elken toestand past, maar, waar zij de uitdrukking van het heerschend bewustzijn is, beter dan eenige andere het gevoel van onzekerheid teekent. De geweldige uitbarsting is voorbij, maar de lavastroom gaat voort.

Het is van dit ontwaakt bewustzijn, vooral na 1848 levendig, een natuurlijk gevolg, dat men poogt zich van die geheimzinnige krachten, die de maatschappij doorwoelen, rekenschap te geven. Met grooter ijver dan waarmede de bronnen van den „Nijl, den grooten onbekende", worden opgezocht, poogt men de bron te ontdekken, waaruit de geestesstroom van den tijd zijn oorsprong nam. In allerlei richtingen, gelijk de mijngangen, die de verborgen schatten aan het licht moeten brengen, doorkruisen de onderzoekingen de revolutieperiode, om 't zij in religieus, 't zij in sociaal, 't zij in politiek opzicht, de aderen te ontdekken, waaruit wat ons eigendom is geworden, is geput.

De eerste, beteekenisvolle arbeid, dien onze eeuw over de Fransche revolutie voortbracht, was die van Adolphe Thiers. Het was in den herfst der restauratie, dat hij het beeld der gehate revolutie aan zijne tijdgenooten voorhield, om hen de scherpe tegenstelling tusschen de met zooveel bloed en tranen betaalde „*principes de 1789*" en de

reactionaire beginselen van Karel X te doen gevoelen. Zijn *Histoire de la révolution française* was een apologie, zelfs waar deze gerust had kunnen gemist worden. Maar eene apologie, steunende op de wet der historische noodzakelijkheid, die hem ook in de vreeselijkste bladen dezer bebloede historie slechts onvermijdelijke gevolgen deed teekenen. Als een keten, waaruit geen enkele schakel kan gemist worden, vertoonde de revolutie een geheel, dat men in zijn geheel kon verwerpen, maar ook in zijn geheel moest aannemen. Lofredenaar en apologeet, scheidde hij de zaak van de personen, de vrucht des akkers van de bezoedelde hand des zaaiers. „Wij hebben hun gedrag niet te verdedigen, wel hun werk te handhaven."

In de hoofdzaak was zijne overtuiging de heerschende, toen Michelet optrad. Zijne *Histoire de la révolution française* verscheen in 1848. In de laatste maanden van het Burgerkoningschap zagen de eerste deelen het licht. De revolutie is, zijns inziens, „l'avénement de la Loi, la résurrection du Droit, la réaction de la Justice." Op 't oogenblik dat de ministerieele doctrines van Guizot schipbreuk lijden in den storm van Februari 1848, treedt Michelet als de apologeet van de doctrinaire Girondijnen op. Zoo zijn werk weinig politieken invloed heeft uitgeoefend, het was meer nog aan het ongunstige tijdstip dan aan den zonderlingen elliptischen vorm van zijn arbeid, de vrucht van zorgvuldige studie, te wijten. Het tweede keizerrijk, waaraan Thiers den weg gebaand had in de publieke opinie, door zijn meesterlijke reconstructie van *le Consulat et l'Empire*, werd gebouwd op den wankelen grond van geheimzinnige bewondering, die zich geuit had in de terugvoering van Napoleon's asch en de oprichting van „le Tombeau de l'Empereur", in den herleefden haat van het ancien régime, door

Louis Blanc in zijn *Histoire de la révolution française* als 't ware herboren en verspreid. Wie Louis Blanc niet bestudeerd heeft, zal nooit de groote revolutie begrijpen. Als een tijdgenoot der mannen van 1793, als een hunner, spreekt hij hun wantrouwen, hun haat, hun lichtgeloovigheid uit: hij laat een later geslacht begrijpen en voelen de passie, die de hoogepriesters van „le fanatisme de l'intelligence" heeft bezield. Niemand heeft als Louis Blanc zoo zeer met hen medegeleefd en gedeeld in hunne sympathieën en antipathieën; maar ook geen auteur ook heeft zijne lezers zoo doen deelen in beide, hun haat en hun liefde, als hij.

Er behoort meer critiek en meer kennis toe, dan gemeenlijk het groote publiek ter beschikking staat, om aan de bedwelming zijner passie, de passie van 1793, te ontsnappen. Hij is de geschiedschrijver van het wantrouwen, dat op de noodlottige ontwikkeling der revolutie zulk een diepen invloed had.

Het is een opmerkelijk feit, dat zij, die de revolutie het scherpst veroordeelen, nooit gewaagd hebben een volledig beeld van haar te ontwerpen. Met grieven tegen het schrikbewind wordt het feit der revolutie zelve niet veroordeeld. Aan Mortimer Ternaux danken wij een — helaas onvoltooid gebleven — *Histoire de la Terreur*, die zeker een der beste en meest blijvende producten van de historische wetenschap tijdens het tweede keizerrijk is.

Aan degelijke studie paarde hij een zeldzaam groot schilderstalent. Hij ontrolt voor onze oogen eene reeks van tafereelen, die ons ooggetuigen doen zijn van de meest tragische dagen uit dat bloedig tijdperk. Zijn werk was — ik heb dat vroeger elders aangetoond — een tendenzschrift tegen het zegevierend Bonapartisme, tegen den

druk van den derden Napoleon. Gelukkig intusschen is hij èn door de degelijkheid zijner onderzoekingen èn door de belangrijkheid der gewonnen resultaten, er in geslaagd een arbeid te leveren, die niet, als van zoovelen zijner tijdgenooten, bestemd was met de gehate regeering te verdwijnen. Trouwens het standpunt, door hem ingenomen, was niet dat van apologeet. Hoe sterk de politieke verbittering ook steeg, lofredenen op het bloedbewind konden uit den aard der zaak slechts kort bijval vinden. Wie hecht aan de werken van Bongeard enz. over Danton en de andere terroristen hooger waarde, dan als verzamelingen van hier en daar bruikbare stof, correctie van ondergeschikte punten, die voor de schets van het geheele beeld slechte luttele waarde hebben? Het beroep op het schrikbewind moge een bedreiging zijn geweest voor het keizerlijk bestuur en een openbaring van den geweldigen haat, dien het régime van keizerin Eugénie had opgewekt, geen volk is onnadenkend genoeg om in dergelijke herinneringen zijne idealen voor de toekomst te zoeken of weer te vinden.

Een heftige kreet van bittere teleurstelling dringt uit Quinet's studie over *la Révolution* ons in de ooren. Waarom hebben de mannen, die zoo goed wisten te sterven, niet weten vrij te zijn? Omdat zij zich bediend hebben van het wapen van het ancien régime, de tyrannie. Aan hun droombeeld van gelijkheid hebben zij de vrijheid opgeofferd. Wat aanvankelijk slechts een toevallig en voorbijgaand verschijnsel was geweest, maakten zij tot de ziel, het karakter der revolutie.

De revolutie was onder de handen en in de hoofden der terroristen een abstract wezen, een soort van afgod geworden, bestaande boven en buiten de individuën, die aan haar werden opgeofferd. „Autant vaudrait dire que

les hommes pourraient être anéantis sans dommage pour l'humanité." Met een volkomen valsche opvatting van het wezen des menschen, dat als goed van nature werd gedacht, spoorden de terroristen het kwaad op, om het te vernietigen. Als hun werk volbracht was, zou de gouden eeuw dagen.

Aan bespiegelingen over de revolutie, aan verschil van opvatting, heeft het, blijkens de aangehaalde werken, niet ontbroken. Ieder auteur heeft zich een beeld van haar gevormd, dat de hoofdlijnen in de allereerste plaats aan zijn eigen overtuiging en levenservaring heeft te danken. Kan het anders? Over Salmanassar kan men met volle onpartijdigheid oordeelen, maar waar het de zegepraal van beginselen geldt, die nog voortdurend worstelen om de zege, is het niet mogelijk hen, die voor of tegen hen hebben gekampt, met de objectiviteit van een persoonlijk niet geïnteresseerde te waardeeren en te teekenen. Partijloosheid op het gebied der historie is eenvoudig een onmogelijkheid, omdat partijloosheid slechts bestaan kan waar geen belang wordt getroffen. En hoe zou het mogelijk zijn, dat niet te gevoelen, waar het onze eigene zaak, de beslissing raakt van vragen, die de richting der maatschappij, waarin wij leven en ademen, bepalen?

Deze enge band, die ons hecht aan de revolutieperiode, geeft het antwoord op de vraag, hoe het komt, dat inzonderheid de afdwalingen het voorwerp van het onderzoek zijn geworden. Over het ancien régime, dat in 1789 viel, over de nationale vergadering en het groote werk, dat zij tot stand heeft gebracht, is de literatuur betrekkelijk gering. Het is alsof aller oog bij voorkeur zich richt op het tijdperk, toen de aanvankelijk verkregen winst verloren ging, verdobbeld werd onder de vreeselijke uitbarsting

van politieken hartstocht en politieken haat. Men weigert, onder het gevoel van teleurstelling, dat de ervaring der laatste zeventig jaar leverde, de groote revolutie, zooals Thiers wilde, in haar geheel aan te nemen of in haar geheel te verwerpen. Er is gezondigd binnen en buiten de muren: de eerlijkheid, rechtschapenheid, deugd zijn niet uitsluitend aan de zijde der revolutie, de intrigegeest, het onbeschofte eigenbelang, de opoffering van het algemeen welzijn aan berekeningen van eigenbaat drukken niet uitsluitend het ancien régime.

Het is aan dit gevoel van teleurstelling, dat tot scherper toezien en nuchterder beoordeeling leidt, dat de jongste arbeid van Taine evenzeer als die van Quinet zijn ontstaan dankt. Het opzien, dat die arbeid gewekt heeft, de ergernis, die er aan genomen werd, leert hoe weinig intusschen die behoefte aan scherper onderscheiding nog algemeen heerschende is.

De tijd om over Taine's werk een definitief oordeel te vellen is nog niet daar, en voordat het in zijn geheel vóór ons ligt en vooral *les origines de la révolution* geheel zijn verklaard, is elke poging prematuur te achten. Niettemin is de gissing geoorloofd, dat Taine er niet in slagen zal de publieke opinie tot zijn inzicht te bekeeren *. Zijn werk — om een enkelen indruk uit te spreken — is een verrassing. Niet in dien zin alleen, dat men dezen arbeid van hem niet gewacht had, maar ook voor hem zelven. Het maakt den indruk, geschreven te zijn onder de eerste kennismaking met de gebeurtenissen. Het is alsof de geschiedschrijver der Engelsche letterkunde zich verbaast over

* Als van zelf dringt zich de vraag op, of hij om de boomen niet het bosch voorbijziet.

het gewoel op de straat, dat onder zijne ramen wordt gehoord en hem in zijne kalme, wetenschappelijke onderzoekingen stoort. Karakteristiek is het, dat hij de revolutie zelve teekende voordat het onderzoek der *origines* geheel was afgeloopen, ten minste voordat hij de resultaten had medegedeeld. Doch misschien blijkt het later, als wij het geheel kunnen overzien, dat deze opmerking minder klemt dan ons voor het oogenblik toeschijnt. In elk geval, zoo het later blijken mocht, dat Taine onjuist is beoordeeld, heeft hij het niemand dan zichzelf te wijten. Voor een goed deel liet hij de bewijsstukken zijner opvatting achterwege. Zijn omvangrijke arbeid maakt dientengevolge den indruk van een gebouw, welks architect zich de wel een weinig gevaarlijke speelschheid veroorloofde, de bovenverdiepingen op te trekken en in orde te brengen, voordat de fundamenten zijn gelegd. Het zou niet het eerste architectonische kunststuk zijn, dat op den duur zal blijken slechts voor een kort bestaan in het leven te zijn geroepen.

Een veel bescheidener taak stelde zich een man van veel matiger literarisch talent ten doel. Henri Martin is de mededinger van Taine, kort na het verschijnen van diens werk, voor een eereplaats in de Académie. De zetel van Thiers was ledig en Henri Martin werd gekozen, Taine voorbijgegaan. Of 't billijk was? Men meende Thiers niet een plaatsvervanger te kunnen schenken, die, naar men oordeelde, der revolutie van 1789 ontrouw was geworden.

Laat de beoordeeling onjuist zijn, gelijk ik geloof, zij is begrijpelijk. Maar ook buiten deze miskenning van den persoon van Taine, is de keuze van Henri Martin alleszins verklaarbaar. Hij kon een breede rij van titels aanvoeren. De geschiedenis van Frankrijk is aan weinige mannen zooveel verplicht als aan hem.

Behalve verschillende detailstudiën leverde hij een *Histoire de France*, dat een veelszins uitnemend en merkwaardig boek is. De Duitsche professor Weber heeft, voor wie er behoefte aan had, in zijn eindelooze *Weltgeschichte* het bewijs geleverd, wat men met overschrijven kan tot stand brengen. „Comment fait-on des livres? Avec des livres," zegt een Fransch auteur. Weber is er het levende voorbeeld van. De stof is onverwerkt, de citaten zijn over verschillende paragrafen verdeeld: cicaten uit de secondaire werken, de bewerking van de onderwerpen door anderen.

Wanneer men dit kunststuk van Duitsche vlijt, waaraan een zoo algemeene verspreiding ten deel viel, vergelijkt met de *Histoire de France* van Henri Martin, welk een verschil!

Deze man heeft niet uit secondaire bronnen de bewerkingen der stof door anderen, geput; hij heeft de echte bronnen zelve geraadpleegd. Ik geloof, dat weinig mémoires en documenten-verzamelingen niet door hem bestudeerd zijn. En die geheele stof, van het begin der Fransche historie tot 1789, heeft hij verwerkt, in zich opgenomen. Men neme de proef met eenige periode. Tal van détails laat hij liggen, maar den grooten weg der nationale ontwikkeling blijft hij onverbreekbaar trouw: hij bewandelt dien tot het einde. Zijn literarisch talent is oneindig zwakker dan b. v. dat van Michelet, den genialen fantast. Maar daarentegen boeit en trekt hij aan door een kalme zekerheid, een vastheid en gelijkmatigheid van oordeel en humeur, die vertrouwen wekt. Het is, of het rustig, nuchter gezond verstand, dat bestaanbaar en vereenigbaar is met den gloed eener vaste overtuiging en een vurige, innige vaderlandsliefde, zijn pen heeft uitgelezen, om er de annalen van Frankrijks verleden mede te schrijven.

In den loop van het jaar 1878 heeft Henri Martin aangevangen op dien grooten levensarbeid een vervolg te geven, dat dien voltooien moet. Het is de *Histoire de France depuis 1789 jusqu'à nos jours.* Meer dan zijn vroeger werk is dit voor algemeene verspreiding bestemd. De rijke inhoud der laatste negentig jaren dwong uit den aard der zaak tot zelfbeperking, zoo de schrijver zijn doel bereiken wilde: „nous y montrons notre patrie, depuis quatre-vingts ans s'agitant dans le douloureux enfantement d'une société nouvelle; tour à tour se précipitant violement en avant, puis reculant parfois avec une violence égale; se décourageant par moments, mais toujours revenant à l'oeuvre. Le Français qui connaîtra bien ce passé de la France, ne perdra jamais l'espérance dans les plus tristes jours."

Deze laatste woorden schreef hij in 1867.

De zware slagen van den tegenspoed, die Frankrijk sedert troffen, benamen hem den moed en het geloof in de toekomst niet. „Nous avons passé par les plus tristes jours qu'ait jamais vus notre patrie depuis ceux où Jeanne d'Arc la sauva, et c'est au fond même du gouffre de la mort que nous avons trouvé la Renaissance."

De sombere toon dezer woorden klinkt ons op menige bladzijde van dit geschiedverhaal tegen. Wij voelen wat er omgaat in het hart des schrijvers, hoe diep het gewond is, als wij soms op het alleronverwachts jonge herinneringen zien boven komen, die ons, vreemdelingen, aan zijn hand rondgeleid in het laatst der vorige eeuw, zonderling verrassen.

Een enkele proeve.

Na de aanneming der driekleurige cocarde en de woorden, bij die gelegenheid door Lafayette gesproken, vermeld te hebben, sluit hij zijn hoofdstuk op eenmaal met de bittere

woorden, waarin al de gekwetstheid van den volkstrots zich uitspreekt: „dans ces beaux jours de fraternité européenne, à présent si loin de nous, nul ne prévoyait que la France retomberait sous le despotisme militaire; qu'une monarchie militaire allemande retournerait contre la France l'institution de l'armement universel perfectionnée par la science, et que la France de la Révolution serait réduite, pour se relever, à imiter à son tour son ennemi."

Voor ons persoonlijk hebben dergelijke opmerkingen weinig of geen waarde; maar het is te begrijpen, dat het Fransche volk den man hoog schat, die ook waar hij leeft in de verslagen dagen van 't verleden, de smarten en het lijden van den tegenwoordigen dag toont te gevoelen en mede te lijden. Het verleden, zij het ook door tegenstelling, verbindende aan het tegenwoordige, houdt hij den draad vast, die de verschillende deelen van zijn arbeid verbinden moet. Hij wil verklaren, wat de ontwikkeling der laatste negentig jaar voor Frankrijk heeft opgeleverd, de worsteling voor en tegen *les principes de 1789* in haar vruchten der natie duidelijk maken. Het resultaat staat bij hem vast: hij is met hart en ziel kind van 1789. Zonder de afdwalingen te ontveinzen, leert hij de oogen te richten van de personen op de beginselen, van het voorbijgaande op het blijvende. Gelijk hij erkent, dwingt de rijkdom der stof hem tot groote zuinigheid: het zijn niet meer dan de hoofdlijnen, die hij ons schetst. Maar het is met een zoo natuurlijke gemakkelijkheid van vertellen dat hij zijne lezers bezighoudt, dat wie zijn résumé heeft gelezen, zonder twijfel begeerig de hand naar Taine, Michelet, Louis Blanc of anderen uitstrekt, om nader onderricht te ontvangen.

Een veiliger gids tot den meer wetenschappelijken arbeid

zijner voorgangers, leidt Henri Martin zijne lezers met volle waardeering van elke kracht, van allen arbeid.

Met de teekening van den 2den Juni, toen de Gironde viel, eindigt het eerste deel. Ziehier hoe het hem gelukt in weinige maar juiste trekken aan elk der partijen recht te doen:

„Sous prétence de combattre le Fédéralisme, une fraction de la nation, une Commune, qui ne représentait pas même la majorité de Paris, avait mis sous le joug la Représentation nationale, organe légal de l'unité française. Les fautes des Girondins avaient contribué à amener cette grande catastrophe: mais la cause principale en remontait plus haut, à une faute bien grave de la Constituante, qui avait méconnu les conditions nécessaires de l'organisation de la capitale.

„Dans ce Paris, qui n'est pas une commune comme une autre, mais qui est, comme le disaient les Jacobins euxmêmes, le résumé de la France, la Constituante avait attribué la disposition de la force armée à la municipalité, à l'autorité locale, et non au gouvernement national.

„C'est par excès de réaction contre la centralisation monarchique, mettre le droit d'un côté et la force de l'autre. La Convention n'avait pas su réparer cette faute. La liberté et la République étaient perdues, car la République est le gouvernement de la Loi, et il n'y avait plus de Loi. La minorité avait brisé la majorité par la force, et l'on ne pourrait plus avoir que des dictatures.

„Il restait à sauver l'indépendance nationale, c'est à dire l'existence même de la France, et l'égalité, principe de nouvelles institutions sociales, d'un nouveau droit civil destiné à remplacer celui de l'ancien Régime. Sur cette double base la liberté et la République pouvaient et

devaient un jour se relever. Cette double base, la Convention sut la conserver à la France."

Wie geen vreemdeling is in de revolutie-periode, merkt onmiddellijk die kalme billijkheid van waardeering op, die ook aan de zoo gesmade Conventie recht doet wedervaren.

Was de revolutie van 1789 te vermijden geweest?

Het antwoord, dat op die vraag voor de hand ligt, is dit: indien de oorzaken, die haar in 't leven riepen, konden weggenomen zijn, ja; zoo niet, neen.

In vroeger dagen was men gewoon, de verantwoordelijkheid van den geweldigen storm op personen te leggen. Voltaire, Rousseau, Montesquieu en de Encyclopedisten werden haar vaders geacht. De revolutie is de vrucht van hun werkzaamheid.

Die beschouwing zondigde in verschillende opzichten. Zij was in het leven geroepen door een verbazende overschatting van de macht der individueele werkzaamheid en door een volkomen miskenning van de voorwaarden voor individueelen invloed. De beteekenis, die het individu en zijne inzichten verkrijgt voor het algemeen, hangt niet in de alleerste noch in de hoogste plaats van zijn persoonlijkheid, noch zelfs van de voortreffelijkheid zijner inzichten af. Waarheid is het, dat het persoonlijke belemmerend, ja vernielend kan werken op den bijval, die aan de door hem voorgestane denkbeelden wordt geschonken. Een gehaat man is dikwerf zelf de grootste hinderpaal voor de heerschappij zijner ideeën. Met welk een tegenstand heeft Mirabeau, impopulair ook in vele rijen van den tiers état toen hij de Etats Généraux binnentrad, niet moeten worstelen, voordat hij het overwicht verkreeg, dat hen zoo dikwerf tot het volgen van zijn oordeel verleidde. En aan

hoe weinigen staat een zoo vurige welsprekendheid en een zoo diep staatkundig inzicht ten dienste, als in hem werd bewonderd!

Men zou zich intusschen bedriegen, indien men ook het omgekeerde waarheid achtte. De persoonlijkheid is geen waarborg, die aanneming der voorgestane begrippen verzekert. Zij kan bevorderen, zóowel als belemmeren; meer niet. Ideeën verkrijgen populariteit, evenals individuën, slechts dan, wanneer zij in de gebreken van den tijd deelen. In dagen, waarin kerkelijke dogmatische twisten het publiek bezighouden, vinden predikers van sociale veranderingen geen gehoor. Luther's houding tegenover den boerenkrijg verzekerde hem den steun van velen, dien hij zeker verloren had, zoo hij voor het volk partij had getrokken. Hij deelde in de eenzijdigheid van zijn tijd en dankte daaraan een deel van zijn invloed. Wat zou er van de Hervorming zijn geworden, indien hij het nauw verband tusschen zijne bestrijding van het absolutisme op het gebied der kerk met de heerschappij van hetzelfde beginsel op het gebied van den staat had ingezien en uitgesproken? Hij zou zijne volgelingen hebben afgeschrikt en het lot van Huss en Arnold van Brescia moeilijk ontgaan zijn.

Eenzijdigheid is een der voorwaarden voor het uitoefenen van een werkelijk ingrijpenden invloed. „Qui trop embrasse, mal étreint," geldt ook hier. Wie zich ten doel stelt de richting der denkbeelden van zijn tijd in meer dan een enkel opzicht te wijzigen, kan het genoegen smaken de oppervlakte van den stroom op verschillende punten in beroering te brengen, een blijvend spoor van zijn woord en werk zal hij zelden nalaten. Zelfbeperking is daarom een eisch van verstandig overleg, zoowel als een voorwaarde tot slagen.

Men spreekt gewoonlijk veel over den invloed, dien groote mannen hebben uitgeoefend. Toch zou het moeilijk vallen een enkele te noemen, die zijn volle denkbeeld heeft verwezenlijkt gezien. De maatschappij neemt slechts dat deel der voorgestane ideeën en begrippen aan, 't welk overeenkomt met de hoogte van haar eigen ontwikkeling en zich daarbij aansluit. Wat zij zich niet assimileeren kan, valt ongebruikt ter zij. Hoe veelvuldig is het verschijnsel, dat inzichten, die op een zeker tijdstip als uitdrukking van de publieke opinie heerschen, blijken reeds voor tal van jaren gepredikt en aanbevolen te zijn geweest! Waarom vonden zij toen niet en nu wel bijval? Omdat de ontwikkeling der maatschappij, dat is, het geheel der toen heerschende meeningen, nog door een breede klove gescheiden was van de inzichten, die later werden aangenomen, nadat nieuwe ervaringen de oude denkbeelden en opvattingen hadden gewijzigd. De eenheid van Duitschland, die wij in onze dagen ten koste van Oostenrijk zagen tot stand komen en toejuichen, was onmogelijk, voordat een vijftigjarige ervaring en wroeten in eigen boezem het Duitsche volk de oogen had geopend en van de onmisbaarheid eener beslissing in dezen geest — het doorhakken van den Gordiaanschen knoop — overtuigd. Men denke aan den kreet van ergernis over de secularisatiën in het begin dezer eeuw, die in het wezen der zaak niets anders dan een eerste stap op den thans zoo krachtig en snel betreden weg waren. De natie moest eerst tot de overtuiging worden gebracht, dat Oostenrijks leiding haar niet ten goede kwam en een verandering alleen, de optreding van een krachtiger staat aan haar hoofd, haar de eenheid kon verzekeren, die zij voor haar geheele volgende politieke ontwikkeling behoefde. Even weinig als Arndt of de redenaars van het

Frankforter parlement, zou Bismarck bij machte zijn geweest te volbrengen, wat thans de hem opgelegde taak is gebleken, indien het bewustzijn dit geheimzinnige proces van lager tot dieper inzicht niet ten einde had gebracht. Slechts als de volheid der tijden is gekomen, treden de mannen op, die het werk, dat een oude levensperiode afsluit en een nieuwe opent, met hun naam teekenen. Laten zij tevreden zijn, het is eere genoeg.

Men heeft Voltaire, Rousseau, en hoe de mannen der „verlichting" verder zijn geheeten, te veel roem toegekend, door hen tot de vaders der revolutie te maken. Geen scherpzinnigheid is in staat, jaren vooruit de werking van krachten te berekenen, die zich voor de eerste maal doen gelden. Het beginsel van zelfstandigheid, van onafhankelijkheid van alle uitwendige autoriteit, was een te jonge, een te vreemde plant, dan dat iemand — zelfs Voltaire — kon gissen, dat eenmaal alle volken onder haar schaduw en beschutting zouden willen leven.

Doch ook al had hij of al hadden zij te zamen of gescheiden dit doel zich voor oogen gesteld, zij zouden niet bij machte geweest zijn het te bereiken. De letterkunde van een volk draagt (moet dragen) een tweeledig karakter, een zuiver representeerend en een idealiseerend. Zij drukt in hare verschillende richtingen uit èn wat den tijd beweegt èn de toekomst, die zij wenscht. Een tijdlang is onze romanliteratuur het spreekgestoelte geweest van allerlei moderne theologie. Wij mogen verwachten dat de enkele verschijnselen, die daarop zijn gevolgd, van ietwat democratisch liebäugeln met den vierden stand langzamerhand vermeerderen zullen, naarmate de gemeenzaamheid met den werkman toeneemt. Het is volkomen natuurlijk, dat de letterkundige producten van een tijd,

waarin moderne theologie en kathedersocialisme tot de specerijen behooren, die den disch der geestelijke genietingen kruiden, die denkbeelden weêrgeven. Men kan toch niet schrijven over onderwerpen, waarvan men nooit gehoord heeft. Maar het is niet bloot natuurlijk, het is ook gelukkig. De meerderheid der menschenkinderen heeft niet geleerd de denkbeelden, of liever de opvattingen en meeningen zich bewust te worden, die in haar hoofd en hart woelen. Niet ieder kan spreken, niet ieder kan schrijven. De kunst om een gedachte uit te drukken, te belichamen in woorden, is niet algemeen.

De schare is groot, van wier geloofsbelijdenis het voornaamste artikel is: „ik weet het wel, maar kan het niet zeggen." Welnu, wat gij niet weet te zeggen, uwe denkbeelden, uwe inzichten, uwe sympathieën en antipathieën — die spreekt de *homme de lettres* uit. Hij brengt u tot bewustzijn van hetgeen er omgaat in uw gemoed, en laat u zien en lezen, zwart op wit, wat gij sedert zoo lang gevoeldet, maar niet in woorden wist te brengen. En toch, als gij het gelezen hebt, hoe eenvoudig vindt gij het! Doodeenvoudig, zoo eenvoudig dat gij meent te weten, wat gij leest. Even eenvoudig, als het ei van Columbus: hoe jammer, dat gij niet den dag te voren de ontdekking hebt gedaan!

Doch de letterkundige, die niets is dan de representant, kan rekenen op een spoedigen literarischen dood. Hij moet aan de bewuste behoefte een oplossing, een uitweg aanwijzen. Hij moet boven de werkelijkheid, die hij teekent, een hooger ideaal weten aan te wijzen, waarheen het streven moet gericht zijn. Hij moet de behoefte aan iets beters, het gevoel van onbevredigdheid met het tegenwoordige niet alleen kennen, maar ook weten te verzoenen. Hij moet

het verstand een hooger uitzicht, den wil een nieuw arbeidsveld openen.

Wanneer men vraagt naar het verschil van populariteit, dat aan de mannen der 18de eeuw is ten deel gevallen, dan is het onbetwistbaar, dat Voltaire het hoogst van allen staat. Dit is niet alleen het gevolg van de meerdere veelzijdigheid van zijn talent, maar bovenal van den aard van zijn strijd. Voltaire heeft de heerschappij der kerk ondermijnd en hij heeft haar ten val gebracht. Maar slechts tijdelijk; want zij is opgestaan uit den dood, die slechts een schijndood is gebleken. Zoolang de volken het denkbeeld zijn toegedaan, dat de kerk de bewaarster van den godsdienst is, zal zij zich telkenmale uit elke vernedering oprichten, om steeds nieuwe te gemoet te gaan. Voltaire zal zijn populariteit behouden, zoolang die hardnekkige kamp duurt. Het werk van Rousseau daarentegen is in het bepaald hem kenmerkende gevallen. Zijn ideaalstaat, de natuurstaat, dien hij predikt, wordt nergens aangetroffen en door niemand begeerd. De proefnemingen zijn voldoende geweest om de lusten te bekoelen. De leer der volkssouvereiniteit zal voortgaan aanhangers te maken, gelijk zij aanhangers en predikers had, vele tientallen van jaren vóór den wijsgeer van Genève. Gelijk de Jezuieten die leer hebben gepredikt in de dagen der Ligue, zullen zij ze verkondigen, waar het hun een bruikbaar middel toeschijnt om geheele regeeringen te doen vallen. En zoolang het droombeeld van maatschappelijke gelijkheid niet is vervuld, en „au banquet de la vie", waaraan allen zijn genoodigd, slechts de kleine minderheid plaats zal nemen, zal het beroep op de souvereiniteit des volks open ooren vinden bij allen, die niet in gemoede overtuigd zijn, dat vereelte handen ongeschikt maken en

onbevoegd voor iets beters dan „les misères de la vie humaine".

Niettemin is het een onbetwistbaar feit, dat Rousseau's invloed in het laatst der 18de eeuw dien van Voltaire verre heeft overtroffen. De reden ligt voor de hand: Voltaire had het ancien régime ondermijnd, gelijk hij het nog voortdurend doet. Als gij onder het Pantheon de plaats ziet, waar eenmaal zijn overschot werd neergezet, dan wordt uw blik opgevangen door den zijnen. Het is als richt hij zich van zijne laatste rustplaats op, en als hoort gij in de gewelven onder het Pantheon dien schaterlach vol twijfel, die bij wijlen de Gregoriaansche tonen der hoogmis in de kerk boven onze hoofden overstemt. Zoo heeft zijn spotlach weerklonken in de 18de eeuw en hooren zij hem nog, die de kunst van hooren verstaan.

Twijfel intusschen is geen voedsel, en scepticisme verzwakt wel, maar sterkt niet. Het individu legt, faute de mieux, er zich bij neder, zoo 't moet, en berust in het onvermijdelijke. Maar de groote menigte is minder lijdzaam, en heeft krachtiger behoeften. Als het geloof wegzinkt, geven lichtgeloovigheid en bijgeloof de nieuwe afgoden aan de hand. Het spiritisme schenkt in onze dagen hun, die met het dogma hebben gebroken, een grond om de onsterfelijkheid aan te nemen! Aan de 18de eeuw schonk Rousseau het ideaal, te aanlokkelijker omdat het, ver verwijderd, aan de contrôle der waarneming ontsnapte. Men kon er dus alles van hopen, wat men begeerde en nu miste. Maar toen de proef was genomen en met zoo bitter lijden betaald, was ook de aantrekkelijkheid der begoocheling voorbij.

Reeds het verschillend karakter van hun beider invloed

weerlegt de bewering, dat zij de vaders der revolutie zijn. Zij en de Encyclopaedisten en welke namen hun geestverwanten droegen, hebben in ééne richting, op verschillende deelen van den nationalen akker, met zeer uiteenloopende hulpmiddelen gewerkt. Met het licht van wetenschappelijk vertoog en kennis, met critiek en spotternij hebben zij de bestaande toestanden bloot gelegd en der natie doen zien, hoe weinig deze aan hare ware behoeften beantwoordden.

De grondslagen der maatschappelijke orde, die door belanghebbenden steeds waren voorgesteld als door God gewild, als van goddelijken oorsprong, wezen zij aan, om ze te bestrijden als kunststukken van menschelijke vlijt en menschelijke berekening. Zeker heeft deze kamp de heerschappij der oude denkbeelden gebroken, het prestige van het gezag weggevaagd en de maatschappij, die op privilegie en monopolie rustte, doen wankelen in de harten des volks. Maar even zeker zou die wankeling niet tot een val hebben geleid, zoo verpletterend als de revolutie is geweest, indien niet andere handen, krachtiger nog dan de hunne, juist door haar zwakheid, hun werk hadden overgenomen om het te voltooien.

Het ancien régime heeft zichzelf vermoord.

Wanneer men de geschiedenis van het Fransche volk in de eeuw die aan de revolutie voorafging, nauwkeurig nagaat, dan is er geen indruk sterker dan deze: welk een geduld heeft dat volk gehad! De schittering van den oorlogsroem, dien Lodewijk XIV had gewonnen, had reeds lang opgehouden de oogen te verblinden, toen hij naar zijne laatste rustplaats te St. Denis werd geleid.

De eerste akten van beschuldiging tegen het regeerings-

systeem der absolute monarchie, de eerste eischen tot hervorming zijn geschreven in de laatste periode van zijn regeering. De geschriften van Vautran en Boisguillebert leverden stof, die wel in later jaren kon vermeerderen, maar niettemin de grondstof zou blijven, waarop de critiek der 18de eeuw haar aanvallen tegen den bestaanden staat van zaken kon doen rusten.

Volkomen te recht heeft reeds voor jaren Barante den toestand bij het einde der 17de eeuw in deze woorden geteekend: „l'autorité avait perdu sa considération et une partie de sa puissance; la religion avait cessé d'être un frein universel, le doute avait commencé à détruire les persuasions: les lumières, l'habitude de réfléchir s'étaient généralement répandues, les jugements sur toutes choses étaient conséquemment devenus plus faciles à porter, mais ils avaient dû perdre aussi la gravité et le retenu: chaque homme avait appris à attacher plus d'importance à sa personne, à son opinion et à se moins soucier des idées reçues."

Waarom moesten dan zeventig jaar verloopen, voordat die staatsorde van 't ancien régime viel? Om twee hoofdredenen. Eensdeels was die negatieve overtuiging slechts het deel der denkende klassen van de maatschappij; anderdeels was het vertrouwen, de gehechtheid aan de personen en de dynastie nog te hecht, te innig.

Beide oorzaken hebben opgehouden te werken door de schuld der monarchie zelve. Is er een regeering denkbaar, die meer dan die van Lodewijk XV alle klassen en standen der natie met de overtuiging heeft doordrongen, dat aan hare onreine handen het lot der volken niet kon of mocht worden toevertrouwd? Zijn vijftigjarig wanbestuur heeft de omwenteling voorbereid. Tot het uiterste

toe heeft de natie zelfs in dien man geloofd, op hem vertrouwd. Daar is een dag geweest, dat in heel Frankrijk de kerken met geloovigen waren gevuld, om redding af te smeeken van het kostbare leven van Louis le bien aimé.

Toen zijn kleinzoon het bestuur aanvaardde, werd hij door de natie met blijde ingenomenheid begroet. Hij zou de redder van Frankrijk zijn; hij zou herstellen wat bedorven was.

Hoe ook het publieke leven was ontwaakt en de onmisbaarheid van ingrijpende hervormingen algemeen erkend, in 1774 dacht niemand er aan, om de monarchie de taak uit de hand te nemen. Zij was er de geroepene toe. De derde stand was niet vergeten, wat hij aan het koningschap had te danken, en weet de groote misbruiken en den rampzaligen toestand des lands meer nog aan de willekeur en de verkwisting der bevoorrechte standen dan aan het hoofd van den staat.

Zoo Lodewijk XVI eenige kracht tot initiatief had gehad, en eenig juist inzicht in de behoeften des lands, hij had de revolutie kunnen voorkomen en zijn koninklijke autoriteit op vaster grondslagen dan zij ooit had bezeten, vestigen, door van zijn absoluut gezag gebruik te maken en de staatshervorming tot stand te brengen. Nog in den vooravond der omwenteling, als 't ware, heeft de tiers état volhard in zijn geloof aan zijn koning. Het cahier van den derden stand van de hoofdstad, dat in menig opzicht het programma is geweest van het werk der Constituante, eindigt met het voorstel om een dubbel monument aan Lodewijk XVI, „restaurateur de la liberté Française", op te richten, op de plaats der Bastille en op de place Louis Quinze. Bittere ironie van het lot! Op de plaats der Bastille is de kolom der Juli-revolutie ver-

rezen en op de place Louis Quinze het schavot, waar Lodewijk XVI met den dood de zonde der monarchie heeft geboet.

Slechts vier jaar liggen tusschen dat voorstel en die bloedige schrille tegenstelling. In 1789 klemde men zich nog vast aan het denkbeeld, dat het koningschap één was met de natie, in de toekomst als in het verleden. Dat hun belangen en hun wegen uiteenliepen, slechts de gebeurtenissen der volgende jaren konden daarvan overtuigen. Die zekerheid was het doodvonnis van den monarch. Waarom? Michelet heeft het gezegd: „Avoir cru, avoir aimé, avoir été trompé dans son amour, c'est à ne plus croire à rien."

Den tijd te kennen, waarin men leeft, is een moeielijke zaak. Hetgeen wij waarnemen, zien wij slechts door het kleurglas onzer sympathieën en antipathieën, en voor de beteekenis van tal van verschijnselen is ons oog gesloten. Toen in 1783 de ballon van Montgolfier de aarde verliet en zich in de lucht verhief, vroeg minachtend een toeschouwer: „waartoe dient het?" Benjamin Franklin stond er bij en antwoordde met een wedervraag: „waartoe dient het kind, dat geboren is?"

De quaestie is echter gewoonlijk deze, of er wel een kind geboren is. Meestal wordt het niet erkend, voordat het goed op zijn eigen beenen staat en langs den weg loopt. Slechts dan erkent men het feit, hoe hinderlijk het dikwerf zij.

Toen Lodewijk XVI aan de regeering kwam, had er voor tal van individuën geen andere verandering plaats, dan dat een jong man zich op den koninklijken zetel van een oud man neerzette. Voor het overige kon, behoudens

kleine wijzigingen, alles hetzelfde blijven. Dat er door de overgroote meerderheid der natie verwachtingen werden gekoesterd, die zich niet tot verandering van personen bepaalden, wisten de gewone raadslieden der kroon volstrekt niet. Wel was, naar de kerk leerde, het ongeloof in de laatste vijf-en-twintig jaar onrustbarend toegenomen, maar ook dit was een ziekteverschijnsel, dat, naar men meende, gemakkelijk door regeeringsmaatregelen was te onderdrukken. In de laatste jaren van Lodewijk XV had men zijn kleinzoon, die hem nu opvolgde, eens verteld, dat het volk hem „Louis le Désiré" noemde. Tot ieders verbazing gaf hij ten antwoord: hij wilde liever „Louis le Sévère" heeten. Wat hij er mee bedoelde, wist men niet. Maar zijn omgeving stelde zich al spoedig met de gedachte gerust, dat hij het oog had op de publieke immoraliteit, die aan het hof heerschte: daaraan zou hij een eind maken. Meer had hij ook waarschijnlijk niet bedoeld en meer deed hij ook niet.

Zoolang kennis niet, als de regen, uit de lucht valt, wordt zij zelden verkregen door hen, die niet zelfstandig denken. Lodewijk XVI was niet dom, wist velerlei en had velerlei gelezen, maar kon er niets mede doen. De lectuur van Gibbon, van Hume, van Clarendon, kan slechts vrucht dragen, als zij ophoudt het verhaal te zijn van gebeurtenissen uit een lang verleden tijd, die met den onzen niets gemeen heeft. Men zoekt tevergeefs bij dezen Lodewijk naar een ernstig streven, om zich een eigen overtuiging te verwerven: hij is, als de meeste menschenkinderen, klaar op een leeftijd, waarop het denken van anderen aanvangt. Wat hij en zij verder leeren wordt, als bewijsstuk voor of tegen een van anderen overgenomen inzicht, in het kader van hun geheugen ingeschreven, om

bij gelegenheid in den vorm van citaat dienst te doen. Lodewijk XVI heeft het beeld van Karel I en diens schavot steeds voor oogen gehad, maar nergens blijkt, dat hij zich ooit de ware oorzaken van het rampspoedig lot des Engelschen konings bewust is geworden.

In het jaar 1851 heeft de oud-minister de Falloux een handschrift uitgegeven, dat oorspronkelijk, naar hij verzekert, door Lodewijk XVI als Dauphin is geschreven: *Réflections sur mes entretiens avec M. le duc de la Vauguyon.* Het manuscript, dat de Falloux uitgaf, was een kopie van de hand van Lodewijk XVIII, die door den uitgever herkend werd. Aan den koninklijken oorsprong schijnt dus geloofd te mogen worden. Ook de inhoud — de schrijver spreekt herhaaldelijk van mijn grootvader, waar hij woorden van Lodewijk XV aanhaalt — pleit er voor. Of het boek, zooals het vóór ons ligt, ook door hem gesteld is, is een andere vraag. Het maakt den indruk van een excerpt te zijn uit het onderwijs, dat zijn gouverneur hem gaf: misschien wel uitwerking van bepaalde punten, die achtereenvolgens besproken werden.

Hoe dit zij, er is in alle geval grond te over, om deze *Entretiens* als een belangrijke bijdrage te beschouwen voor de juiste kennis van de denkbeelden en inzichten, waarin hij werd opgevoed en die hij, in de hoofdzaak ongetwijfeld, zijn geheele leven getrouw is geweest.

Laat ik, tot kenschetsing van de wijze, waarop Lodewijk XVI zijn koninklijke taak opvatte, er een paar citaten van mededeelen:

„Gouverner les hommes, c'est les défendre de l'injustice d'autruy, et les obliger d'être justes eux-mêmes, au moins à l'intérieur: voilà le but auquel je dois tendre, et le principe qui doit animer toutes mes actions.

„Cest pour remplir ce devoir que les rois ont reçu de Dieu même le plus grand et le plus absolu pouvoir qu'il ait jamais confié à un homme sur d'autres hommes: législation pour éclairer, administration pour contenir, jurisdiction pour punir et pour réparer."

Dit absoluut gezag, door God den vorsten toebedeeld, kent geen grenzen.

„Il est de l'essence de la monarchie française que toute espèce de pouvoir réside sur la tête du roi seul, et qu'il n'y ait ni corps ni particulier qui puisse se maintenir dans l'indépendance de son autorité. Toute opinion qui tendrait à diminuer cette autorité sacrée sera toujours directement contraire aux lois fondamentales du gouvernement français".

Meer in bijzonderheden nog wordt deze absolute autoriteit elders ontwikkeld:

„Le prince, comme père et chef de la nation, est en même temps chargé de la défendre. Il a donc droit d'exiger d'elle des contributions qui lui en fournissent les moyens; et c'est parceque le salut de l'État doit toujours être indépendant de la mauvaise volonté des particuliers, que ce droit d'exiger fait partie du pouvoir absolu qui caractérise la souveraineté. Toute constitution politique qui, dans l'évidence du danger de l'État, serait obligée d'attendre des ressources incertaines, serait essentiellement vicieuse. Mais plus le pouvoir d'exiger des contributions est absolu, plus il a besoin d'être réglé; l'usage en est nécessaire, l'abus en est terrible."

Merkwaardig is het te zien, hoe een der vreedzaamste menschen, die ooit geleefd hebben, onder den diepen indruk, dien Frederik de Groote op zijn tijd had gemaakt, een groot deel van zijn waardigheid en die van zijn regeering in militarisme heeft gezocht. „C'est proprement dans

les troupes que préside toute la force et toute l'autorité du gouvernement: il faut que le prince connaisse quels sont les officiers les plus habiles, les plus vigilans, les plus attentifs, les plus exacts et les plus zélés pour le bien du service. Une monarchie, en général, ne peut se soutenir que par la force des armes, par le nombre des troupes, par la valeur et la conduite des officiers, qui les commandent: il est presque impossible qu'il ne se trouve toujours, dans l'Europe quelque prince inquiet et ambitieux, tel qu'est aujourd'hui le roi de Prusse, qui cherche à s'agrandir aux dépens de ses voisins. En une infinité, d'occasions les puissances les plus pacifiques ne peuvent se dispenser d'entrer dans les querelles que leur ambition fait naître et de se prêter les unes aux autres un secours mutuel; par conséquent, le prince le plus jaloux de conserver la paix doit être toujours prêt à faire la guerre."

Wanneer men denkt dat het onderwijs, waarvan men hier de dictaten heeft, geschreven door een prins, die in den aanvang verklaart: „je sens que je dois à Dieu, au choix qu'il a fait de moi pour regner, aux vertus de mes aïeux, de sortir incessamment de l'enfance et de me rendre digne du trône où il se peut faire que je serai un jour assis: que pour cela je ne dois rien oublier pour devenir un prince véritablement pieux, bon, juste et ferme" — is geschonken en ontvangen in de jaren 1760—1778, dan ligt de vraag voor de hand, welk denkbeeld de hertog de la Vauguyon, die Lodewijk's opvoeder was, zich wel gevormd heeft van de omkeering der gemoederen, die na 1750 volstrekt niet in het geheim, maar openlijk plaats had. Wie in dit oogenblik (1878) geroepen werd een jongen prins, waarschijnlijk bestemd om te regeeren, op te voeden, zou toch zonder twijfel, „die brennenden Fra-

gen" des tijds, socialisme, ultramontanisme en wat dies meer zij met hem, in welken geest ook, bespreken.

Maar de la Vauguyon schijnt niets gezien te hebben van hetgeen er vóor zijn oogen omging. Noch de anti-kerkelijke strijd, noch de leerstellingen der economisten, die vereenigd het ancien régime in de harten der natie ondermijnden, vallen binnen de bekrompenheid van zijn gezichteinder. Van de parlementen en hun aanmatigingen wordt gehandeld, maar de groote behoeften aan financieele hervormingen worden onopgemerkt voorbijgegaan. Niemand zal toch algemeenheden, als deze, voor financieele beginselen willen aannemen: "La justice que le prince doit à ses peuples exige 1°. que par la plus exacte économie il se mette en état non seulement de se passer de nouveaux subsides, mais de diminuer le fardeau des anciens; 2°. que le seul besoin de l'État et la plus absolue nécessité soient, dans tous les temps, le seul motif et l'unique règle des impositions; 3°. que lorsqu'elles seront indispensables, il choisisse toujours celles qui sont le moins à charge de l'État; 4°. que la cessation du besoin soit toujours le terme de leur perception." Wat beteekenen deze zoogenaamde regels? Het doen ophouden van de privileges der twee eerste standen des rijks, geestelijkheid en adel, was de hoofdvraag des tijds. La Vauguyon laat zijn leerling er volkomen van in 't duister. Is het wonder, dat Lodewijk XVI niets begrepen heeft van de verwachtingen des volks en in geen enkel opzicht er aan beantwoord?

Men heeft la Vauguyon verweten, dat hij den jongen Lodewijk heeft opgevoed om afhankelijk te zijn. Deze *Entretiens* rechtvaardigen volkomen het verwijt. Zij zijn stellig geschreven vóór 1770, toen de Dauphin huwde. Hij was toen zestien jaar. Wat te zeggen van een jongen

van nog geen achttien jaar, die, na breedvoerig ontwikkeld te hebben, dat vastheid van karakter een hoofdeisch van een vorst is, zijn beschouwing eindigt met deze verklaring aangaande zichzelf: „Je sonde maintenant mon coeur et j'examine de bonne foi si j'y trouve les caractères auxquels je dois reconnaître la fermeté qui convient aux princes. *Je suis content de ce qu'il me répond.*" En die jongen heet Lodewijk XVI.

Behoort zelfkennis niet tot de vruchten, die een opvoeding moet dragen? Wie zoo vreemd is aan zichzelf, dat hij zelf de hoofdfout van zijn karakter niet kent, is eenvoudig opgevoed om het speeltuig, het werktuig van anderen te zijn. De laatste koning der oude monarchie is niets anders geweest, omdat hij in de diepste onwetendheid aangaande zichzelf en aangaande zijn tijd was opgegroeid.

De la Vauguyon heeft zich daartoe niet bepaald; hij is nog verder gegaan. Hij heeft aan Lodewijk een beschouwing van het volk, waarover hij eerlang zou regeeren, ingeblazen, die al zeer weinig geschikt was om hem met liefde voor haar te vervullen of ernstig naar haar stem te doen luisteren. Slechts enkele trekken kan ik hier opnemen.

„Les Français sont naturellement légers et inconstants: ils se passionnent pour les nouveautés; ils mettent de la mode dans tout, et ils la suivent aveuglément dans les choses les plus essentielles et les plus sérieuses, comme dans les plus frivoles et les plus indifférentes.

„Les Français sont inquiets et murmurateurs, les rênes du gouvernement ne sont jamais conduites à leur gré; ils crient, ils se plaignent, ils murmurent éternellement: on dirait que la plainte et la murmure entrent dans l'essence de leur caractère.

„Les Français sont railleurs et médisants; ils tournent les choses les plus sérieuses en plaisanterie, et sont toujours prêts à donner du ridicule à ce qui leur déplait.

„Les Français aiment beaucoup la dépense, et ils ont même assez de peine à y trouver de l'excès! L'avarice n'est pas un vice commun parmi eux; ils ne veulent avoir de l'argent que pour le dépenser, c'est une de leurs manies. Ils ne mettent point de différence entre l'avarice et l'économie, entre la libéralité et la profusion, entre le faste et la dignité: ils admirent volontiers l'éclat et la magnificence du souverain, pendant qu'ils ne cessent de crier contre les impôts qui servent à l'entretenir.

„Les Français ont un courage vif et impétueux, qui les rend très propres à réussir à la guerre, et qui leur assure presque toujours la victoire: mais cette valeur ne se soutient que par les succès. Ils veulent tout brusquer et tout emporter d'emblée, sans quoi ils se découragent aisément: ils savent gagner des batailles, mais ils ne savent pas les perdre, et le moindre échec est pour eux une entière déroute et un malheur presque irréparable.

„Les Français ne s'accoutument pas volontiers à vaincre les difficultés par la patience, et il est arrivé plus d'une fois qu'ils ont fait des traités de paix beaucoup moins avantageux qu'ils n'auraient dû l'être, après des campagnes qui n'avaient été qu'une suite de conquêtes et de victoires, parce que les nations qu'ils avaient vaincues trouvaient le secret de les lasser, en affectant de prolonger des négociations qui avaient bientôt épuisé leur patience. Le prince et les sujets étaient las de la guerre: il fallait conclure au plus tôt la paix, à quelque prix que ce fût. Le Français veut toujours finir et jamais attendre: au lieu que les autres, à force d'attendre, viennent à bout de

finir avantageusement et de regagner dans des conférences la plus grande partie de ce qu'ils avaient perdu dans des sièges et dans des batailles."

Verkwistend, lichtzinnig, oppervlakkig, veranderlijk, onstandvastig, onrustig, muitziek, ontevreden, kwaadsprekend, ongeduldig, — dit en meer zijn de karaktertrekken, waardoor het Fransche volk volgens den hertog de la Vauguyon, in 1770 uitmuntte.

Waar had deze opvoeder zijn kennis opgedaan? Aan het hof van Lodewijk XV. De fouten der vorstelijke omgeving maakt hij tot fouten des volks.

Was hij te goeder trouw?

Wanneer wij zien, dat hij de ongunstige vredestractaten — moest het tot verontschuldiging dienen van den laatsten vernederenden vrede met Engeland? — op rekening stelt der natie, die bij diplomatieke onderhandelingen wel het allerminst placht en pleegt gekend te worden, dan wil het toestemmend antwoord niet uit de pen. De vriend der Jezuïeten wist beter.

Wat een hart moest de jonge koning hebben voor een volk, dat hem op die wijze was afgeschilderd?

De ongelukkige Lodewijk zou het ondervinden, welk een volharding en welk een ernst — een doodelijken ernst! — die natie bezat, die hij geleerd had met zooveel minachting te beschouwen.

De weg naar de hel, zegt het oude spreekwoord, is bezaaid met goede voornemens. Indien Lodewijk XVI ook maar de helft had volbracht van dat groot aantal, dat in deze *Entretiens* is uitgesproken, zou zijn regeering een gansch andere zijn geweest. Na de teekening, hoe het Fransche volk altijd klaagt, vervolgt hij: „Faudra-t-il

toujours avoir égard à leurs plaintes? on n'aura jamais fini. Faudra-t-il les attribuer toutes à l'inquiétude naturelle de la nation et les mépriser? Ce serait donner dans un autre excès. J'examinerai auparavant si ces plaintes sont fondées sur des maux supportables ou exagérés, sur des abus criants ou inévitables, sur des griefs réels ou imaginaires; cet examen demande beaucoup d'équité, beaucoup de discernement et d'application, mais il est nécessaire."

De eischen, hier gesteld, zal niemand overdreven achten, schoon evenmin iemand ontkennen zal, dat de opvolging een mate van zelfbeheersching, zelfverloochening en plichtbesef vereischt, die bij vorstelijke personen niet alledaagsch mag worden genoemd. Doch ook al meten wij de houding van Lodewijk niet aan de stiptste trouw, ook dan nog blijft zij beneden de meest bescheiden verwachting. Lodewijk XVI heeft als koning al weinig meer uitgevoerd dan zijn voorganger. Slechts in enkele oogenblikkken zijner regeering zien wij hem werken, maar steeds is de periode kort van duur. Gedurende den meesten tijd heeft hij de richting zijner besluiten laten leiden door de personen, aan wie hij zijn vertrouwen schonk. En de man, die in deze *Entretiens* menschenkennis als zulk een hoofdvereischte in een vorst teekent en het gehoor geven aan vleiende hovelingen zoozeer afkeurt, heeft in de beslissende jaren weinig anders gedaan, dan geleidelijk te volgen, zonder dat er van zelfstandig, onpartijdig onderzoek van zijne zijde sporen zijn aan te wijzen. De groote timiditeit, die hem eigen was, heeft zeker daarop invloed geoefend, door hem den moed te ontnemen tot een initiatief, dat een gevaar kon worden voor de rechten en aanspraken, die velen zoowel van ministerieele zijde als van de hofhouding wilden doen gelden. Maar dit verzoent niet met de scherpe tegen-

stelling, die men tusschen zijn koninklijk programma, indien men het dien naam wil geven, en zijn ongeloofelijke zwakheid als regeerend vorst waarneemt.

Edmund Burke heeft in zijn beroemd geschrift *Reflections on the Revolution in France*, geschreven naar aanleiding van de goedkeuring, die van vele zijden in Engeland aan de handelingen der Nationale Vergadering was ten deel gevallen en in adressen openlijk uitgesproken, een beschuldiging tegen de revolutie te berde gebracht, die, sedert, honderden malen is herhaald. Tegenover de Engelsche bewonderaars, die de beginselen der omwenteling van 1688 dezelfde achtten als die van 1789, ontkent Burke alle overeenkomst. De leer der volkssouvereiniteit is in 1688 in Engeland niet gehuldigd, de verandering van dynastie, die in dat jaar tot stand kwam, geschiedde ja, op revolutionaire wijze, maar was slechts een afwijking, een tijdelijke afwijking: „a small and a temporary deviation from the strict order of a regular hereditary succession". Het druischt tegen alle gezonde beginselen van jurisprudentie in, een beginsel af te leiden uit een enkel geval, ter wille van een enkel persoon. „Privilegium non transit in exemplum." De Engelsche natie heeft er geen oogenblik aan gedacht dat de koning, dien de volkskeus wil, alleen de wettige is. Zij heeft zich den troon als vacant gedacht, en bij de vervulling niet naar de hoogste populariteit gezocht, maar de hoogste aanspraken erkend. Dat nevens Maria Willem is erkend, was een afwijking, maar waarvan ieder de reden weet. Zij was niet gelegen in den wil der natie, maar in den wil der legitieme Vorstin. „There is no person so completely ignorant of our history, as not to know, that the majority in parliament of both parties were so little disposed to any thing resembling that prin-

ciple, that at first they were determined to place the vacant crown, not on the head of the Prince of Orange, but on that of his wife Mary, the eldest born of King James. It would to be repeat a very trite story, to recall to your memory all those circumstances which demonstrated that their accepting King William was not properly a *choice:* but, to all those who did not wish in effect to recall King James, or to deluge their country in blood, and again to bring their religion, laws and liberties into the peril they had just escaped, it was an act of necessity, in the strictest moral sense in which necessity can be taken."

Gelijk de erkenning van Maria, is ook de verjaging van Jacobus niet op grond van metaphysische bespiegelingen geschied, maar uit eerbied voor het positieve recht, dat door den laatste der Stuart's geschonden werd. En op deze bestaande rechten, niet op theorieën, heeft die revolutie het nieuw bestuur gegrondvest.

Dit voorbeeld hadt gij — roept Burke den Franschen toe — kunnen volgen. Gij bezat ook uwe oude privileges, uwe oude instellingen, zij het ook verzwakt en verbroken. Doch hoe gescheurd uwe oude constitutie ook was, er bleven nog brokstukken genoeg van uwe oude muren over, en de grondslagen van het oud en eerwaardig kasteel lagen nog ongeschonden. In de plaats echter van op die grondslagen voort te bouwen, heeft men de nieuwe orde van zaken op den lossen grond van bespiegelingen gevestigd. Den weg van geleidelijke hervorming, van langzamen vooruitgang heeft men afgesloten, om zich aan het spel van nieuwigheden over te geven. De declaratie van de rechten van den mensch is een mijn, die alle gouvernementen zal doen springen.

De scherpzinnigheid, waarmede Burke in de toekomst

las en vooruitzag, dat de omwenteling in gevoelens, gezindheden en zedelijke begrippen, die zich het eerst in Frankrijk openbaarde, zich ook daarbuiten bij toeneming zou doen gelden, verdient volkomen erkenning en waardeering. Maar daaruit volgt geenszins, dat zijn voorstelling de ware is, alsof Frankrijk, dat is de revolutionaire natie, den weg van geleidelijke ontwikkeling had verlaten, om het dwaallicht van theorieën te volgen. De natie had dien weg niet verlaten, omdat zij dien nooit betreden heeft.

Burke heeft geheel voorbijgezien, dat de oude monarchie in Engeland geheel iets anders was dan de monarchie in Frankrijk. In het eerste land had de natie door de parlementskeuze deel aan de regeering, in het laatste bestond een absoluut, persoonlijk gouvernement. De monarchie had alle erfelijke vrijheden en rechten vernield, zich zelve tot de bron van alle vrijheid en recht gemaakt. Communen, parlementen, adel, geestelijkheid, Staten-Generaal, welke macht, welke wettige op rechten steunende macht bezaten zij in het laatst der vorige eeuw? Geen enkele. De een of de andere kon een grooten invloed uitoefenen, maar deze was volkomen persoonlijk. De oude, trotsche, fiere, machtige feodale adel der middeleeuwen was hofadel geworden; de monarchie, die hem naar Versailles lokte, had hem in de bedwelming en uitputting van het hofleven geruïneerd.

De geestelijkheid evenzoo dankte haar invloed aan de koninklijke gunst en aan de vrees, die zij door haar overwicht op de massa's bij tijd en wijle aan de regeering wist in te boezemen. Meer onafhankelijk door haar geestelijken werkkring, had ook zij, evenmin als de adel, politieke rechten meer over, die zij tegenover het koningschap kon doen gelden. Wat de monarchie traditioneel in deze be-

voorrechte standen ontzag en eerbiedigde, was juist het privilege, dat hen tot voorwerpen van haat, tot de eerste offers der revolutie maakte. Waar bestonden dan die elementen, wier geleidelijke ontwikkeling den vreedzamen vooruitgang verzekerden, naar Burke wil? Zij bestonden niet.

De communen leefden slechts in de herinnering: geen spoor van gemeentelijke zelfstandigheid of zelfbeheer was overgebleven. De gewestelijke?... Sedert de gouverneurs, vroeger de aanzienlijkste hoofden van den adel, van hun macht waren beroofd en de koninklijke intendanten hun autoriteit, zonder hun titel, verwierven, werd Frankrijk uit de bureaux der ministers geregeerd, en was er van provinciale zelfstandigheid evenmin als van gemeentelijke sprake. De monarchie had het nivellement volkomen ten einde gebracht; alles lag aan haar voeten. Het overmoedige woord van den jongen Lodewijk XIV was in de 18de eeuw de juiste uitdrukking van den feitelijken toestand geworden: l'état, c'est le roi.

Even weinig als instellingen, waren er overtuigingen, die tot hervormen konden leiden. Gelijkheid voor de wet bestond niet. De willekeur der geprivilegieerde standen schond alle beginselen van recht. De lettres de cachet banden den onvoorzichtigen roturier, die het den edelman of den hooger geplaatste lastig maakte, in een somberen kerker, waar hij dikwerf vergeten werd. Vrijheid van godsdienst was een ongekende zaak; na de opheffing van het edict van Nantes bestond het Protestantisme slechts bij koninklijke gratie. Toegankelijkheid van alle betrekkingen voor bekwaamheid en talent is een beginsel, dat de revolutie heeft doen zegevieren. Een zeker aantal adellijke kwartieren werd vereischt om tot officier te worden

benoemd. Zij, die op het voetspoor van Burke durven staande houden dat de ontwikkeling der staatsorde geleidelijk plaats had, zijn steeds in gebreke gebleven het beruchte decreet van 1784 uit dat oogpunt te rechtvaardigen. Trouwens de taak ging hun krachten te boven; een ordonnantie, die door een zoo gematigd man als Dion, die tijdgenooten had geraadpleegd, een der oorzaken wordt genoemd van den toorn, die zich in sommige standen in den aanvang der revolutie openbaarde, is een vernietigend argument tegen de stoutmoedige beweringen, dat geleidelijke ontwikkeling van de monarchie mogelijk en te verwachten was.

Doch het is niet het eenige, noch het meest afdoende. Niet de revolutie, maar het ancien régime, d. i. het absolute koningschap zelf, heeft zijn onvermogen uitgesproken om den staat uit den afgrond te redden, aan welks rand hij waggelde. Het koningschap heeft de staatshervorming niet aangevangen, maar openlijk zijn verlegenheid, zijn onbekendheid met den weg, die moest ingeslagen worden, erkend. Zonder eenigen aandrang van buiten riep het de vergadering der notabelen bijeen. Zonderlinge gerechtigheid van het lot! Geen der leden van het ancien régime kwam ten val, voordat het zijn eigen doodvonnis had geveld. De vergadering der notabelen sprak het uit, toen hare meerderheid weigerde de hand aan den wortel des kwaads te slaan en uiteenging met de verklaring, „dat zij het aan de wijsheid des konings overliet, te beslissen, welke belastingen de minste bezwaren hadden." En de wijsheid des konings had bij hare wijsheid raad en troost gezocht! Met een brevet van onwil en onbevoegdheid, volkomen vrijwillig zichzelven toegereikt, scheidden zij van elkander. De geprivilegieerde standen abdiceerden.

Het koningschap volgde hun voorbeeld. Lodewijk riep de Etats Généraux bijeen, niet gedwongen, maar vrijwillig. De absolute koning wist geen redding en vroeg redding van hen, die het wel wisten. Dat het ophouden zijner absolute macht en van de voorrechten van adel en geestelijkheid de eerste geneesmiddelen van den kranken staat werden geacht, mocht voor de getroffenen treurig zijn, maar besliste over de deugdelijkheid van het recept niet. Indien de absolute monarchie een ander, een beter geneesmiddel gekend had, waarom had zij het dan niet gebezigd? En waarom, zoo zij zelve genezen kon, genezing van anderen gevraagd?

Ons in te denken in toestanden, die geheel voorbijgegaan zijn en zelfs in het geheugen der levenden, hoe bejaard ook, geen aanknoopingspunt achtergelaten hebben, is dubbel moeilijk, wanneer, gelijk feitelijk hier het geval is, men meent dat het kenmerkende dier vroegere orde van zaken voor goed tot het verleden behoort.

Privilege, bevoorrechting van weinigen boven velen, is de stempel, die aan het ancien régime zijn eigenaardig karakter geeft. In de oogen van het groote publiek heeft het privilege geheel opgehouden en zijn de klachten, die somwijlen nog door dezen of genen over bevoorrechting worden aangeheven, als geheel ongegrond af te wijzen.

In deze genoeglijke en rustige gemoedsstemming, deze kalme tevredenheid met het tegenwoordige, kost het meer inspanning dan de meeste menschenkinderen er voor over hebben, om zich rekenschap te geven van de meerdere of mindere rechtmatigheid, van de geweldige verbittering, waarmede de natie bij het naderen der revolutie tegen de bestaande machten vervuld was. Een maatschappelijke orde, waarin geen enkel der rechten, die wij slapende en wakende

genieten, het eigendom des volks was, kan men zich ternauwernood voorstellen.

Bedreigd door een aanwas van democratische denkbeelden, waarin de thans bezittende standen een ernstig gevaar zien, vergeten zij, zoo zij het kennen, een verleden, schoon nog geen eeuw oud, toen voor hen en de hunnen een veel breeder muur van afscheiding van politieken invloed en politieke rechten was te overwinnen, dan thans de zoogenaamde vierde stand heet te bestrijden.

Het feit bovendien, dat Parijs, de hoofdstad des lands, ook de hoofdzetel, het centrum der geweldige omkeering is geweest, heeft uit den aard der zaak de blikken bij voorkeur gekluisterd aan hetgeen daar is voorgevallen. Men wist, dat het voorbeeld der hoofdstad in het geheele land was gevolgd, en trok daaruit al te snel de conclusie, dat de revolutie meer het werk van Parijs dan van de natie was geweest.

Het nationaal karakter der beweging werd geheel miskend. Lofredenaars van den vroegeren staat van zaken hadden daarom gemakkelijk spel, wanneer zij met behulp van allerlei ondergeschikte détails, met beroep op den tegenstand, dien enkele maatregelen en regelingen der Constituante bij een deel der natie vonden, het bewijs trachtten te leveren dat een geheel andere geest *les provinces* bezielde, en deze slechts door Parijs medegesleept en tot het booze verleid waren.

Jammer intusschen voor al zulke lofredenaars, dat de mannen van het ancien régime zelven gezorgd hebben, de bewijsstukken van het tegendeel voor de nakomelingschap te bewaren. De absolute monarchie hield niet op te bestaan, voordat zij de natie, niet de hoofdstad alleen, in de gelegenheid had gesteld haar proces-verbaal tegen de

oude staatsorde op te maken en haar wenschen en eischen voor de toekomst uit te spreken. Beide vinden wij vereenigd in de *Cahiers de 1789.*

Het was een oude gewoonte, dat wanneer in vroeger dagen de Etats Généraux, door den koning opgeroepen, te zamen kwamen, ieder der drie standen verscheen met een cahier de doléances, waaruit door hen een enkel werd vervaardigd, dat aan den koning, voor 't scheiden, op plechtige wijze werd overhandigd. Het reglement van 24 Januari 1789 bleef deze traditie getrouw, toen het bepaalde, dat de representanten des volks moesten voorzien zijn „d'instructions et pouvoirs généraux et suffisants pour *proposer*, *remontrer*, *aviser et consentir* tout ce qui concerne les besoins de l'état, la réforme des abus, l'établissement d'un ordre, fixe et durable, dans toutes les parties de l'administration, la prospérité générale du royaume et le bien de tous et chacun des sujets". Heeft de regeering, die deze woorden schreef, ze misschien in minder stelligen zin bedoeld dan dien de uitdrukkingen schijnen te bevatten, men mag zeggen, dat de natie zich stipt aan de woorden heeft gehouden, en volledig aan de uitnoodiging beantwoord. De *cahiers* laten op geen enkel punt, noch van afschaffing der misbruiken, noch van nieuwe organisatie, onbevredigd. Wat de Constituante heeft tot stand gebracht, is in de cahiers van '89 reeds uitgesproken.

Men zou dan ook kunnen zeggen, dat het hoofdverschil tusschen de oude États-Généraux en die van 1789 eigenlijk hierop neerkomt. Oudtijds werd het cahier de doléances opgemaakt en aan den koning overgegeven, die ze las of niet las, maar in elk geval ter zijde legde. De États-Généraux van 1789 daarentegen, als Assemblée constituante optredende, hebben hun cahier niet overgegeven, maar zelf

het daarin gevorderde tot stand gebracht. Dit is het eigenlijke feit der revolutie: niet meer het koningschap, maar de vertegenwoordiging voerde de teugels der regeering.

De cahiers van 1789 zijn slechts gedeeltelijk uitgegeven. Zoo men het groot aantal kent, zal niemand zich daarover verwonderen. Iedere administratieve verdeeling, waarin gekozen werd, bracht het hare uit. Meerendeels liggen ze nog onuitgegeven in de Fransche archieven, provinciale en nationale. In 1789 gaf Prudhomme in drie deelen *le résumé général ou extrait des cahiers.* Van hoeveel belang ook, bevat dit werk slechts een résumé van 180 cahiers. Niettemin heeft deze verzameling tot grondslag voor de voorstelling van alle volgende historici gediend. In 1864 schonk Chassin ons in de *première partie du génie de la Révolution*, les cahiers de 1789 (2 deelen). In de breede inleiding en bijvoegselen vindt men volledig onderricht over de cahiers, het getal der uitgegevene en der niet uitgegevene.

Maar bovenal bevat zijn arbeid een hoogst belangrijken inhoud over de klachten en wenschen van de verschillende standen des rijks, die in de cahiers zijn neergelegd.

Hier heeft men de doléances der natie: haar grieven tegen den bestaanden toestand, haar eischen van hervorming. De revolutie heeft diep in den toestand der geestelijkheid ingegrepen: welnu, de geestelijkheid gaf in haar cahiers het voorbeeld met het vragen om hervorming. De onzedelijkheid van den geestelijken stand, de ophooping van prebenden, die soms door dragonderofficieren bezeten werden, wordt door haarzelve het scherpst uitgesproken en toegelicht. Geestelijkheid en derde stand stemmen volkomen overeen in de klacht over het gemis van alle publiek en civiel recht. De wetgeving — zoo lezen wij

in het cahier van de stad Parijs — is „een vormelooze hoop van Romeinsch recht en barbaarsche costumen, van reglementen en ordonnanciën, zonder verband met onze tegenwoordige zeden en zonder eenheid van beginsel, ontstaan in tijden van onwetendheid en wanorde, bestemd voor toestanden, die niet meer zijn." Er is geen strafwetboek, dat voor het land geldt. De strafvordering is hard en gestreng: op alles bijkans staat de doodstraf; de procesorde is geheim, zonder waarborg voor den beschuldigde, en afhankelijk van stand en persoon. De rechterlijke ambten zijn te koop; de rechters niet onafhankelijk, diep onkundig. De jurisdictie van de feodale heeren doet Frankrijk onder het juk van een aantal kleine despoten zuchten. De lasten drukken op het grootste deel der natie: het minderdeel leeft van de staatskas, zonder in de lasten te deelen.

Als ware het noodig het bewijs hiervan te leveren, bevatten de cahiers van den adel een aantal pretensiën, die men zich, na bijkans honderd jaar, nauwelijks kan voorstellen. „Uit liefde tot Z. M." verklaarde de adel zich bereid voortaan mede belasting te betalen; maar opdat hij niet gelijkgesteld mocht worden met den *tiers état*, moest de taille, die van hem geheven zou worden, een afzonderlijken naam dragen: la taille noble! Van de hoogte van zijn stand zag de adel neer op de andere standen des volks en bemerkte zelfs aan den vooravond der revolutie den afgrond niet, waarin hij gereed stond neer te storten.

Kenmerkender echter dan de punten van overeenstemming zijn de afzonderlijke klachten van den *tiers état*, waaruit men de denkbeelden van de provinciën, de bevolking der steden buiten Parijs en van het platteland leert kennen. Slechts enkele proeven. Het land wordt uitgemergeld door

de drukkende lasten, die adel en geestelijkheid heffen: door de rechten, de monopoliën, die zij bezitten. Het jachtrecht, het duivenrecht is uitsluitend in hun handen. Hooge renten en tienden moeten betaald worden van de opbrengst van den akker. De boer moet zijn koren laten malen op den molen zijns heeren, en betalen wat deze heeft vastgesteld, al kon hij het elders én beter én goedkooper doen geschieden. Alle middeleeuwsche traditiën leven voort: le droit du seigneur, het recht van den eersten nacht wordt afgekocht. Le silence des grenouilles in de vijvers om de adellijke kasteelen is een verplichting, die in sommige streken op de boeren rust. Wee, wie een haas of ander gedierte, dat zijn koren opeet, schiet: strenge straf is zijn deel. De derde stand van Montfort bidt ootmoediglijk: de boer moge voortaan zijn koren maaien en de producten van 't veld halen, wanneer hij wil en het noodig acht. Een maatschappelijken toestand, waarin een dergelijke vrijheid niet bestond, kunnen wij ons nauwelijks denken. Nog minder, wanneer wij het monopolie van de jacht verdedigd zien met de aanhaling van een tekst, die ergens in het Oude Testament moet voorkomen: „God heeft in uwe handen alle vee gelegd en gewild, dat gij heer daarover zoudt zijn." Wie lust heeft, kan opzoeken, waar het staat, maar de gelukkige vinder zal zeker wel toegeven, dat de schrijver van die woorden in het O. T. wel nooit heeft kunnen droomen, dat zij gebezigd zouden worden, ten einde het monopolie der hazen enz. om de veldproducten te verteren, te rechtvaardigen.

De hoofdpunten, waarover de *tiers état* het eens was, bevatten de grondslagen der tegenwoordige staatsorde. Zij vorderen: vertegenwoordiging der geheele natie, niet meer der stenden (geestelijkheid, adel, derde stand): dus stem-

ming in de vergaderingen der vertegenwoordiging, niet meer volgens de standen, maar hoofdelijk. Een constitutie, die voor het geheele land geldt: afschaffing van provinciale en locale privileges. Afschaffing van alle persoonlijke dienstbaarheid; van alle feodale rechten. Waarborgen voor veiligheid van personen en zekerheid van eigendom. Vrijheid van drukpers: vrijheid van onbelemmerde uiting van gedachten. Onschendbaarheid van het brievenvervoer. Invoering van provinciale staten, administratieve besturen onder de regeering des lands. Opheffing van alle hinderpalen, die de ontwikkeling van den landbouw, de nijverheid, de veeteelt, den korenhandel beletten. Eene opvoeding „gelijk een mensch, een christen, een Franschman" ze verlangen kan. Afschaffing van de geheime politie, van willekeurige arrestatiën, van bijzondere rechtbanken, geheime proceduren, dragonnades, enz. Toegankelijkheid van alle betrekkingen voor allen die bekwaamheid bezitten, zonder om den geloove uitgesloten of door afstamming aanbevolen te worden. Gelijkheid voor de wet van allen die onder de bescherming der wet leven. Vrijheid van elk individu, om zich zelfstandig, naar den eisch van zijn aanleg te ontwikkelen en te bekwamen tot den hoogsten rang dien hij vermag te bereiken.

Al deze zaken bezitten thans in meer of mindere mate de volken, wier politieke vooruitgang door de beginselen van 1789, wordt geleid. Zij bezitten ze en streven er naar, om ze zich steeds in hoogere mate toe te eigenen. De reeks van revolutiën der 19de eeuw vindt haar verklaring in dat voortdurend streven. En ook, waar nog het krachtigst verzet wordt geboden, wordt de bodem der oude staatsorde ondermijnd. Zelfs Rusland, het oude bolwerk van vorstelijk absolutisme, voelt de werking dezer beginselen.

Het is bij uitstek gemakkelijk voor hen, die in het rustig bezit zijn, te jammeren en te schimpen over de wilde uitbarstingen van een volk, dat opgegroeid is en leefde in een orde van zaken, waarin geen enkel dier grondslagen bestond. De moord van Jean Calas is niet gebrandmerkt en niet gewroken door het ancien régime, maar door de scherpe pen en het vernielende woord van Voltaire. Schimp op hem en allen die hem volgden; sla geloof aan de predikers, die u voorhouden, dat de strijders voor politieke en godsdienstige vrijheid ongeloovigen waren, diep schuldig jegens God en de maatschappij, die zij op het dwaalspoor hebben gebracht, maar vóórdat gij uw vernietigend eindvonnis opmaakt, één verzoek: stel u zelven eens voor, hoe gij denken en gevoelen zoudt in een maatschappelijken toestand, waarin gij geen enkelen waarborg voor de persoonlijke vrijheid bezat, die gij thans de uwe noemt. Misschien dat dan andere gedachten wakker worden en een gevoel van waardeering, een gevoel van dankbaarheid, hetwelk het oog volstrekt niet benevelt voor het verkeerde dat hun werk als aller menschen werk aankleeft, de plaats inneemt van die minachting en dien haat, waarmede men de maatschappij der 19de eeuw tracht te vervullen tegen hen, die de veroveraars van haar vrijheid zijn geweest.

Wij staan aan den aanvang van jaren, die rijker aan leerrijke herinneringen zijn dan vele der voorbijgegane. De revolutie van 1789 en haar gevolgen voor Europa zijn eene herdenking, een studie waard.

Zich rekenschap te geven van de hooge kosten, die er betaald zijn voor wat wij rustig en bijkans zonder er om te denken genieten, schenkt het groote voordeel, tot hooger waardeering te leiden.

De herinneringen uit de patriotsche woelingen kunnen tot calmantia dienen voor te overdreven verwachtingen aangaande de macht van een openbare meening of een heerschend volksvertrouwen. Dergelijke calmantia zijn in alle tijden nuttig, voor ons geslacht volstrekt niet overbodig. In dagen waarin de grondslagen van de bestaande staatsorde met toenemende heftigheid worden bestreden en als werken des duivels, vruchten des ongeloofs afgeschilderd, is een vaste waakzaamheid een der eerste plichten van een volk. Het sirenengezang van hen, die kunst en aesthetische ontwikkeling als het hoogste voorstellen, wat een volk kan bereiken, dient slechts om de oogen af te trekken en te benevelen voor het gevaar, dat haar hoogste goederen bedreigt. De kinderen hebben nog altijd dezelfde vijanden te duchten, die hunne vaderen hebben overwonnen. Nog altijd zijn de lusten groot en de wegen vele en de voorwendselen onuitputtelijk, waaronder stand. of individu de opbrengsten der natie poogt te vermeesteren. Het is in de historie geen zeldzaam verschijnsel, dat volken, die in het kalm en naïef geloof voortleefden, dat zij in het ongestoord bezit waren van rechten, waarop zij prijs stellen, op eenmaal ontdekten, dat zij feitelijk reeds lang geschonden waren en in de praktijk een geheel andere orde van zaken was tot stand gekomen dan zij wenschten. Bij de zwakheid van den *public spirit*, die bij ons volk bestaat, is een dergelijke minder aangename ervaring volstrekt niet onmogelijk. Een ontwaken uit een zoodanige bedwelmende gerustheid moge ontwijfelbaar zijn, het herwinnen van het verloren terrein kost te veel menschengeluk, dan dat het gevoel van verantwoordelijkheid niet weerhouden moet van de gevaarlijke proefneming, hoever men wel zal wagen te gaan! Voor hen, die in zaken zijn, die in de

beslommeringen des dagelijkschen levens hun geestkracht en tijd en lust verbruiken, is het een onmisbare behoefte van tijd tot tijd in een andere sfeer van gedachten te worden verplaatst. De koopman, de handelaar, die de vervulling van een deel der materieele behoeften van een volk tot zijn levenstaak heeft, loopt gevaar andere stroomen dan die van den wereldhandel uit het oog te verliezen. Het is de tijd van korte boeken, is indertijd gezegd. Het bezig leven sleept mede en rooft dikwerf zoowel lust als tijd, om zich met meer dan de alledaagsche belangen bezig te houden. Toch mag geen enkele generatie ondergaan in bloot materieele overwegingen. Boven de routine en de stoffelijke eischen des levens gelden de eischen van intellectueele en politieke ontwikkeling. Het mag niemand onverschillig zijn, welke beginselen in Staat of Kerk worden gehuldigd of beleden. In den strijd der worstelende meeningen wordt de overtuiging geboren, die straks de heerschende is en het lot der individuen, zij het ook buiten hun weten, bepaalt.

Het streven der journalistiek in de laatste dertig jaar, om, door bespreking ook van andere onderwerpen dan de gebeurtenissen van den dag, aan die intellectueele behoefte te gemoet te komen, vindt daarin zijn rechtvaardiging. Ook deze beschouwingen maken geen hoogere aanspraak. *Voyages en zigzag* op het terrein der historie, stelden zij zich geen hooger doel dan om tot nadenken en zelfstandig onderzoek op te wekken. Overeenstemming van inzicht kan slechts de vrucht zijn van gelijk onderzoek, gelijken aanleg en gelijke levensopvatting. Doch ook waar deze gemist wordt, kan gelijke warmte van belangstelling bestaan. Zoo een volk niet blindelings wil gevoerd worden, waarheen het niet wil, behoort het voor de moeite van onderzoek en voor den pijnigenden drang van eene zelfstandige overtuiging niet terug te schrikken.

II

UIT DE DAGEN DER RESTAURATIE.

UIT DE DAGEN DER RESTAURATIE.

Mémoires et relations politiques du Baron de Vitrolles, publiés selon le voeu de l'auteur, par Eugène Forgues. I. II. Paris 1884.

De baron de Vitrolles is geen onbekende figuur. Wie geen vreemdeling is in de jaren 1815—1830, heeft hem waargenomen. Hij staat niet op den voorgrond van het tooneel, maar gluurt telkenmale om den hoek. Hij is, zooals hij zich zelf noemt, „une espèce de spectre, remuant de grands bras, derrière une toile dont on voyait les mouvements, les plis et les ondulations."

't Is inderdaad zijn schuld niet, zoo het daarbij gebleven is. Hij is steeds bereid geweest meer te zijn. Men heeft ministeriën geformeerd en hem buitengesloten. Zelfs toen de Martignac aftrad en men een man, een staatsman noodig had, een koel en energiek hoofd van het nieuwe kabinet, stelde men zich met een ledepop, een mijnheer Jules de Polignac tevreden. Een onbeduidende diplomatieke betrekking in Italië — onbeduidend voor een man van zijn gewicht — was alles wat de Vitrolles aan de gunst der Bourbons had te danken, die aan hem de kroon van Frankrijk dankten. Ja nog iets: ter elfder ure, aan den

vooravond der revolutie van 1830, werd hij met een pairschap beschonken: schamel legaat van het legitieme koningschap!

't Is inderdaad ergerlijk, als wij mijnheer Eugène Forgues zullen gelooven. De restauratie heeft in de Vitrolles zijn redder afgewezen. Zoo zij èn zelve hem niet had afgewezen èn hem gesteund had tegenover de jaloezie van de hofkliek en de vijandschap zijner tegenstanders, zij zou, om zoo te zeggen, nog staan. 1830 en 1848 zouden geen beteekenis hebben.

In hem toch vond Frankrijk alles wat het noodig had. „En 1814" — laat ik den politicus Eugène Forgues het woord mogen geven — „le légitimiste utile, pour ainsi parler, ne devait pas avoir plus de quarante ans, seul âge qui lui permit d'avoir traversé la Révolution sans en être effrayé et l'Empire sans en être corrompu. Il lui fallait d'ailleurs assez de jeunesse pour qu'il pût avoir un peu d'enthousiasme. Il devait être gentilhomme, sans pourtant qu'il lui fût nécessaire de porter un trop grand nom. L'ancienne noblesse, décimée par vingt-cinq années d'exil et de luttes, n'était plus que l'ombre d'elle-même: il fallait prendre au second rang de quoi combler les vides du premier, de quoi gouverner sans choquer l'amour-propre de l'aristocratie, et sans diminuer le prestige du pouvoir. Il devait en outre être nouveau en politique et n'avoir dans son passé aucune attache trop lourde, aucun serment trop léger. Pour édifier une oeuvre de rénovation il fallait des hommes, sans réminiscences. Il devait être doué d'une énergie exceptionnelle et pouvoir déployer une vigueur dont les princes ne se vantaient pas. Il devait avoir enfin l'esprit prompt à se plier à des emplois divers et une intelligence assez universelle pour pouvoir, le cas

échéant, commander à des troupes, parler à une assemblée délibérante, diriger une administration compliquée, ou conduire une intrigue à la cour. Joignez à ces hautes facultés les qualités de finesse et de tenue que Napoléon dédaignait trop, ces qualités qui font l'honnête homme et l'homme d'esprit, la correction dans l'attitude, la discrétion dans le sourire, l'ironie facile qui fait craindre, le scepticisme aimable qui empêche d'être pris pour dupe, et l'on aura le résumé du ministre comme il en manquait à la Restauration."

Deze kurieuse schets van den ideaal-minister, dien de Bourbons bij hun terugkeer behoefden, is geen product der fantasie. Het is nog veel minder de slotsom van een streng historisch onderzoek naar de behoeften van Frankrijk bij den val van het eerste keizerrijk. Het is doodeenvoudig een kopie naar 't leven. Het model heet de Vitrolles.

De uitgever dezer Mémoires heeft herhaaldelijk over den schrijver der Mémoires het woord gevoerd. Bij de uitgave van de *Correspondance de Lamennais* *, in 1859, bij de mededeeling in 1882, van diens *lettres inédites* †, en misschien nog wel meermalen heeft Forgues hetzelfde onderwerp, gewoonlijk in dezelfde termen, behandeld. De Vitrolles is in zijn oogen een miskend politiek genie, dat slechts tot schade van Frankrijk en van de Bourbons zelven door hen met ondankbaarheid is bejegend. Een edelman van de zeldzame beschaving en de fijne vormen, zooals men alleen in het salonleven van het ancien régime verkreeg, die aan zijn breede studiën — hij heeft zelfs

* *Oeuvres posthumes de F. Lamennais.* I. II. Correspondance. 2 tom. Paris, Paulin, 1859.

† *Lamennais et sa correspondance. Lettres inédites à M. de Vitrolles* in *La Nouvelle Revue* 1882.

Kant gelezen — en aan het verblijf in den vreemde, twee zeldzame vruchten der emigratie, rijke menschenkennis en diep staatkundig inzicht dankte, scheen de Vitrolles door den loop der gebeurtenissen en zijne groote diensten, in 1814 aan de Bourbons bewezen, als vanzelf de aangewezen persoon om als raadsman der terugkeerende dynastie op te treden. De zwakheid der vorstelijke personen en de intriges van jaloersche middelmatigheden hebben hem de schitterende loopbaan doen missen, waarop èn zijn groote talenten èn zijn bewezen diensten hem aanspraak gaven. Terwijl hij vijftien jaar lang door zwakke vrienden en intrigeerende vijanden op den achtergrond geschoven en tot machteloosheid gedoemd werd, was zijn naam niettemin het symbool der reactie, en werd hij aansprakelijk gesteld voor staatkundige handelingen, die bij niemand op minder goedkeuring mochten hopen dan bij hem.

Dit is in korte woorden de thesis, door Eugène Forgues ontwikkeld; en dit ook is de thesis, die de Vitrolles in zijn Mémoires voortdurend zoekt te bewijzen.

De vraag, of dat bewijs geleverd is, zal ik niet pogen te beantwoorden. Van de Mémoires van de Vitrolles zijn nog slechts twee deelen verschenen, en zij loopen niet verder dan tot 1815. Hij stierf in 1854. Doch ook al zette hij zijn verhaal niet na de Julirevolutie — het einde van zijn politieke loopbaan — voort, dan nog staan wij pas aan het begin van het eigenlijk restauratietijdperk. Wij moeten dus, om een eindoordeel op te maken, geduldig wachten. Wij doen het in de stille hoop, dat met de belangrijkheid der te behandelen onderwerpen zijn breedsprakigheid en breedvoerigheid liever dalen dan stijgen. Doch ik mag niet ontveinzen, dat mijn vrees voor het tegendeel groot is.

De Vitrolles hoort zich gaarne spreken; en de glimlach van genadige waardeering, om het woord „van voorname minachting" niet te gebruiken, die zich om zijne lippen krult, waar van anderen sprake is, verklaart ons, waarom hij ons zoo breedvoerig zijn eigen woorden en redevoeringen mededeelt. Hij is wel zoo goed, het nageslacht te willen voorlichten omtrent hetgeen hij gedacht en gesproken heeft. Aangaande anderen geeft hij dikwerf beschouwingen en mededeelingen, waarin misschien veel waars is, maar zijn eigen persoon is toch in zijn oogen de meest belangwekkende figuur. Indien hij voortgaat als in deze deelen, ik vrees, dat hij bij zijn lezers langzamerhand de gedachte opwekt: och, zwijg een weinig over u zelf, en vertel ons wat belangrijkers van anderen.

Indien *le haut baron* in het schimmenrijk deze stille verzuchting hoorde, zou hij bij kalm nadenken moeten erkennen, dat het in zijn eigen belang was, zoo hij er aan voldeed. Want ronduit gesproken, er leeft geen sterveling meer, wien het belang inboezemt, of de baron de Vitrolles een miskend genie was en is, of niet. Er is niemand ter wereld, wien het iets schelen kan, of de dynastie der Bourbons dankbaar of ondankbaar jegens hem is geweest: of zij behouden ware gebleven door zich aan hem toe te vertrouwen of niet.

Dit is nu eenmaal het fatum, dat op niet-slagen rust. Als Karel II Clarendon laat vallen, kan het nageslacht sympathie gevoelen voor den man, die zooveel voor de dynastie en Engeland had gedaan; het kan, lettende op de gedragslijn, die zijn opvolgers den Engelschen vorst deden volgen en het lot, dat zij aan Engeland bereidden, het betreuren, dat de eerste staatsman niet ook in de volgende jaren zijn meester heeft ter zijde gestaan. Maar

de baron, later graaf de Vitrolles, heeft in geen enkel oogenblik van zijn leven getoond zulk een hooge plaats onder de politieke mannen des tijds in te nemen, dat men zijn ter zijde laten door de Bourbons als een staatkundigen misslag kan bejammeren. Wie ons niets anders te zeggen heeft, dan dat hij zoo groot zou geweest zijn, ware hij maar niet zoo klein geweest, kan wellicht een kort oogenblik onze nieuwsgierigheid wekken, maar onze belangstelling kan hij niet behouden.

Het recht van beroep op de nakomelingschap komt volkomen aan hen toe, die iets geweest zijn. Indien Herostratus een memorie had nagelaten, om te bewijzen, dat hij voor de hem toegeschreven daad zeer gewichtige gronden, van welken aard ook, had gehad, dan zou men de bevoegdheid ertoe hem niet kunnen ontzeggen. Maar als mijn buurman goedvindt in dezen oogenblik mémoires te schrijven, om aan het nageslacht te betoogen, dat niet Heemskerk, maar hij in 1884 minister van binnenlandsche zaken in Nederland had moeten zijn, dan loopt hij gevaar uitgelachen te worden.

Zonder twijfel gaat de vergelijking met den baron de Vitrolles niet volkomen op, maar toch geldt ze in de hoofdzaak. De Vitrolles is er, ondanks zijn leven aan het hof, zijn uitgebreide relatiën, zijn persoonlijke vriendschap met Karel X, niet in geslaagd een enkelen der tijdgenooten te overtuigen, dat hij in eenig politiek oogenblik „the right man in the right place" was. Niemand, dan hij zelf, heeft de rechtmatigheid van zijne aanspraken ooit erkend. Zelfs geen tegenstander, voorzoover mij bekend, heeft ooit beweerd, dat de partij, waartoe hij gerekend werd, ondankbaar jegens hem was en hem miskende. En nu komen, veertig jaar na zijn dood, èn hij zelf èn zijn

protégé Forgues ons vertellen, dat de Restauratie alleen schipbreuk heeft geleden, omdat zij dit genie heeft voorbijgegaan. Zelfs, indien het zonneklaar bewezen was of bewezen kon worden, voor wie of voor wat zou het waarde hebben? Wat eenmaal geschied is, kan niet ongedaan worden gemaakt. De dooden in de eerste plaats behooren het voorbeeld van berusting te geven.

De baron de Vitrolles heeft met dit boek voor een niet klein deel de reden van zijn niet-slagen blootgelegd. Het was zijn bedoeling niet, maar het is de vrucht er van. Wij begrijpen dat een man, die zoozeer van eigen grootheid overtuigd was, slechts ongeloof in zijn omgeving heeft gewekt. Hij moge zoo fijn beschaafde vormen hebben gehad, als Eugène Forgues en wie ook maar wil; een zoo aangenaam causeur zijn geweest als de salons der 18de eeuw maar weten aan te wijzen; een rijkdom van lofwaardige eigenschappen, kennis, persoonlijken moed, slimheid enz. tot zijn aanbeveling hebben gehad — dat alles is overschaduwd door die alles overheerschende eigenschap, die uit elke bladzijde van zijn Mémoires spreekt: grenzenlooze ingenomenheid met zichzelf. Men legge de Mémoires van Guizot eens naast deze, om het verschil te zien tusschen een man van waarachtige beteekenis en een hoogmoedigen zwetser. „Qui voudra se servir de moi, selon moi, qu'il me donne des affaires où il fasse besoing de vigueur et de liberté, qui aient une conduite droit et courte et encore hasardeuses, j'y pourrai quelque chose: s'il la faut longue, subtile, laborieuse, artificielle ou tortue, il fera mieux de s'adresser a quelqu' autre."

Deze woorden van Montaigne schreef de Vitrolles als motto boven zijn Préface. De uitgever zou deze Mémoires juist hebben gekarakteriseerd, indien hij als motto de

woorden er boven had gesteld, waarin Guizot indertijd de Vitrolles teekende: „un homme d'esprit et de courage, ambitieux, remuant, adroit et mécontent pour son propre compte comme pour son parti."

De grond, waarop de Vitrolles bouwt, is zijn verdienste in 1814. Feitelijk danken de Bourbons aan hem de kroon, want hij is het, die de geallieerden heeft bewogen om de onderhandelingen met Napoleon te Chatillon gevoerd, af te breken en rechtstreeks op Parijs aan te rukken. Zonder hem ware dit niet geschied. Dit is der vele woorden korte zin.

Die tocht naar Chatillon is voor de tijdgenooten volstrekt geen geheim gebleven. De ministers der geallieerden maken, voorzoover ik mij herinner, geen melding van den Franschen bezoeker, die hen kwam overhalen tot iets, dat reeds bijna vaststond, voordat hij tot hen kwam. Niettemin is het volkomen natuurlijk, dat voor de Vitrolles dit eerste politiek optreden onvergetelijk is geweest. Hij moest het onthouden om velerlei redenen. Hij had een tal van staatslieden leeren kennen, die in de politiek van den dag de eerste rol speelden, Stadion, Metternich, Castlereagh, Hardenberg, enz. Die tocht had hem den toegang geopend tot den graaf d'Artois en was de eerste aanleiding tot zijn vriendschap met den lateren Karel X. Zulke souvenirs vergeet men niet. De onbekende conseiller général des Basses Alpes werd door zijne reizen in het voorjaar van 1814 een man van eenige beteekenis, die voortaan tot den hofkring behoorde en invloed, zij het ook minder dan hij zelf wenschte, uitoefende. Ter wille van de plaats, die de persoon er door had verworven, werd door de Franschen aan zijn reizen hooger gewicht toegekend dan anders het geval zou geweest zijn. De Vitrolles zelf zorgde er bovendien voor, dat hij niet vergeten werd. Er is geen de

minste twijfel aan, dat de Vaulabelle mondelinge inlichtingen van hem heeft ontvangen: de meer of min vriendschappelijke verhouding, die er tusschen hen bestond, en de uitdrukkingen, in de *Histoire des deux Restaurations* voorkomende, bewijzen het *. In 1847 schreef de Vitrolles het eerste stuk zijner Mémoires, en behalve Karel X hebben anderen ze bij zijn leven gelezen. Thiers heeft ze voor zijn *Consulat et l'Empire* gebruikt. De uitgever Eugène Forgues wist dan ook in zijn geest te handelen, toen hij aan Duvergier de Hauranne het gebruik voor zijn *Histoire du Gouvernement parlementaire en France* † vergunde. En hij zelf en zijn uitgever hebben dus al het mogelijke gedaan, dat deze pièces de résistance niet bloot volgens de voorstellingen van de Pradt, den eerste, meen ik, die hem noemt, maar naar zijn eigen nauwkeurige aanteekeningen aan het nageslacht bekend zouden zijn. Zij, die aan hem voorlichting dankten, gewaagden met welwillendheid van den man, die hen had geholpen. Zoo groeide zijn reputatie en zijn beteekenis.

Dit alles is zeer natuurlijk, maar het komt den Mémoires niet ten goede. Wanneer wij hier eenige honderden bladzijden moeten doorworstelen, vol van woorden en daden van de Vitrolles, die in hoofdzaak bekend zijn en waarvan wij weten, dat zij volstrekt het gewicht niet hebben, dat de schrijver er aan toekent, dan valt de armoede aan wezenlijk belangrijke zaken te scherper in 't oog. Er is niets in zijn verhalen omtrent Metternich, Castlereagh of een der vele staatslieden, met wie hij in aanraking komt, dat ons de fijnheid van opmerking, die hem wordt toege-

* Tome I, 271, 283, 341, etc. Cf *Oeuvres posthumes de Lamennais I.*
† II 59.

schreven, te bewonderen geeft. Daarentegen kost het moeite zich rekenschap te geven, hoe iemand, die ruim dertig jaar na de gebeurtenissen de laatste hand aan dezen arbeid legt, die dus ruim den tijd heeft gehad om te kalmeeren, zijn leven in het ware licht te zien en zijn eigen beteekenis tot de juiste afmetingen te herleiden, hoe zoo iemand allerlei dingen kan laten staan, die in de opgewondenheid van het eerste oogenblik neergeschreven en verklaarbaar, bij eenige de minste zelfcritiek al jaren te voren zouden geschrapt zijn. Een enkel proefje. Verhalende hoe hij te Troyes den Oostenrijkschen minister Stadion verliet, die hem gedurende drie dagen eenige malen ontvangen en druk met hem gepraat had, schrijft hij: „nous savions plus l'un de l'autre que beaucoup d'amis intimes: et je l'avais mieux apprécié dans ces trois jours que je n'aurais pu le faire pendant des années dans le cours ordinaire de la vie". Hoe kon een politiek man, die aanspraak maakte op menschenkennis, zulk een jongensinbeelding nog in 1847 voor goede munt uitgeven?

Onder de Republiek, in de laatste jaren der 18de eeuw, had Provence met een kring van royalisten, te Parijs gevestigd, betrekkingen onderhouden, om van den stand van zaken en den loop der gebeurtenissen onderricht te blijven. Ook d'Artois had zijne aanhangers, die met hem in correspondentie waren. Tusschen deze twee groepen van royalisten bestond weinig overeenstemming. Terwijl de eersten steunden op de rechtvaardigheid hunner zaak en volstrekt ongenegen waren om door eenig gewelddadig ingrijpen de gevluchte prinsen en zichzelven in gevaar te brengen, waren de laatsten de ziel van allerlei samenzweringen. Nadat Napoleon zich tot keizer had verheven, gelastte Provence, ofschoon hij de inzichten van d'Artois niet

deelde, ter wille van de samenwerking der groepen, de ineensmelting der verschillende comités. Maar zijn aanhangers weigerden de vereeniging. Royer Collard en de zijnen wilden niets te maken hebben met de agenten van Monsieur, die zij afschilderden als „des intriguants en discorde, étrangers à la grande scène des affaires, sans considération personelle et sans capacité, et dont la correspondance mensongère ne pouvait servir qu'à entretenir des illusions déplorables."

Tot welke der groepen de Vitrolles heeft behoord, is in 't minst niet twijfelachtig. Al gewaagde hij niet uitsluitend van Artois, dan zou er nog veel zijn, dat het duidelijk maakt. De minachtende wijze, waarop hij zich aanmatigt van Royer Collard te spreken; de zorg, die hij draagt, dat deze vroegere correspondent van Lodewijk XVIII niet op den voorgrond treedt; en de weigering, die hij, de Vitrolles, in 1813 bij de royalisten te Parijs vond, om hem in zijne plannen bij te staan, geven grond om aan te nemen, dat er tusschen de aanhangers der twee Bourbonsche broeders en inzonderheid ook met hem in 1813 en 14 meer is voorgevallen, dan hij goedvindt te vertellen. Door hen afgewezen, zocht hij elders hulp, bij Talleyrand. Met het oog op de beschuldiging van intrigeeren, die van alle kanten tegen hem wordt ingebracht, is het zeker niet onaardig, eens van hem te vernemen, waarom hij onder de dienaren des keizers den steun zocht, die hem werd geweigerd. „C'est une vérité" — zoo leert hij ons — „qu'un gouvernement, un parti, une institution quelconque ne périssent jamais par les attaques de ceux qui sont en dehors, mais par la défection de ceux qu'ils comptent dans leur sein. Luther n'aurait jamais réussi à fonder la grande secte, s'il n'eût été catholique et moine. La Révolution

française n'aurait jamais pu se développer, si l'ébranlement n'eût été donné par un prince du sang et par de grands seigneurs qui reniaient le principe de leur existence. Enfin, en d'autres termes, un pouvoir ne périt que par la trahison des siens, et, pour ainsi dire, par le suicide." Van kieskeurigheid in de keus der middelen getuigt een dergelijke beschouwing niet. De hulp van verraders zocht hij op, toen de Parijsche royalisten weigerden hem te steunen. Door Dalberg, den vertrouwde van Talleyrand, poogde hij den laatste voor zich en zijn plannen te winnen.

De sluwe diplomaat hoorde zijn politieke beschouwingen, bij monde van Dalberg hem overgebracht, aan, wierp hem van tijd tot tijd een ontevreden uitdrukking over Napoleon als een lokaas toe en eindigde met hem te gebruiken, zonder hem de eer aan te doen van hem te ontvangen. Maar de Vitrolles, die bij zijn komst te Parijs geen ander plan had dan Artois op te zoeken en alleen op Talleyrand's raad of wenk of bevel — men kieze, wat men wil — naar Chatillon vertrok, om den geallieerden de stemming te Parijs te berichten, wist van Talleyrand's naam een uitnemend gebruik te maken. Al had de prins van Beneventum geen letter schrifts hem toevertrouwd, Dalberg, diens intimus, had het wel gedaan. De Vitrolles kon dus gerustelijk Talleyrand als zijn zender noemen, en door dien naam zich den toegang verschaffen tot personen en kringen, die anders zonder twijfel voor hem niet toegankelijk zouden geweest zijn. Dat Talleyrand niettemin in deze bladen niet dan met zwarte kleuren wordt geteekend en al het mogelijke kwaad van hem wordt verteld, spreekt wel vanzelf. Trouwens, hij deelt dit zoowat met iedereen, die, groot of klein, de Vitrolles in den weg staat om zijn grootheid te doen uitkomen.

Toen de onderhandelingen te Chatillon waren afgebroken, kreeg de Vitrolles van Metternich, die o! zoozeer op zijn gezelschap gesteld was, permissie om Artois op te zoeken. Hij zou hem de declaratie der geallieerden, na Chatillon uitgevaardigd, mededeelen en een briefje van den Oostenrijkschen kanselier overhandigen. Bij de familiariteit, die er spoedig tusschen hem en Artois ontstond, is het vreemd, dat hij van Metternich's briefje niet anders weet te vertellen, dan dat het niet heel duidelijk was, maar in 't algemeen te kennen gaf, dat er een omkeer in de gezindheid der verbondenen was gekomen. Mij dunkt, Artois, die hem zijn geloofsbrieven als luitenant-generaal zijns broeders liet lezen, zal hem dat briefje van Metternich ook wel hebben laten lezen. Namelijk, indien het bestaan heeft.

Te Nancy vond hij Artois. De eerste blik, dien hij op den prins mocht slaan, vertoont dezen in zijn vollen grootheid: „il parlait à quelques bonnes soeurs de la charité, premiers et dignes courtisans d'un Bourbon." Hoe de Vitrolles ontvangen werd, kan men begrijpen. Terwijl Artois, ontmoedigd door de koelheid, waarmede hij door bevolking en geallieerden op Franschen bodem was ontvangen, of, juister gezegd, niet was ontvangen, er reeds aan dacht, om te vertrekken, bracht deze bode hem de eerste bemoedigende berichten. Er kwam eindelijk licht in de duisternis. Tot dusver door de geallieerden eenvoudig geïgnoreerd, zag hij zich thans door een vertrouweling van Talleyrand, Metternich, Alexander, Stadion, enz. opgezocht. „Non, mon ami, ce n'est pas vous qui avez fait cela, c'est la Providence qui vous envoye."

De verrukking aan de zijde van de Vitrolles was niet minder groot. „Je venais de voir et pour ainsi dire de

tocher" — Artois had hem een hand gegeven — „ce qu'il y avait pour moi de plus grand sur la terre, l'héritier de tant de rois, le frère du martyr couronné, le successeur au trône de France: il n'avait été jusque-là pour moi qu'un être idéal environné du cortége des rois ses ancêtres, de leur puissance, de leurs grandes actions, de leurs vertus, une illustre victime de cette Révolution que j'avais détestée sous toutes ses formes."

Wanneer de troonopvolger, de jongere broeder reeds tot zulk een verrukking stemt, tot welk een geestdrift zal deze oprechte dienaar der Bourbons dan niet stijgen, waar het den ouderen broeder, den legitiemen koning van Frankrijk geldt! Zoo zou men meenen en — dwalen.

Over hem wordt natuurlijk veel tusschen Artois en de Vitrolles gesproken. Maar het is blijkbaar niet op die wijze, dat de laatste in vervoering raakt. Artois sprak met eenige terughouding over den koning, schoon „de la supériorité de son esprit avec déférence." Dat ontbrak er ook waarachtig maar aan, dat deze Artois, alias Karel X, de schouders ophaalde over het verstand van Provence (Lodewijk XVIII), die, wat ook tegen hem gelde, zijn broeder in intelligentie wel maken en breken kon! Ook wat de vorstelijke digniteit aanging, had Artois en dus mede de Vitrolles niets aan te merken. Lodewijk was, ook naar het oordeel van onzen schrijver, een echte Bourbon. „Il régnait à Hartwell dans cette asile du Roi exilé une atmosphère de grandeur que personne n'aurait pu se donner. Il y paraissait environné du souvenir des trente rois, ses ancêtres, qui avaient régné pendant neuf siècles sur le premier trône du monde. Les grandeurs passées semblaient l'élever au dessus de l'abaissement actuel de sa fortune, et il en conservait toute la dignité. On la

retrouvait dans touts les actes qui émanaient de lui, dans ses réponses aux insidieuses propositions de Bonaparte, dans ses rapports difficiles avec l'empereur Paul de Russie. Il se relevait devant ce qui aurait humilié tout autre et opposait aux coups du sort les plus cruels, les plus inattendus, une courageuse patience, une inaltérable sérénité. La pauvreté même ne lui avait pas appris à connaitre la valeur de l'argent. Le sentiment de sa propre grandeur ne le quittait jamais. C'etait dans son sang: il ne le démentait en aucune occasion."

Men voelt, de woorden klinken als een lofspraak, maar de ingenomenheid wordt gemist. De venijnige inkleeding van Lodewijk's breedheid met geld bewijst, dat er iets hapert. De sleutel is elders neergelegd. Onder de rhetorische bloemen en hoogklinkende phrasen schuilt de adder. „Il portait dans son coeur royal la dignité des sentiments et toute la majesté de sa race. La noblesse des pensées lui était aussi naturelle que celle du sang qui coulait dans ses veines, et toutes les fois qu'il avait à prendre une détermination, il se grandissait de toute la hauteur de tant de rois qu'il représentait". Wat deze holle phrase bedoelt, blijkt uit hetgeen onmiddellijk volgt. „Dans l'habitude de sa vie d'exilé, il aimait assez le rôle et l'apparence de la royauté; des capitaines des gardes, des premiers gentilhommes de la chambre prenaient leur service tour à tour; le duc de Duras partait quelquefois de Paris pour faire son année. Enfin, il avait un favori."

Een gunsteling had Lodewijk — ziedaar de grief. Een gunsteling, dien hij handhaaft tegen allen. M. de Blacas wordt door Lodewijk XVIII tegen zijn broeder en diens zonen gehandhaafd. Inde irae. De Blacas stookt Lodewijk op, zegt de Vitrolles, tegen zijn broeder, „qui l'avait toujours

surpassé par les agréments de sa personne et ses succès du monde." Onze memoiren-schrijver was nog jong, zoo jong, dat hij nog in de lange kleeren stak, toen Artois reeds bloeide, maar de historie geeft hem hier gelijk. De jongste broeder van Lodewijk XVI was in zijn jeugd zeer bekend bij de Parijsche schoonheden en de dames du demi-monde. Provence had andere liefhebberijen en ondermijnde liever Lodewijk XVI en Maria Antoinette. Van dit laatste weet de Vitrolles niets af, ten minste hij gewaagt er niet van. Artois is zijn held, en in zijn oogen is het ongehoord, dat iemand, die steeds bekend was om de "agréments de sa personne et ses succès du monde," achter moest staan bij een Provence. Dit was ook in de ballingschap het geval. Artois, die na 1789 voor eigen rekening de rol van pretendent had waargenomen, kon het met den broeder ook in Engeland niet vinden. De Blacas had hiervan partij getrokken. Hij stookte den ouderen broeder tegen den jongeren op. Artois en zijn zonen vergolden de "intriges" van den gunsteling met "insultes", "qu'on ressent d'autant plus qu'il est impossible de les qualifier et de s'en plaindre, parce qu'elles n'ont point de corps." De koning, die d'Artois van jongs af kende en zijn rol na 1789, handhaafde de Blacas. Iedere lompheid, zijn gunsteling aangedaan, vergoedde hij door een gunstbetoon. "Ik zal hem zoo hoog verheffen, dat men hem niet meer zal durven aanvallen," riep hij uit en hij maakte de Blacas grand-maitre de la Garde-Robe. Voor een legitimist, als de Vitrolles, die in den Bourbon den wettigen koning van Frankrijk, krachtens recht van erfenis, erkent, moest die koninklijke beslissing heilig en onschendbaar zijn. Integendeel, zij is hem een voorwerp van spot: "quelle confiance dans sa royauté, de croire qu'il faisait quelque

chose en nommant à Hartwell un grand officier de sa maison."

De Vitrolles is partijganger van Artois. Uit dit oogpunt kunnen zijn Mémoires, als zij eens tot de eigenlijke restauratieperiode zijn genaderd, belangrijke gegevens verschaffen. Maar zijne persoonlijke grieven, ook tegen Artois, die hem even weinig als Lodewijk XVIII heeft gebruikt, schoon hij op vriendschappelijken voet met hem bleef verkeeren, zullen ook hier zijn verhalen beheerschen. In welken geest zijn oordeel zal uitvallen over de personen, tot den staatsdienst geroepen, waar men hem ter zijde liet, behoeven wij niet te vragen. Zijn geesteskind, aan wien hij de uitgaven zijner Mémoires vertrouwde, bereidt ons op hetgeen wij vernemen zullen voor, waar hij de Montesquieu „incapable", Drambray en Barbé de Marbois „têtes de bois", Decazes „un intriguant obséquieux": allen „esprits étroits et mesquins, plus préoccupés des mots que des choses, dénués d'énergie et d'activité": den financier Louis „un bon commis d'administration", en de Polignac „un mannequin" heet. Deze karakteristieken zijn het resultaat van de Vitrolles' onderricht bij monde en in geschrifte.

Keeren wij naar Nancy terug.

Toen de eerste verrukking bedaard was, begon de Vitrolles belang te stellen in de vraag, welke instellingen de Restauratie aan Frankrijk zou geven. Hem docht, de Bourbons hadden den tijd gehad zich rekenschap te geven, in welke vormen zij het geluk van Frankrijk wilden verzekeren. Hij voor zich had een soort van programma: het oude met het nieuwe verbinden. De instelling van Provinciale Staten, zooals zij in de pays d'état hadden bestaan, scheen hem een der hoofdpunten toe. Maar 't

bleek dat te Hartwell geen politieke gedragslijn was vastgesteld. Artois was naar Frankrijk gekomen, met het denkbeeld, in het leger der geallieerden te strijden. Zelfs toen de Vitrolles hem de gunstige berichten bracht, liet hij dit denkbeeld nog niet los: en in zijne brieven aan de Russische en Oostenrijksche keizers vroeg hij niets anders, dan om deel te mogen nemen aan den krijg. „Monsieur pouvait être roi" — klaagt de Vitrolles — „et il demandait encore à être soldat."

Er waren niettemin eenige punten, die nog in Engeland waren besproken. Een der belangrijkste was dat der gepoederde haren. „Les princes ses fils" — deelde Artois aan de Vitrolles mêde — „l'avaient supplié de conserver les cheveux coupés, et quoiqu'il pût arriver, de ne pas reprendre la poudre. Dit was dan ook bepaald."

Wie — vraagt onze staatsman, aan het einde zijns levens — wie had kunnen denken, dat zulk een kleine inschikkelijkheid zulke ernstige gevolgen kon hebben?

Men zal zoo spoedig niet begrijpen, wat die ernstige gevolgen zijn geweest. Zij hebben, zegt de Vitrolles, aan het leger de eenige grief tegen de Restauratie verschaft, die rechtmatig was. Want: „les cheveux coupés et sans poudre ont interdit à la cour l'usage des habits habillés!" Waar deze ontbraken, nam men tot uniformen de toevlucht: hooge staatsambtenaren konden geen luitenantsuniform dragen, maar werden kolonel, generaal enz. Zij kregen den rang en trokken de bezoldiging. Dit verbitterde de generaals van het keizerrijk en vandaar de afval der militairen in de Honderd dagen.

Wat de wereld aan kleinigheden hangt: het gemis van haarpoeder heeft de Bourbons in 1815 weggeblazen.

Dit was intusschen in 1814 niet te voorzien: de doling

was te goeder trouw. Had men het kunnen voorzien, de zaak ware te herstellen geweest en het land met kleine moeite tegen militaire ontrouw beveiligd. Doch er waren andere, ook ernstige zaken, die niet door goeden wille te verbeteren waren. De koning was soms podagreus, vertelde Artois: "quelquefois au point de ne pouvoir marcher." Kan men zich den verpletterenden indruk van dit bericht op de Vitrolles voorstellen? "Mon étonnement fut tel que je ne pus en cacher l'expression. Je me levai et je reculai de deux pas. — Comment, dis-je avec trop de vivacité, le Roi ne peut pas marcher? . . . mais, au moins, il peut monter à cheval? — Pas du tout, me répondit le prince — Eh, mon Dieu, m'écriai-je, qu'allons nous devenir? Et après un moment de silence, je repris: Eh bien, nous monterons à cheval pour lui!"

Wie zich niet kan voorstellen, met welk een zelfvoldoening deze staatsman in 1847 op dit oogenblik vol zelfverloochening en dynastieke trouw heeft teruggezien, gevoelt de diepte niet van dit staatsmansbesluit: "nous monterons à cheval pour lui."

Artois gevoelde het blijkbaar wel. Hij schonk aan de Vitrolles zijn volle vertrouwen en keuvelde met hem over alles en allen. Als deze over États Généraux, clergé, noblesse enz. sprak als grondslagen van de nieuwe staatsorde, haalde de prins zijne schouders op: hij had een afkeer zoowel van het oude als van het nieuwe. Er waren voor hem interessanter dingen. Hij gaf of vroeg inlichtingen omtrent allerlei personen, die in Frankrijk het vertrouwen van zijn broeder genoten of een hooge plaats onder het keizerrijk hadden ingenomen. En de Vitrolles, de type van den volmaakten causeur, naar Eugène Forgues verzekert, luisterde met aandacht, als de prins vertelde,

en gaf op zijn beurt al de cancans ten beste, die hij had opgezameld.

Doch tot nog gewichtiger diensten werd hij geroepen. Monsieur stelde hem aan tot zijn gevolmachtigde bij de geallieerden. De luitenant-generaal des rijks — zoo was de titel, dien Lodewijk XVIII aan zijn broeder had gegeven — droeg aan de Vitrolles op, de tractaten te sluiten, die de positie der Bourbons tegenover Europa zouden vaststellen, de erkenning van den souverein, den vrede, en de verbonden met de geallieerde mogendheden verzekeren. Zorgvuldig was in de bepalingen voor de hoogste belangen van Frankrijk gewaakt.

Men ziet, de tweede zending, die aan de Vitrolles volgens zijn beweren ten deel viel, is volstrekt niet onbelangrijker dan de eerste. Hij trad op namens den luitenant-generaal des rijks om aan Frankrijk den vrede te schenken. Het lot van zijn land lag in zijne handen.

Het zou laster zijn te beweren, dat hij het gewicht van de grootsche taak, hem toevertrouwd, niet heeft gevoeld. Breedvoerig is zijn uiteenzetting, wat Frankrijk zou gewonnen hebben, indien hij zijn last had kunnen volbrengen. Geen der oorlogvoerenden zou er aan gedacht hebben de teruggave van eenig schip, van eenig oorlogsmaterieel te weigeren. Engeland zou met volle handen teruggegeven hebben: „et même nos frontières étendues vers le Rhin n'auraient pas paru trop larges". De verbondenen, nu vrienden geworden, zouden onmiddellijk Frankrijk verlaten hebben, slechts hulptroepen achterlatende ten dienste der nieuwe regeering en „l'appui moral de leur alliance." Geen vreemde vorst zou binnen Parijs gekomen zijn: geen vreemde instellingen zouden der natie zijn opgedrongen, in strijd met haar verleden. Het leger

zou geen oppositie hebben gevoerd en geen conditiën hebben opgelegd, maar gewillig en oprecht zich onderworpen. „Le retour du Roi aurait été semblable à une intervention de la Divinité dans les grandes calamités publiques. Puissant et radieux, il venait dénouer l'inextricable noeud de nos malheurs, apportant d'une main la Paix qui fermait l'abime du passé, et de l'autre la Liberté qui allait ouvrir une ère nouvelle."

Maar Frankrijk heeft, helaas, al deze zegeningen van de Vitrolles' zending gemist. Aan wie de schuld?

Den 25sten Maart verliet de Vitrolles, beladen met volmachten en papieren, die al deze schatten inhielden, Nancy. Een paar dagen later werd hij met eenige Oostenrijksche troepen, waarmede hij reisde, door oproerige boeren en keizerlijke soldaten gevangen genomen. Slechts aan zijn beleid was het te danken, dat al die compromitteerende papieren, die niemand dan hij ooit gezien heeft, werden verscheurd en alzoo aan 's keizers kennis ontnapten. Welk een verlies het was, laat zich met geen woorden beschrijven. Hij zelf wist ook te ontkomen, en kwam haveloos en verwaaid den tweeden April te Parijs aan. „Le cours et la conséquence des évènemens, ce qu'on appelle la force des choses," hadden Frankrijk van den zegen van zijn staatsmansbeleid beroofd. Is het niet droevig?

Doch mannen als hij laten den moed niet zinken. Ook te Parijs bleef veel te doen over. Twee dagen vroeger, den 31sten Maart, waren de geallieerden in de hoofdstad van Frankrijk gekomen. Aan het hôtel van Talleyrand, rue Saint Florentin, was Alexander van Rusland afgestapt.

De keus van dit eerste verblijf was niet zonder beteekenis. De hoofden van het verbonden Europa richtten zich tot den staatsman, die van 1789 af, eene kleine

periode uitgezonderd, de meest bekende vertegenwoordiger van Frankrijks buitenlandsche staatkunde was geweest. In de onzekerheid en weifeling, waarin zij verkeerden, wachtten zij van hem voorlichting betreffende de vraag, wat en wien Frankrijk behoefde. Talleyrand verwierp elken voorslag buiten de Bourbons. Noch de zoon van Napoleon, noch Bernadotte vonden bij hem genade: „les Bourbons seuls sont un principe". Maar niet de Bourbons als vóór 1789, geen beperking hunner macht erkennende, dan die in eigen willekeur was gelegen: de Bourbons „liés par de sages lois." De vreemde vorsten geloofden hem en vereenigden zich met zijne denkbeelden. Den eersten April werd door den Senaat een voorloopig bewind benoemd, waarin Talleyrand en Dalberg zitting hadden. Een constitutie zou ontworpen worden, die de terugkeerende koning als voorwaarde voor de erkenning zou moeten aannemen. In den avond van den volgenden dag viel het besluit, waarbij Napoleon en zijne familie vervallen verklaard werden van den troon.

Het was op denzelfden 3den April, dat de Vitrolles wederkeerde. Een zijner eerste bezoeken gold Dalberg. Wat hij van dezen vernam, was niet geschikt om hem te bemoedigen, wel om hem te leeren, hoe weinig hij had uitgewerkt: Alexander en de koning van Pruisen aarzelen nog; nog eergisteren dachten zij aan onderhandeling met Napoleon, en spraken zij van een regentschap voor zijn zoon. Nu is de vervallenverklaring der Napoleons wel geteekend, maar alles is overigens nog onzeker. De Vitrolles schrikte en kon zijn verbazing niet verbergen: „maar alles, waarover gij delibereert, hebben wij reeds besloten te Bar-sur-Seine." — „Dan moet gij keizer Alexander maar een proces aandoen," antwoordde Dalberg:

„en de protocollen van Bar-sur-Seine kunnen u dan van veel dienst zijn.”

Het was onzen staatsman duidelijk: „ce navire qui portait toutes nos fortunes, semblait abandonné au hasard, personne ne pensait à le diriger.” Hoe gelukkig, dat hij had kunnen ontsnappen en juist bijtijds was aangekomen.

Hij zette zich aan 't werk en het ging, zooals steeds, waar hij de hand aan den ploeg sloeg. Met een oogopslag veranderde alles, of juister gezegd, hij veranderde alles. Hij tastte door en stelde de weifelenden voor het fait accompli.

Na hemzelven, was Artois geroepen om redder van Frankrijk te zijn. Hij moest naar Parijs komen en krachtens de volmacht zijns broeders het bewind aanvaarden. Toen Talleyrand het denkbeeld niet verwierp, gaf ook Alexander, ofschoon hij niet van de Bourbons hield, toe. De Vitrolles zou de blijde tijding naar Nancy overbrengen; de broeder des konings mocht te Parijs komen.

Artois hield een wapenschouwing over het garnizoen van het stadje, toen de Vitrolles er aankwam. De prins haastte zich om zijn vriend te begroeten. „Sa joie de me revoir se confondait avec celle de son heureuse fortune, mais c'était moi qu'il embrassait: je représentais à ses yeux cette espèce de miracle qui tout à coup lui ouvrait si larges les portes de la France, et lui rendait une couronne.” Met verbazing hoorde hij de verhalen van de Vitrolles aan omtrent den toestand in de hoofdstad en de grenzenlooze verwarring, waarin alles verkeerde: zijn komst alleen kon redding brengen. Na eenige aarzeling liet hij zich overhalen: hij zou gaan. Doch vóór zijn vertrek moesten eenige onvermijdelijke maatregelen worden ge-

nomen; o. a.: men moest Lodewijk van alles onderrichten. „Nous expédiâmes" een der Polignac's naar Engeland, maar deze „notre envoyé" werd opgehouden in Holland, zoodat de koning reeds voor diens aankomst het gebeurde had vernomen.

Eindelijk werd de reis, die het werk zou bekronen, aanvaard. Met een gevoel van innig geluk en zelfvoldoening trok de kleine stoet, die Artois vergezelde, op. De erfgenaam van de kroon van Frankrijk was gereed de huldiging zijner aanhangers te ontvangen. Maar plotseling, onverwacht, kwam er een kink in de kabel. De Vitrolles had Parijs verlaten in de zoete illusie, dat de tegenstanders het hoofd hadden verloren en, bukkende vóor zijn vastheid en volharding, Artois zouden erkennen krachtens de volmacht van Lodewijk. Het krachteloos voorloopig bestuur, en met name Talleyrand, zouden geen weerstand meer bieden. Doch toen hij te Vitry-le Français was aangekomen, ontving hij eenige schrifturen, die hem ontnuchterden en met verontwaardiging vervulden. Talleyrand zond hem de Constitutioneele Acte toe, zooals zij door den senaat was vastgesteld en gepubliceerd. En daarin las hij tot zijn overgroote ergernis: „le peuple français appelle librement au trône de France Louis-Stanislas—Xavier de France, frère du dernier roi, et après lui les autres membres de la maison de Bourbon." En als ware dit niet genoeg, bevatte het staatsstuk nog den eed, dien de koning moest bezweren en teekenen, voordat hij als Roi des Français zou geproclameerd worden.

Een kreet van ergernis ontsnapte den lezer. „Is het dan zoo heel erg?" vroeg Artois. Zoo erg, leerde hem zijn raadsman, „que le Roi n'est pas roi, que Monsieur n'est pas lieutenant-général du royaume." Doch hij weifelde

daarom niet. Ofschoon het gevoel van zijn groote verantwoordelijkheid, omdat het alleen zijn werk was, dat Artois „sans autorité reconnue, sans pouvoir, sans commandement den tocht naar Parijs waagde, hem een oogwenk benauwde en ontmoedigde, aarzelde hij daarom niet. Hij zond aan het voorloopig bewind een missive, waarin hij namens den prins de al of niet-aanneming der Constitutioneele Acte onbeslist liet, maar verklaarde dat Monsieur als lieutenant-général du royaume kwam, om in het lijden des volks te voorzien. Hij zou de neerbuigende goedheid hebben zich in het kleed der nationale garde te steken, maar niet de cocarde der Revolutie dragen; die van zijne dynastie, l'ancienne, la véritable cocarde de la France, couverte d'un honneur sans tache," zou hij trouw blijven.

Inhoud en toon van dit antwoord bewezen, dat Artois of liever de Vitrolles, volgens deze geloofwaardige mémoires, besloten had den strijd te aanvaarden en niet te bukken voor eischen, die met de erfelijke, legitieme rechten der Bourbon's in strijd schenen. Niet voorwaardelijk, maar onvoorwaardelijk, als de eenig wettig rechthebbende, moest de eigenaar van den troon in den persoon van zijn vertegenwoordiger worden erkend. Terwijl Artois, gelijk zijn broeder, geleerd door de ervaringen der laatste 25 jaren, afkeerig was van elke poging om op den loop der gebeurtenissen in te grijpen en tot schikken bereid, dacht de raadsman heel anders. „J'étais, par caractère, dans une disposition toute différente, et la part, que j'avais prise aux derniers événements l'avait confirmée, et peut-être exaltée. Je croyais que la puissance de la volonté et de l'action qu'elle produit domine les destinées humaines." „Dit is," voegt hij er bij, „de verklaring van mijn lot in de volgende jaren: de lijdelijkheid der Bourbon's heeft hen

dikwerf van mij verwijderd. Ik kon dat niet goedkeuren en ook geen goedkeuring veinzen. „N'est pas flatteur qui veut." "

Men ziet — een pendant van G. K. van Hogendorp. Niet alleen een meerdere in verstand, maar ook van karakter tegenover zijn vorst.

Jammer, dat zijn eigen verhalen het schoone beeld niet altijd bevestigen.

Van Meaux vertrok de Vitrolles naar Parijs, om zijn vijand te verslaan. Diens hoofdkwartier was natuurlijk bij Talleyrand. Daarheen spoedde hij zich. Talleyrand vertelde hem, welke schikkingen hij gemaakt had: hij had een woning voor Artois laten klaar maken en een detachement garde nationale zou den prins te Lury opwachten, om hem tot eerewacht te dienen.

— Et alors Monsieur fera demain son entrée solennelle à Paris?

— Certainement, me dit-il.

— Vous avez pris soin de faire trouver à une demi lieue en avant de la barrière des chevaux pour le Prince et sa suite?

— Oui, assurément, me répondit-il.

— Monsieur se rendra à Notre Dame où toutes les autorités publiques seront réunies pour assister au *Te Deum?*

— C'est ainsi réglé, dit M. de Talleyrand.

— De là le prince viendra aux Tuileries, qu'il occupera?

— Eh oui! reprit mon interlocuteur, tout y est préparé pour le recevoir.

— Il sortira ensuite, dis-je, pour visiter le roi de Prusse et l'empereur Alexandre?

— C'est cela; me répondit-il.

Maar nu kwam de hoofdkwestie: zijn hart klopte, erkent de Vitrolles, toen hij vroeg:

— Le lendemain vous porterez au Sénat les lettres patentes du lieutenant-général du royaume pour qu'elles y soient solennellement enregistrées?

Doodkalm antwoordde Talleyrand: Certainement, c'est parfaitement convenu.

De Vitrolles stond verstomd. Op zulk een succes had hij, zelfs hij niet durven rekenen. Zijn minachting voor de mannen, die een waarborg van constitutioneele rechten hadden durven eischen, steeg: ici les principes n'ont pas leurs conséquences

Doch het bezoek was nog niet geëindigd. Talleyrand nam heel hartelijk zijn arm om op te rusten, wat altijd een gunst was, en voerde hem in een nevenvertrek. Daar kwamen zeer toevallig eenige heeren bijeen, o. a. Barbé de Marbois, sénateur. Talleyrand vertelde hem, dat de volmachten van Monsieur in den senaat zouden ingeschreven worden.

De Marbois viel hem in de rede: dat kan niet, dat kan niet; „la constitution déclare formellement que le Roi, appelé au trône par le Sénat, ne sera reconnu que lorsque, rendu sur le territoire français, il aura juré et signé cette constitution. Il est donc évident que le Sénat ne peut vérifier, enregistrer, ni même reconnaître des lettres patentes du Roi, antérieures à l'acte qui l'appelle au trône, et à l'exécution des clauses qui sont imposées à l'exercice de ses pouvoirs."

Zonder eenige verwondering te toonen, zonder een spier van zijn gelaat te vertrekken, draaide Talleyrand zich om, greep de Vitrolles bij een knoop van zijn jas: „ge ziet, mijn waarde heer, het zal niet gaan: de volmachten van den graaf van Artois zullen door den senaat niet erkend worden."

Nu had de Vitrolles reden, om opnieuw verstomd te zijn. Hij gaf er de voorkeur aan, een beetje boos te worden en in zijn verder gesprek met Talleyrand, nadat de andere heeren, die hun rol hadden vervuld, waren vertrokken, hem ernstig voor te houden, dat hij, Talleyrand, Monsieur naar Parijs geroepen had en dus voor de zaak moest zorgen. Onze memoriënschrijver voelt volstrekt niet, hoe deze bekentenis zijn eigen rol vermindert; als te Chatillon, is hij ook te Nancy slechts de boodschappenlooper van den sluwen Talleyrand geweest. Wees maar gerust, alles zal in orde komen, troostte deze hem. Maar hij liet zich niet troosten, „parce qu'il était trop évident qu'il ne savait pas lui-même comment il parviendrait à cette fin."

Hij zou echter spoedig ontdekken, dat deze sukkel, die Talleyrand heette, rijker was aan hulpmiddelen, dan hij giste, vooral, waar het gold, zijn eigen doel te bereiken.

De Vitrolles deed hem de eer aan, om met keizer Alexander bij hem te blijven dineeren. Na den eten nam de keizer onzen staatsman ter zijde en bleef met hem praten in een hoek der kamer. „Les yeux des spectateurs étaient fixés sur nous: à peine échangeaient-ils quelques mots à voix basse: ils cherchaient à deviner sur le mouvement de nos physionomies ce qu'ils ne pouvaient entendre." Het was een schoon oogenblik voor den redder van Frankrijk. Jammer, dat het zoo treurig verstoord werd. Talleyrand, toen hij vond dat het lang genoeg geduurd had, draaide zoo wat rond, tot hij bij het tweetal stond. Hij legde de hand op de Vitrolles' schouder: „Voila, Sire, le héros de la Restauration. Jamais personne n'a entrepris une si grande chose, et ne l'a conduite avec autant de courage et de succès. Il n'a cherché d'appui qu'en lui-même, en se traçant tout seul le but, les voies et les moyens."

Ditmaal gevoelde toch de Vitrolles, dat hij voor den gek werd gehouden. Hij wist niet wat te zeggen. Maar zijn naïeve verwaandheid verloochent zich niet. Hij gist, dat Talleyrand eigenlijk den Russischen keizer een steek wilde geven, „qui se posait volontiers lui-même comme le héros de la Restauration!"

In den avond van denzelfden dag liet Alexander de Vitrolles in zijn kabinet roepen.

Het was maar goed, dat er geen getuigen waren. Op bevelenden toon gaf de keizer te kennen, dat Artois moest begrijpen, dat de oude monarchie had afgedaan. De constitutie van den senaat moest aangenomen worden. Hij, Alexander, verwachtte, dat de gunsteling van Artois het zijn meester duidelijk zou maken. Maar de Vitrolles weigerde, naar hij zegt, op hoogen en beslisten toon. Het koninklijk huis van Frankrijk zou zijn kroon niet danken aan den senaat, het lage werktuig der keizerlijke tirannie. Alexander zond hem met blijkbare teekenen van ontevredenheid weg.

En nu, waarheen? Alweer naar Talleyrand, die wel zelf den weg niet wist, maar dezen toch hem, de Vitrolles, moest wijzen. Talleyrand ontving hem allerhupst, als altijd. Als waren er zooveel dagen als halve uren verloopen, sedert hij hem gezien had, vroeg hij hem naar Alexander. „Il est bien, l'empereur . . . et vous avez dû être content de lui? . . . Et puis, voyez-vous, pour un roi, il a beaucoup d'esprit, ne trouvez-vous pas?"

Die groote de Vitrolles! „Comment être en garde contre tant de bonhomie!" roept hij in den eenvoud van zijn staatsmanshart uit.

Met zijn gastheer, die hem weer de eer bewees op zijn arm te leunen, daalde hij naar de entresol af, waar Tal-

leyrand's slaapkamer was, het heilige der heiligen van het voorloopig bewind. Daar werd nu het eigenlijke vraagstuk besproken: men moest tot een beslissing komen. Artois eischte erkend te worden op grond van de volmacht zijns broeders: de Senaat weigerde het. Er moest iets op gevonden worden, maar wat? Niemand wist het: „le bel esprit est une bouffée de gaz qu'on ne produit pas à volonté, quand même on est M. de Talleyrand," merkt onze schrijver in het volle gevoel van minachting op. Dalberg, Jaucourt, waren aanwezig. De Fontanes en Beugnot kwamen heel toevallig, maar wisten ook geen redmiddel. De Vitrolles bleef onverzettelijk. Beugnot kwam eindelijk op het lumineus idee, dat Talleyrand zijn ontslag zou nemen als president van het bewind, ten gunste van Monsieur. Na veel tobbens kwam men overeen, dat van den afstand van Talleyrand geen gewag zou worden gemaakt, maar eenvoudig Artois als chef du gouvernement erkend.

Met deze belofte in den zak keerde de Vitrolles den volgenden dag naar Lury terug, waar inmiddels zijn meester was aangekomen. Hij vond Artois omgeven van nationale gardes en royalisten, die uit Parijs toegestroomd, zich de champagne, waarvoor Talleyrand rijkelijk had gezorgd, zonder ze ooit te betalen, goed lieten smaken. Het enthousiasme voor de Bourbons steeg iedere minuut. De trouwe dienaar drong door de dichte drommen heen, om den genietenden Artois verslag te doen. „Son regard plus caressant semblait me remercier des joies de son coeur." Hij hoorde de verhalen van de Vitrolles aan, zonder er zich aan te ergeren of er veel waarde aan te hechten. Hij was in de prettigste en gelukkigste stemming van de wereld, en had vertrouwen in zijn fortuin en bovenal in de Voorzienigheid. „Ce n'était pas pour lui le moment de rai-

sonner. Il était tout à ses impressions: la France de sa jeunesse se représentait à lui, et il couvrait d'un voile les tristes souvenirs du temps où il en était séparé." Dat zijn zoo de gewone zegenrijke vruchten van champagne: de souvenirs van Artois' jeugd waren ook zoo liefelijk.

De volgende dag was voor den intocht bepaald. Het was schitterend: er is geen tweede voorbeeld in de wereldgeschiedenis van zulk een geestdrift, schrijft onze waarheidlievende auteur. Zelfs de maarschalken, die aanvankelijk koel waren uit zorg voor hun toekomst, werden er door medegesleept. Als het volk een oogenblik ophield met toejuichen, gaven zij het sein „en élevant leurs chapeaux, encore chargés des couleurs de la Révolution. Les paroles manquent pour dire les manifestations du sentiment universel. Les visages, les gestes, les larmes exprimaient le transport des coeurs. Il était tel, que beaucoup mourront sans l'avoir éprouvé, et que les siècles passent sans en citer de semblables exemples." Artois was zenuwachtig en zijn antwoorden op de verschillende toespraken droegen er de sporen van. De Vitrolles deelt geen enkel proefje mede en zwijgt ook geheel over het antwoord aan het voorloopig bewind, dat later door Talleyrand en Beugnot zoo mooi werd geredigeerd: „Rien n'est changé: il n'y a qu'un Français de plus."

Het was een schoone dag voor Artois; maar niet minder voor de Vitrolles. „C'est nous qui avons fait tout cela," verkondigde hij, de hand op de borst.

Doch zijn groote taak was nog niet afgeloopen. Bij den intocht van Artois had de senaat ontbroken. Het hooge staatscollege had van Monsieur geen notitie genomen.

Tot dusver meende men, dat het de invloed van Alexander was geweest, die den broeder van Lodewijk XVIII

tot toegeven heeft gedwongen. Uit deze Mémoires blijkt het, dat de verdienste aan de Vitrolles toekomt.

Toen den 12en April Artois te Parijs was gekomen, was hij ontvangen als de broeder van den aanstaanden koning. De afspraak, den vorigen dag gemaakt, dat men hem als chef du gouvernement zou erkennen, was eenvoudig onuitgevoerd en bleef onuitgevoerd. De senaat, steunende op Alexander, bleef onverzettelijk op zijn stuk staan. Artois mocht in de Tuilerieën zetelen, zijn aanhangers ontvangen, autoriteit bezat hij niet.

Aan dezen toestand moest een einde komen. De Vitrolles bedacht een middel. Tegen den senaat, die impopulair was, wilde hij het corps législatif doen optreden. Zoo het laatste college Artois als luitenant-generaal des rijks erkende, zou de senaat moeten volgen. Hij ontbood eenige leden bij zich, die hij persoonlijk kende en stelde hun de zaak voor. Maar wat hij ook deed om hun jaloezie tegen den senaat op te wekken en te prikkelen, het mocht niet baten. Onder allerlei voorwendselen weigerden zij wat hij vroeg.

Een andere weg moest ingeslagen worden. In een zijvleugel van het paleis der Tuilerieën, waar sedert twee dagen Artois was gezeteld, huisde ook het voorloopig bewind. Daarheen begaf zich den 14en de Vitrolles, om een oplossing der moeielijkheid te zoeken. Hij poogde Talleyrand en zijne ambtgenooten te overreden, om vrijwillig hun gezag in handen van Monsieur over te geven. Onmogelijk, was het antwoord, wij zijn slechts de gedelegeerden van den senaat en kunnen dus niet eigenmachtig beschikken over het gezag, ons toevertrouwd. Een der aanwezigen, die zwijgende het gesprek had aangehoord, gaf in zeer beleefde termen te kennen, dat Vitrolles' voorstel

niet deugde, maar dat er een veel eenvoudiger middel was. Kent gij dat dan? luidde de vraag. Ja, antwoordde Fouché, die juist den vorigen dag was aangekomen. Laat de senaat zelf aan den graaf d'Artois het luitenant-generaalschap des rijks opdragen.

Het ei van Columbus scheen gevonden. Fouché stond er voor in, dat de senaat het denkbeeld zou omhelzen, mits Artois door de een of andere declaratie de vereischte geruststelling ten aanzien der constitutioneele beginselen zou geven. In der haast ontwierp hij zelf een verklaring, die de hoofdpunten der constitutie vermeldde.

De Vitrolles keerde naar het paleis terug en stelde aan Artois het alternatief: òf eigenmachtig het gezag in handen te nemen, en te rekenen op den steun der aanhangers, zoo de senaat zich verzetten wilde, òf voor de eischen van den senaat te bukken. De onzekerheid, de dubbelzinnige positie, waarin men verkeerde, moest ophouden. Artois had snel zijn keus gedaan: hij waagde het eerste niet, en moest dus het tweede ondergaan.

Het werpt een eigenaardig licht op den schrijver der Mémoires, dat hij, om de eer voor zich te houden en zijn eigen rol te vergrooten, eenvoudig verzwijgt, wat zonder eenigen twijfel de aanleiding tot zijn bezoek aan Talleyrand c. s. is geweest.

In het *Journal des Débats*, van 14 April, werd het volgende opmerkelijke bericht medegedeeld:

„L'empereur de Russie s'est rendu aujourd'hui (13) au palais des Tuileries, seul et comme un simple particulier. S. M. I. est restée trois quarts d'heure à conférer avec le prince dans la plus grande intimité. Lorsque S. M. s'est retirée, S. A. R. voulait l'accompagner jusqu'à sa voiture: mais le monarque a constamment refusé cet hommage.

Monsieur insistant toujours, l'empereur lui a dit en lui serrant la main de la manière la plus affectueuse: non, vous n'irez pas plus loin. Sire, a répondu Monsieur, *mon premier devoir est l'obéissance.*"

Wat het doel van dit bezoek is geweest, weet men. Keizer Alexander had aan Artois verklaard, dat de verbonden vorsten bij hun verklaring van 3 April plechtiglijk beloofd hadden de constitutie te zullen erkennen en waarborgen, die de Franschen zich zouden geven. Zij waren vast besloten hun belofte te houden. Tevens had hij hem de diensten herinnerd, die de senaat aan de zaak der restauratie had bewezen. Artois, hoe afkeerig ook van elke concessie, die zijne erkenning aan voorwaarden bond, had begrepen te moeten gehoorzamen.

Wat kon hij, wat konden de Bourbons, zoo de geallieerden hen aan hun lot overlieten?

Van dit alles vermeldt de schrijver der Mémoires niets. Hij slechts is het, die Artois heeft bewogen om toe te geven, doch alleen onder voorwaarde, dat de verklaring, die van hem geëischt werd, veranderd werd en minder stellig en duidelijk zou luiden. Dit werk nam de Vitrolles op zich en wijdde er een deel van den volgenden nacht aan. Doch toen hij in den morgen van den 15en zijn ontwerp had gereed gemaakt, het den Prins had voorgelezen en diens goedkeuring verkregen, kwam onverwacht als een deus ex machina Alexander tusschenbeide.

Nesselrode, de Russische minister, liet de Vitrolles melden, dat hij hem wenschte te spreken. Het was duidelijk, dat Fouché en Talleyrand den autocraat van het Noorden, die in Frankrijk als beschermer der constitutioneele rechten optrad, tegen den invloed van Artois' raadsman hadden gewaarschuwd. Nesselrode had in last hem mede

te deelen, dat de geallieerden besloten waren de eischen van den senaat te steunen. Z. M. was onderricht, dat de Vitrolles de verklaring, door Artois te geven, geheel had gewijzigd en van alle kracht beroofd. Een botsing met den senaat en de constitutie zou daarvan het gevolg zijn. Nesselrode berichtte de Vitrolles, namens zijn meester, dat „si de pareilles circonstances venaient à se produire, toutes les forces, toutes les baionnettes étrangères qui étaient en France, se réuniraient pour le soutien du sénat et de sa constitution, envers et contre tous."

De mededeeling liet aan duidelijkheid niets te wenschen over. De Vitrolles antwoordde, zegt hij, met heftigheid, dat hij de geallieerden tartte, om de bedreiging uit te voeren. Heeft hij werkelijk die taal gevoerd? Ik geloof er geen woord van, want zijn verdere houding was weinig in overeenstemming met zijn groote woorden. Toen Talleyrand hem het besluit van den senaat bracht, waarbij dit staatslichaam aan Artois het voorloopig bestuur van Frankrijk opdroeg, in afwachting dat „Louis-Stanislas-Xavier de France, appelé au trône des Français, ait accepté la Charte constitutionnelle," waagde hij het niet den Prins een weigering aan te raden. Het krachtig volhouden van den senaat, geleid door Talleyrand, en de besliste houding van Alexander droegen vruchten. De erfgenaam van zoo vele koningen was door Talleyrand naar Parijs geleid, om een beginsel te erkennen, dat in lijnrechten strijd was met de hooge eischen der legitimiteit. Niet op grond van erfelijke rechten, niet van een machtiging van een legitiemen vorst, maar op grond van Artois' aanneming en erkenning van de grondslagen der constitutie trad de broeder van den hertog van Provence als luitenant-generaal des rijks op.

Als bewijs van den eerbied voor beloften en trouw aan plechtige toezeggingen, die dezen raadsman van den lateren Karel X bezielden, mogen de woorden gelden, waarmede hij Artois de concessie aanried: „Le pouvoir reconnu au lieutenant-général du royaume est sans limites et, pour ainsi dire, dictatorial. Si Monsieur accepte aujourdhui ce qui lui est offert, *il n'y a plus de constitution du Sénat*, et même, il n'y a plus de Sénat si telle était la volonté de Monseigneur" .....

Schaamteloozer aandrang tot valsch zweren en eedbreuk heeft wel zelden een zoogenaamd staatsman gebezigd en openlijk beleden.

De optreding van den nieuwen luitenant-generaal had onmiddellijk de aftreding van het voorloopig bewind en van de ministers ten gevolge. Artois behield de laatsten en hervormde het eerste tot een staatsraad. Wat zou bij de instelling van het nieuw bestuur van de Vitrolles worden? Hij had tot dusver de plaats van secretaris vervuld, en verlangde natuurlijk een positie, waarin hij den verworven invloed kon behouden en versterken. Artois wist niet, hoe het te regelen, toen de Vitrolles een gelukkigen inval had. „Il me vint tout à coup une idée, dont je ne mesurai pas d'abord l'ambition." Alle ministeriën waren begeven, behalve dat van secretaris van staat. Hij maakte Monsieur duidelijk, wat dat eigenlijk voor een betrekking was: de secretaris van staat is de particuliere secretaris in den ruimsten zin des woords en de directeur van het kabinet van den souverein, de bewaarder der minuten, de redacteur van de proces-verbalen van den raad der ministers ...

„Dat is juist iets, wat ik voor u wou hebben," zei Artois. „Ik zal het hun zeggen."

In dezelfde korte vergadering, waarin hij den leden van het voorloopig bewind zijne beschikkingen omtrent hen en de ministers mededeelde, gaf hij hun tevens bericht van de aanstelling van de Vitrolles.

Talleyrand was er zeer boos om: „Een hofbetrekking, een hoogen titel, een fortuin had hij verdiend, maar ministeriën dienen niet voor beloon ingen." Had hij ongelijk?

De betrekking, die de Vitrolles zoo handig had weten te verwerven, was onder het keizerrijk een der gewichtigste posten geweest. De staats-secretaris was de tusschenpersoon tusschen den keizer en de andere ministers. De hertog de Bassano, die het langen tijd was geweest, had een overwegenden invloed er door uitgeoefend. Juist daarom had de Vitrolles de betrekking gevraagd en Artois ze hem gegeven. Door zijn vriend en protégé zou hij de regeering van zijn broeder kunnen leiden, naar hij hoopte. Maar wat hij wenschte, vreesden anderen. De Vitrolles had de gunst van Artois gewonnen, maar van weinig anderen. Noch de mannen van het keizerlijk régime, die toetraden, Talleyrand, enz., noch de nieuwe raadslieden van Lodewijk XVIII erkenden de aanspraken van iemand, wiens eenige verdiensten zijn beweeglijk intrigeeren en zijn boodschappenloopen voor Talleyrand was geweest. Dat zijn belachelijk hooge toon, zijn voorbeeldelooze aanmatiging, die bijkans op elke bladzijde van dit boek den lezer ergert, hen, die in 1814 met hem te doen hadden en hem moesten verdragen, weinig genegen maakten om hem te steunen, ligt voor de hand. De gunst van Artois was bovendien voor hem geen aanbeveling bij koning Lodewijk.

Zoo deze een secretarisschap van staat wenschte te be-

houden, zoo gewichtig als het onder het keizerrijk was geweest, begeerde hij het niet voor een werktuig van zijn broeder, maar voor zijn eigen gunsteling. Redenen te over, om het lot, dat de Vitrolles trof, te verklaren. Toen de koning den 13den Mei het bestuur definitief regelde, werd de Vitrolles eenvoudig voorbijgegaan, en de secretaris niet als de andere ministers tot het afleggen van den eed geroepen. Daarmede had zijn betrekking opgehouden een ministeriëele te zijn en was tot een ondergeschikte verlaagd. Hij werd niets dan de schrijver van den ministerraad, dien hij bijwoonde, en werd door al de aanwezigen als een indringer beschouwd en behandeld.

Onder den eersten indruk der vernedering wilde hij zich terugtrekken: hij sprak er ten minste van. Maar hij liet zich door Artois gemakkelijk overreden om te blijven. Het staatssecretarisschap van staat was „le pivot du dernier gouvernement" geweest, en zou het toch blijven in zijne handen, meende hij. Hoe hij zich roerde en al het mogelijke deed om Lodewijk XVIII voor zich in te nemen, vertelt hij breedvoerig. Zoo bezorgde hij den koning uit de archieven van den staatsraad twee documenten, die Lodewijk gaarne in handen had. Het eene was een overeenkomst, indertijd met Mirabeau gesloten: zij was eigenhandig door Lodewijk, toen hertog van Provence, geschreven. Het andere was de brief, indertijd, evenzeer eigenhandig, aan Bonaparte door Lodewijk geschreven. Dat de koning gaarne deze stukken terug had, is gemakkelijk te begrijpen, maar minder gemakkelijk, met welk recht de secretaris van staat de archieven van een der hoogste staatslichamen bestal. De koning nam ze aan, zegt de Vitrolles, „avec un sourire de satisfaction". Wij willen het gaarne gelooven, maar dat de overwegingen, in het hart van den

cynischen Lodewijk opgerezen, bijzonder vleiend voor den zich insinueerenden secretaris waren, durven wij niet verzekeren.

De vruchten van al zijn moeiten beantwoordden niet aan zijn wenschen. Lodewijk hoorde hem aan, liet hem tot zich toe, zoo dikwerf het noodig was, maar betaalde hem met woorden of met stilzwijgen. De Vitrolles had allerlei ideeën over de Charte, die een koninklijke genadegift, maar geen namaak van een Engelsche constitutie moest zijn. Hij wilde États-Généraux, uit representanten van verschillende standen samengesteld en in twee kamers verdeeld, die over verschillende zaken zouden delibereeren en deze deliberatiën den koning mededeelen, wiens souverein gezag ongedeeld en ongeschonden blijven moest. Maar Lodewijk, die in Engeland de voordeelen en de kracht van een constitutioneele monarchie had leeren kennen, liet hem praten, en zelfs Artois keurde de denkbeelden van zijn vriend als te idealistisch en te onpraktisch af.

Van de commissie, die over de ontwerp-Charte zou beraadslagen, werd hij buitengesloten. Het prikkelde hem slechts om te meer te intrigeeren. Indien zijne verhalen waar zijn, dan mag hij zich beroemen, een stellige verklaring tot geruststelling der koopers van nationale goederen, waartoe in den ministerraad besloten was, door onderhandschen invloed bij Lodewijk belet te hebben. Een der grieven, die bij den terugkeer van Napoleon van Elba den algemeenen afval van de Bourbons verklaarden, behoort dus voor zijn verantwoording te komen. De luchthartigheid en oppervlakkigheid, waarmede de geheele kwestie hier besproken wordt, zonder eenig inzicht in de diepgaande beteekenis, bewijst, dat de druk dezer verantwoordelijkheid hem nooit heeft bezwaard. Als in dit geval, kantte

hij zich telkenmale tegen de beslissingen en mengde hij zich in de discussiën van den ministerraad, waarvan hij slechts de secretaris, geen lid was. Geen wonder, dat de intrigeerende secretaris van staat als een der gevaarlijkste royalistische brouillons, die uit het pavillon Marsan, de residentie van Artois, Lodewijk en Frankrijk zochten te beheerschen, door de gematigde en constitutioneele partij gehaat werd.

Gedurende de honderd dagen roerde hij zich even onvermoeid als in het voorjaar van 1814. Hij had den raad gegeven, dat Lodewijk zich in de provinciën zou terugtrekken, zijn aanhangers om zich vereenigen en een burgerkrijg aanvangen. De royalistische nationale garden zouden de kern van zijn leger zijn. Hoe verstandig Lodewijk handelde, door dien raad te verwerpen en de taak om een Napoleon te weerstaan en te overwinnen, aan de legers der geallieerden over te laten, bewees de loop van den krijg. Vitrolles zelf poogde zijn denkbeeld tot uitvoering te brengen te Toulouse. Alles ging uitstekend, als in de fabel van den man, die zijn paard wilde leeren te leven zonder te eten. Het arme dier stierf juist den dag voordat hij het kunstje kende. Napoleon zou door den staatsman de Vitrolles, die te Toulouse „regeerde", ten val zijn gebracht, indien de militairen niet 's keizers partij hadden gekozen en hem gevangen hadden genomen. Hij werd opgesloten te Vincennes. Hij had daar ruim den tijd om wat tot bedaren te komen van al de schokken der laatste dagen en zijn stekken te zetten voor het vervolg.

Dat hij ze goed gezet heeft, weten wij. De koningsmoorder Fouché redde het kostbaar leven van de Vitrolles, en bezorgde hem later de vrijheid. Gelijk vroeger van Talleyrand, werd hij thans het werktuig van Fouché. In

de volgende deelen zullen wij lezen, hoe de Vitrolles dien nietswaardigen régicide voor zijn grootsche plannen gebruikte, en hoe de Bourbons voor de tweede maal de kroon aan hem, de Vitrolles, hadden te danken. Aan slijk op den toch reeds zoo zwaar getroffenen hertog van Otrante zal het niet ontbreken. De diensten, die hij aan den schrijver heeft bewezen, waarborgen ons dat.

Aan dit talent, om zich steeds aan te sluiten en te laten gebruiken door hen, die de partij, waartoe zij behooren, verraden en dus in het vijandelijke kamp, waarheen zij overloopen, verstandhouding behoeven, had de Vitrolles in 1815 te danken, dat de bescherming van Fouché hem ten deel viel, en het secretarisschap van staat hem opnieuw werd opgedragen. Doch toen èn Fouché èn Talleyrand, korten tijd na elkander, vielen, was ook zijn tijd gekomen. De hertog de Richelieu, die als hoofd van het nieuwe kabinet optrad, hief het secretarisschap op en deed de Vitrolles de plaats ruimen, waarin hij zich door de gunst van Monsieur in 1814 zoo handig had ingeschoven.

De titel van minister van staat moest tot vergoeding dienen.

De volgende deelen zullen het verhaal dezer schandelijke bejegening en van de reeks der miskenningen, waarvan zij de inleiding vormde, bevatten. Ministre d'état, hoveling, vriend van Artois en een tijd lang député, was de Vitrolles zeker ruimschoots in de gelegenheid, belangrijke mémoires na te laten. Maar een malcontent, een verbitterde over eigen levenslot, een intrigant, stikkende van ijdelheid, ziet zelden bij anderen iets, dat hij de moeite waard acht eerlijk mede te deelen. Wij zullen dan ook in de volgende deelen voornamelijk lezen, hoe anderen zich tegen hem hebben vergrepen, en welk een groot man hij toch eigenlijk was....

Het groote publiek, dat mémoires leest, gelijk het romannetjes verslindt, kan ook deze van de Vitrolles genieten. De stijl, zonder bezig te houden, schrikt niet af. De verhalen zijn lang en breed, doch dit hindert niet, als men maar den tijd heeft en niets belangrijkers te doen. De personen bovendien, prinsen, koningen en ministers, hebben in den regel het voorrecht belangstelling te wekken. Er zijn tal van sententiën, die voor diepe gedachten willen doorgaan, schoon zij niets dan phrases zijn. Aan de bewonderaars van Louise Mühlbach, Samarow en soortgelijken zullen deze Mémoires vermoedelijk welkom zijn, als een aangename afwisseling; niet het minst als in schijn heel solide, na zooveel lichter spijs.

Voor ander gebruik zijn de Mémoires minder aanbevelenswaardig. Als een vertrouwbare bron voor de beoordeeling van personen en toestanden kunnen zij niet dienen. Niemand mag gevonnist worden naar hetgeen de Vitrolles van hem vertelt. Want elk oordeel, dat hier voorkomt; bijkans zou ik zeggen elk feit, dat van anderen wordt medegedeeld, wordt ingegeven niet door politieke antipathie — dit kon men verdragen — maar door zijn persoonlijke verhouding tot hen. Niet alleen Talleyrand, de oude raadsman van Napoleon, wordt door het slijk gesleurd, maar mannen als Montesquieu, Chateaubriand enz. Over den laatste wordt een fiool des oordeels uitgegoten, die van bitteren haat en jaloezie op den schrijver van *le Génie du Christianisme* getuigt.

Wee, wie het gewaagd heeft niet voor dit genie in eigen oog te buigen. Dit is het, wat dit boek zoo ergerlijk en den schrijver zoo verachtelijk maakt. Hij vervolgt met zijn schimp en haat, in gladgelijnde zinnen ingeweven, vol van het meest kwetsende dédain, niet het minst

hinderlijk waar hij de genade bewijst van iets goeds te vinden, niet slechts de tegenstanders van zijn zoogenaamde politieke beginselen, maar allen, die het verder hebben gebracht en hooger hebben gestaan dan hij. Met den voet in het graf, legt hij in 1847 de laatste hand aan dezen arbeid, om allen te bezwaren, die, trouwe aanhangers der Bourbons, schuldig zijn aan de misdaad, zijn hooge meerderheid niet te hebben erkend.

Het is onmogelijk telkenmale na te gaan, wat van zijne verhalen waarheid is. Ik twijfel er geen oogenblik aan, of hij heeft dikwerf gelogen. Maar het is inderdaad niet de moeite waard, dit telkenmale te gaan onderzoeken. De partij, waartoe de Vitrolles heeft behoord, rust sedert lang in 't graf. „La résurrection du passé" moge, naar het schoone woord van Michelet, de taak van den historicus zijn, zij eischt niet, dat ook al het vuil van het verleden opnieuw in beroering worde gebracht. Daarvoor intusschen zou deze arbeid ruime bouwstof aanbieden.

Wie de jammerlijke omgeving der Bourbons, de aanmatiging der partij, die niets geleerd en niets vergeten had, nader wenscht te leeren kennen, vindt in dezen fatsoenlijken salonzwetser een gids, die hem nog veel meer zal doen begrijpen, dan hij vertelt. De Vitrolles teekent zich zelf in dit boek op eene wijze, die, beter dan vele woorden, het ongeluk van Frankrijk doet peilen, dat zulke mannen onder de eersten aan het hof telde.

III

GUIZOT TE HUIS.

GUIZOT TE HUIS.

Mme. de Witt, née Guizot. Monsieur Guizot dans sa famille et avec ses amis. Paris 1880.

De man, wiens naam boven deze regelen staat is een treffend bewijs van de waarheid der oude uitspraak, dat geen roem of grootheid tegen den tand des tijds bestand is. Toen wij jong waren, was zijn naam op aller lippen; zoowel de tegenstand, dien hij ontmoette, als de bijval, die hem kroonde, verhoogde zijn vermaardheid. Jarenlang werd hij door Europa beschouwd als de beleidvolle stuurman, die Frankrijk, en met Frankrijk Europa aan de branding der revolutie wist te onttrekken. Niettemin sloeg de staatshulk, die hij leidde, op de klip der democratie te pletter. Zijn roem als staatsman scheen op eenmaal en voorgoed vervlogen. Maar nog restte hem geen mindere. De man van wetenschap, de politieke historicus bleef ongedeerd, naar het scheen, in het bankroet van den minister.

Jaren zijn voorbijgegaan en ook in dit opzicht is hij door anderen in de schaduw gesteld. Schitterender talenten hebben hem op den achtergrond gedrongen en hem bijkans

doen vergeten. Guizot's naam wordt nauwelijks meer genoemd. Hij behoort tot een generatie, die met haar denkbeelden voorgoed is ondergegaan. Met de doctrinairen, tot wier eminente hoofden hij behoorde, is hij vergeten. Zoolang in Frankrijk nog onder hen, die het woord of de pen voeren, eenigen zijn, die hem persoonlijk hebben gekend, zal zijn naam telkenmale genoemd blijven. Maar slechts weinige jaren zijn er noodig, om hem ook in zijn vaderland, even als in den vreemde, een plaats onder de historische personen te doen innemen wier namen de jeugd te leeren heeft, omdat zij ze niet vanzelf kent als levende in den mond en het hart des volks.

Er is in deze vroege vergetelheid niets onnatuurlijks, niets onbillijks zelfs. Zijn werk als staatsman is zoo volkomen voorbijgegaan, dat men met moeite iets kan vinden, dat de heugenis van zijn naam bewaart. Indien hij een jaar vóór de Februari-revolutie ware afgetreden, hij liep zelfs gevaar geen grooter plaats in de herinnering te beslaan, dan de leden van het ministerie, hetwelk aan dat van Polignac voorafging. Wie kent, zonder opzoeken, hun namen? Er is geen steen overgebleven van het politieke gebouw, dat Guizot heeft opgericht. Wat wonder, dat, naarmate de generatie, die met hem heeft geleefd, in 't graf zinkt, ook hij vergeten wordt? De architect gaat onder, even als zijn werk: „Omnia orta occidunt."

Onze tijd intusschen is een tijd van restauratie. Men restaureert gebouwen, men restaureert reputaties. Men restaureert gebouwen, in hope en in afwachting dat de geest, die de oude bouwwerken schiep, ook de maatschappij weer beheersche. Men restaureert reputatiën: uit een geest van reactie tegen vroegere oordeelvellingen, uit sympathie of antipathie tegen vroegere overtuigingen, uit gevoel van

rechtvaardigheid of uit onverschilligheid. Kansen te over, ook voor den staatsman Guizot.

Naarmate de vrees voor den invloed der democratie op het politiek terrein veld wint, stijgen zij. Een geslacht, dat in het religieuse ongeloovig is, gelooft ook niet in het politieke, en zoekt in beperking allicht redding uit gevaren, die schijnen te dreigen. Guizot's invloed op de heerschappij der ideeën in de Protestantsche kerk in Frankrijk is te groot en te beslissend geweest, dan dat een terugkeer van sympathie voor zijne inzichten als staatsman onder zijne landgenooten, voor het minst onder zijne Protestantsche geloofsgenooten, een onmogelijkheid mag geacht worden.

Rechtvaardiger, naar 't mij voorkomt, zou een restauratie van den historicus zijn. Als zoodanig toch staat Guizot oneindig hooger. Zijn geschiedenis van Engeland in de 17de eeuw blijft, wat ook latere bearbeiding derzelfde stof tot toelichting en verbetering der deelen hebbe aangevoerd, in zijn geheel een arbeid, die onmisbaar is voor ieder, die de revolutiën onder de Stuarts wil begrijpen. Niemand vóór hem heeft ze zoo goed begrepen: zijn spaarzame teekening, die slechts de lijnen trekt, welke gelden, plaatst een beeld voor oogen, zuiver van omtrek en meesterlijk van gelijkenis. Èn als hoogleeraar èn als minister heeft Guizot bovendien bewezen, dat hij zijn taak als historicus niet afgedaan achtte, wanneer hij aan de eischen der litterarische kunst had voldaan. De man, die zelf een menigte van bronnen het licht deed zien en als minister tot de uitgave van vele den stoot gaf, heeft door zijn voorbeeld de voor velen niet overbodige leer gepredikt, dat wetenschappelijke arbeid verhooging van het niveau der kennis als zijn hoofdeisch heeft te eerbiedigen.

In het boekje, dat mevrouw de Witt, 's mans begaafde dochter, het licht deed zien, is van deze dingen natuurlijk geen sprake. Het is niet om de verzwakte herinnering aan hem te verlevendigen, maar om hem beter te doen kennen, dat zij schreef. Trouwens, kinderen geven zich, dank zij der warme vasthoudendheid hunner liefde, geen rekenschap. dat zij, die hun hart vervullen, voor anderen zijn voorbijgegaan. „Men heeft hem niet gekend, dan naar 't uiterlijke; de kostbaarste, schoon niet de schitterendste gaven, die God hem verleend had, zijn verborgen gebleven in den kleinen kring van hen, die hij liefhad," schrijft vol kinderlijke piëteit de liefhebbende dochter. „Daarom heeft het publiek zijn karakter, zijn bedoelingen, zijn wenschen niet begrepen. Het is deze dwaling, die ik wil doen ophouden."

Zonderling, dat een man, wiens geheele leven publiek is geweest, niet begrepen zou zijn. Dat een wijsgeer zulk een lot treft, is verklaarbaar; maar een constitutioneel staatsman, wiens daden en woorden gemeen goed zijn, een staatsman, die tegen alle misvatting zelf door de uitgave zijner mémoires heeft pogen te waken — dat is minder gemakkelijk te verklaren. Is er dan strijd geweest tusschen zijn ware meening en zijne handelingen? Niemand minder dan mevrouw de Witt zal het beweren.

Hoe dit zij — de vriendelijke hand der dochter bracht een bundel souvenirs van en aan Guizot te zamen, die, beter dan iets wat tot dusver bekend is, in staat stelt om over den mensch Guizot een oordeel te vellen. Of ze het oordeel over den staatsman wijzigen zullen, laat ik aan mijne lezers ter beslissing over. In elk geval is de mededeeling dankbaar aan te nemen, omdat het hier, zoo al niet een groot, zeker een der merkwaardigste mannen onzer eeuw geldt.

François Pierre Guillaume Guizot werd in 1787 te Nîmes geboren, maar ontving zijn opvoeding te Genève. De omstandigheden, die daartoe aanleiding gaven, hebben een grooten invloed op zijn karakter en denkwijze uitgeoefend. Zijne ouders waren een zevental jaren gehuwd, toen het Schrikbewind duizenden gezinnen in rouw dompelde. Ook Guizot's vader stierf onder de guillotine. Zijn moeder, een jonge, vroolijke, geestige vrouw, innig gelukkig in haar huwelijk, bleef achter met twee jongens, wier opvoeding zij in kommervolle omstandigheden — het waren de booze dagen der assignaten — te verzorgen had. De levenslustige jonge vrouw onderwierp zich met tranen aan haar hard lot. Maar haar levenslust was voorbij. Zij werd een gestrenge, zorgvuldige opvoedster, in wie de zorg, het plichtgevoel de teederheid onderdrukte, schoon hare kinderen ze ook in de imperieuse vormen onderkenden en gevoelden. Slechts enkele malen, in later jaren, toen de wond wel vereelt, schoon niet geheeld was, kwamen soms de oude vroolijkheid en levenslust weer boven. „Ik heb zooveel geweend," zeide zij dikwerf. Guizot wist het ook wel: voor zijn oog stond het beeld der trouwe vrouw, die alleen voor haar kinderen geleefd had en had willen leven, en steeds in den lichtglans, die alle moederliefde omgeeft, maar zonder liefelijke aantrekkelijkheid, die moederlijke teederheid geeft.

Het somber waas, dat die droevige jeugd, vol van ontbering en zorg, omgaf, heeft over de geheele persoonlijkheid van den zoon, die menigen trek van 's moeders karakter den zijnen kon noemen, zijn schaduw geworpen. Nooit is hij die indrukken te boven gekomen. De ernst van zijn karakter is er door gestaald; zijn diep religieuse overtuiging was in die eerste levenservaringen geworteld. Wie zoo vroeg vertrouwd wordt met lijden en rampspoed en in de

vormingsjaren der jeugd onder den dagelijkschen invloed staat van een krachtig voorbeeld, dat zijn tranen en zijn lijden uit plichtgevoel onderdrukt, maar de groeven van het lijden niet verbergen kan noch wil, treedt het leven niet dartelende binnen, vat het niet als een luchtig spel op. Toen de oude, strenge, liefdevolle moeder in 1848 te Londen, waarheen zij den gevallen minister van Louis Philippe gevolgd was, op haar sterfbed lag, verheugde zij zich, dat zij den geliefde, van wien zij in 1794 zoo ruw was afgescheurd, zou wederzien. In dit geloof had zij geleefd: dit geloof had haar staande gehouden en met kracht vervuld. Kon het anders, of de man, die van de eerste oogenblikken dat hij tot zelfbewustheid kwam, onder den invloed van dat krachtig geloof had geleefd, had het in zich opgenomen als het bezielend element zijns levens; en het leed, dat het leven zelf hem had gebracht, was niet geschikt geweest het te verzwakken. Hoe schitterend zijn loopbaan ook was geweest, hoezeer deze alles wat zijn eerzucht had gedroomd hem ten volle had geschonken, het lot sloeg hem in zijn eigen huis te herhaaldelijk en te zwaar, dan dat hij niet behoefte aan verzoening zou hebben gevoeld. Slechts het christelijk geloof aan een vaderlijke Voorzienigheid en de hoop op een beter volgend leven schonken hem berusting en kracht tot volharden.

Toen Guizot uit Genève naar Frankrijk wederkwam, vestigde hij zich te Parijs om zijne studiën te voltooien. Hij moest advocaat worden, dat wilde zijne moeder, dit eischten zijn omstandigheden. Zijn wenschen gingen een anderen weg uit: hij gehoorzaamde aan den moederlijken wil, uit plichtgevoel, doch niet zonder bitteren strijd. Hij had zich aan een literarische loopbaan willen wijden en schrikte

niet terug voor al de onzekerheid en de teleurstelling, die zij oplevert. Hij voelde zijn aanleg: hij was zich zijn kracht bewust, om iets, om iets groots te worden. Aan haar, voor wier wil hij boog, doch die niettemin de vertrouwde bleef van den strijd, dien zijn gehoorzaamheid hem kostte, stortte hij zijn hart uit:

„Ik weet niet door welk toeval ik de lade geopend heb, waarin ik de eerste proeven van mijn pen heb verbannen. Ik heb geen weerstand kunnen bieden aan den lust, om er eenige te herlezen: deze lectuur heeft mij treurig gemaakt. Ik heb talent en ik mag er mij niet aan overgeven: ik mag mijn jeugd niet besteden om de kunst van schrijven te leeren en al datgene, wat mij op rijper leeftijd in staat zou stellen mijn gedachten de vrije vlucht te geven. Nooit zal ik dien tijd terugkrijgen, dien ik met zooveel genot zou kunnen gebruiken. Moet ik dan in elk opzicht door de omstandigheden worden tegengewerkt en belemmerd? Ik was geboren om een uitstekend letterkundige te zijn; ik word soms verteerd door de zucht om te schrijven, al ware het alleen voor mijzelf: mijn denkbeelden verstikken mij, en ik ben voortdurend bezig tegen mijn neiging te strijden. Nu mijn besluit genomen is, zal ik er niet op terugkomen; maar ik kan het niet helpen, dat ik somtijds leed gevoel. Eigenlijk moest ik al die eerste proeven ten vure doemen, wier aanblik mij hindert, maar ik heb er den moed niet toe, hun gezicht verbittert mij; de letteren trekken mij zoo onweerstaanbaar aan, dat het mij pijn doet.

„Vrees niet, dat ik mij er aan zal overgeven: ik heb er voor langen tijd, misschien wel voor altijd, afscheid van genomen; maar wees niet boos, dat ik u soms spreek van het vuur, dat mij verteert: het zal lang mijn rust verstoren. Ik zou spoedig mijn keus gedaan hebben, zoo ik

den aard van mijn werk slechts te kiezen had; maar niet allen mogen hun begeerten opvolgen: dat geluk valt slechts aan enkele uitverkorenen ten deel."

Het zelfgevoel in deze woorden is zeker sprekend genoeg, maar wie aan de uitkomst denkt, denkt er niet aan om het euvel te duiden. Het gevoel van een roeping, de bewustheid van een door aanleg aangewezen levenstaak heeft meer groots tot stand gebracht dan de werkzaamheid, die slechts door den wensch naar een maatschappelijke positie werd in 't leven geroepen. Gelukkig ontbraken aan Guizot de vriendelijke handen niet, die hem het moeielijke pad effenden. Zijne moeder liet zich door invloedrijke vrienden overreden, hem zijn neiging te doen volgen. Het werd hem vergund, zich geheel aan litterarische studiën over te geven. Hij was innig gelukkig en zijn blijdschap verhoogde zijn ijver tot den arbeid. „Ik kan u van niets anders spreken, dan van mijn geluk. Indien ik u maar bij mij kon hebben, zouden al mijne wenschen vervuld zijn," schreef hij aan zijn moeder.

Het was de vroegere minister van Zwitserland te Parijs, M. Stapfer, die deze gelukkige verandering in zijn lot had bewerkt. Hij had de zeldzame geestesgaven van Guizot opgemerkt, en de verkeerde richting, waarin men ze zocht te leiden, zoo niet te onderdrukken. Het was voornamelijk zijn invloed, die aan Guizot zijn natuurlijken aanleg terugschonk. Zijn zorg beperkte zich hiertoe niet. Hij wees Guizot den weg, dien hij bij zijne studiën moest inslaan, maakte hem bekend met de Duitsche letterkunde, met Kant en de litteratuur der religieus-philosophische vraagstukken van dezen en elken tijd. Aan hem ook had Guizot het te danken, dat hij werd ontvangen in die enkele kringen, die nog van de salons der 18e eeuw het

karakter droegen en uit geestverwanten en geesteskinderen van de mannen der verlichting waren samengesteld. Het waren enkelen, weinigen. Jaren later teekende Guizot ze, toen hij madame de Rumford herdacht, in deze woorden: „Eene vrouw van 79, twee académiciens, een van 82, de ander van 73 jaren, ziedaar de middelpunten, die in 1809 over waren van die litterarische salons, die in 1769 zulk een ongehoorde aantrekking op zoo talloos velen oefenden. In de salons van madame d'Houdetôt, van Suard, van den abt Morellet, vond men nog den geest der vorige eeuw trouw en ongeschonden terug. De herinnering aan haar was ook elders in eere, en zeer velen roemden er op, hare kinderen te zijn; hoe ook zouden de mannen van de Revolutie en het Keizerrijk haar kunnen verloochenen? Maar toch, welk een verschil! De politiek had hen geheel in beslag genomen, de politiek der praktijk, der werkelijkheid: al hunne gedachten, hun geheele inspanning waren voortdurend op de zaken van hun meester of van hen zelven gericht; geen rustige overpeinzingen, geen vrije tijd; beweging, werkzaamheid, handeling. De 18e eeuw hield zich ook bezig met politiek, maar als een studie: al wandelende, niet praktisch ze oefenende; zij nam ook toen een groote plaats in de gedachten en besprekingen in: men overpeinsde, men redeneerde veel, men was rijk aan plannen, maar men handelde weinig. — Politiek zonder twijfel in haar wenschen en uitkomsten, schiep de 18e eeuw meer genoegen in de ideeën zelve, in haar waarheid, in de uitingen ervan, dan in het gebruik, dat publicisten en wetgevers er van maken konden. Dit was juist wat de philosophische geest onderscheidde van den politieken, voor wien de denkbeelden slechts waarde hebben in hun verband tot de maatschappelijke feiten. Met uitzondering van

enkele coterieën, zooals de economisten bij voorbeeld, werd de maatschappij dier eeuw minder gedreven door de zucht tot toepassing, dan door de begeerte van intellectueel genot en van verovering op het gebied der gedachte."

Representanten van een zoodanige richting, voor wie intellectueele genieting het hoogste is, moesten zeker een zonderlingen indruk op een jonger geslacht maken, dat hen in 1809, te midden van den glans en de agitatie van het eerste keizerrijk, nog levende aantrof. Voor vele jongeren zijn dergelijke overgeblevenen van een vroegere maatschappelijke orde voorwerpen van spot. Guizot wist ze beter te waardeeren. Terwijl ze hem het verleden deden begrijpen, waardeerde hij het onbaatzuchtige eener belangstelling, die voor geen enkele adspiratie van den menschelijken geest onverschillig of koel bleef. Zij waren er in geslaagd, hun kringen vrij en onafhankelijk te houden van de belemmering in vrijheid van spreken, die overal elders onder den indruk van het keizerlijk gouvernement werd gevoeld. Inzonderheid Mc. Suard wilde noch duldde, dat de vrijheid van gedachten en van spreken in zijn salon zou ontbreken. Terwijl men zich overal elders zorgvuldig van elke toespeling onthield en angstvallig politieke of ook maar philosophische onderwerpen werden vermeden, werd bij Suard alles wat zich in het gesprek voordeed, vrijelijk behandeld. Men kwam te zamen, causeerde zonder dwang, zonder doel om naar buiten te werken, door niets dan door het welbehagen in intellectueele genietingen en wisseling van denkbeelden gedreven.

Guizot was geen bewonderaar van het Bonapartisme, maar evenmin der achttiende eeuw. Het genot der gedachte was hem niet voldoende. De kring van Suard, de overblijfselen van de oude salons konden hem niet be-

vredigen. Toch herdacht hij in later jaren met vriendelijke woorden deze dagen en de welwillendheid, die men er hem bewezen had. Hij had er allerlei personen ontmoet, wier kennis voor hem, den historicus, van waarde was. Maar bovenal was het in dezen kring, dat de eerste schemering hem opging van een geluk, dat jarenlang het hoogste zijns levens zou zijn.

Guizot zat eens met Talleyrand te praten. De loop van het gesprek leidde hem tot de opmerking: conversatie is een groot genot. De oude, sluwe diplomaat lachte minachtend en antwoordde: er is een grooter: handeling. Guizot lachte niet, maar repliceerde: er is iets, dat boven die twee gaat: affectie.

De eerste, ernstige affectie, die jarenlang hem gelukkig maakte, dankte hij aan den kring van Suard.

Herhaaldelijk had hij daar den naam gehoord van een jonge vrouw, die tot de protégées van Suard behoorde. Pauline de Meulan was opgegroeid in de weelde, die de Parijsche maatschappij tot weinige jaren vóór de Revolutie ten toon spreidde. Haar vader, ontvanger-generaal van Parijs, behoorde tot de geldaristocratie; haar moeder tot de vrouwen, die uit mode, uit gebrek aan inzicht, de nieuwe denkbeelden begunstigden.

De aanhangers van Necker, Condorcet enz. waren getrouwe bezoekers van haar ouderlijke woning. Pauline, een ziekelijk en kwijnend kind, dat weinig lust in geregelden arbeid betoonde, werd niettemin om haar helder verstand reeds vroeg als iets buitengewoons beschouwd. Het duurde intusschen eenige jaren vóór dat haar droomerige geest tot vol ontwaken kwam. Wel openbaarde zij reeds als jong meisje de behoefte om zich op het papier te

uiten: zij schreef fabels, comedies en dergelijke, maar er werd weinig oorspronkelijkheid in opgemerkt. Een krachtige stoot van buiten opende haar de oogen. Haar ouders verloren door de Revolutie hun groot fortuin; in plaats van weelde en overdaad heerschte bekrompenheid in de ouderlijke woning. De vader stierf; de moeder, geheel ongeschikt tot handelen, bleef in zorgvolle omstandigheden achter. Van dit oogenblik greep er in Pauline een groote verandering plaats; zij werd feitelijk het hoofd van het gezin. Een bittere herinnering bleef haar steeds bij van wat zij in deze jaren had doorgestaan. Scherp, maar hoogst gelukkig drukte zij het later uit in een stukje *Les amis dans le malheur:* „veel vrienden om mee te rekenen zonder er op te kunnen rekenen." Wie, die in ongeluk heeft verkeerd, heeft niet hetzelfde ondervonden?

In 1794 vestigde zij zich met haar moeder en een jongere zuster, aan wie zij zeer gehecht was, te Passy. Wat er van het vaderlijke vermogen over was gebleven, was onvoldoende om te leven; zij moest naar middelen omzien, om de inkomsten te vermeerderen. In den nood ontdekte Pauline dat zij talent bezat; zij was er gelukkig door, omdat het haar kansen op onafhankelijkheid verhoogde. Geld overigens had weinig waarde voor haar: toen een harer bloedverwanten aan de twee zusters ieder 20,000 francs naliet, schonk zij haar deel aan haar zuster, die in 1803 in het huwelijk trad met een ingenieur Dillon. Zij had genoeg; in haar behoeften kon zij ook door de opbrengst van haar pen voorzien. Suard had in 1801 een weekblad opgericht, *Le Publiciste* geheeten. Het had ten doel, tegenover de veldwinnende reactie de beginselen der 18e eeuw op gematigde wijze voor te staan en te verdedigen. Hij opende de kolommen van zijn blad voor Pauline de Meulan,

die weldra een der voornaamste medewerkers werd en onder de critici een eerste plaats innam. Over literarische producten, over het theater leverde zij een aantal artikelen, die grooten opgang maakten. Haar critiek was niet zuiver literarisch; de grondslag van haar beoordeeling was zedekundig, in zoover zij telkenmale de vraag poogde te beantwoorden, welke gevoelens en denkbeelden door het literarisch product, dat aan hare beoordeeling was onderworpen, werden uitgesproken en opgewekt. De literatuur was voor haar de spiegel van de zeden en denkbeelden des tijds, en omgekeerd gelijktijdig een der krachtigste middelen om op beide te werken.

Men begrijpt, welk een kracht dit volkomen juiste standpunt aan haar woord moest bijzetten, waar het met volkomen onafhankelijkheid en zelfstandigheid werd uitgesproken. En onafhankelijk en zelfstandig was Pauline de Meulan volkomen. Kon het anders? Haar levensloop zelve moest het haar wel maken. Slechts door haar talent was zij geworden, wat zij was en hield zij zich staande.

Op het einde van 1807 trof haar een zware slag. Haar geliefde zuster verloor haar echtgenoot, den heer Dillon. Van rouw en zorg werd Pauline ziek, zoodat zij haar geregelden arbeid aan *le Publiciste*, het voorname middel van bestaan dat zij had, een tijdlang moest staken. Guizot had in het salon van Suard veel van haar gehoord, meer dan genoeg om zijn belangstelling op te wekken. Zijn medelijden met haar positie bracht hem tot een romanesken inval, waartoe weinigen, die hem in latere jaren of slechts als politiek persoon kenden, hem in staat zouden hebben geacht. Nog denzelfden avond dat hij haar treurigen toestand vernomen had, schreef hij haar, zonder zijn naam te noemen, een briefje, waarin hij aanbood, gedurende haar

ongesteldheid artikels voor haar te schrijven. Zij nam het aanbod aan en Guizot werkte eenige weken voor haar.

Pauline de Meulan was dertien jaar ouder dan hij, daarbij geboren en opgevoed in geheel andere kringen, onder geheel andere omstandigheden dan hij. De Revolutie had haar arm gemaakt en van de plaats beroofd, die zij onder de geldaristocratie der hoofdstad innam. Voor hem, den Protestant, was de revolutie, hoeveel zij hem ook ontnomen had, de grondslag van zijn geheele maatschappelijke positie. Kortom — er waren punten van groot verschil in beider leven, die uit den aard der zaak tot een niet minder groot verschil van levensopvatting leidden. Niettemin: den 7den April 1812 legden zij de handen ineen.

Pauline Guizot — want dit is de naam, die haar voortaan toekomt — is zonder eenigen twijfel een buitengewone vrouw geweest. Wanneer men leest, wat de dochter uit den vaderlijken mond hier heeft ter neder geschreven, dan gelooft men gaarne elk zijner woorden van diep gevoeld geluk over haar bezit en niet minder dat van diepgaande smart over haar gemis. Welk een bezieling, welk een opwekking, welk een steun moet voor een man een vrouw zijn, die sprak gelijk zij schreef: „Gij bedankt mij voor mijn raadgevingen over de vreemde literatuur:

Mon frère, vos conseils sont les meilleurs du monde,
Ils sont bien raisonnés et j'en fais un grand cas,
Mais vous trouverez bon que je n'en use pas.

„Daar gij er dan even veel van houdt, om raadgevingen te ontvangen als om ze niet te volgen, zal ik er u nog dit bijvoegen. Van morgen is de redacteur bij mij komen klagen, dat gij vijf artikelen over Wallenstein geschreven hadt: de lezers klaagden al, dat zij er reeds drie in het feuilleton hadden gehad. Ik heb hem toen den raad ge-

geven, om, voor de verandering, ze nu in het midden van het blad te zetten.

„Wat zegt ge nu, mijnheer, van mijne raadgevingen? En wat heb ik u dan geraden? *Al die dingen te herhalen die al de Fransche critici zeggen of reeds gezegd hebben.* Ja, ja, ik houd zoo van herhalingen. Ziedaar de strenge schrijver, vast besloten om zijn eigen gedachten, welke zij ook zijn, uit te drukken, die zich niet weerhouden kan, alleen om mijn raadgevingen af te wijzen, om mij een opinie te leenen, die hij heel goed weet dat niet de mijne is. In ernst, mijn vriend, heb ik u ooit gezegd, dat gij uw eigen manier niet volgen moest? Ik ben zoo ver van het te wenschen, dat, indien ik bang behoefde te zijn dat mijn raad invloed op u hebben zou, wat ik, Goddank! niet vrees, ik mij van allen raad onthouden zou, uit bezorgdheid dat gij in iets veranderen zoudt en ophouden uzelf te zijn; want gij kunt, mijn vriend, niets beters zijn, vooreerst omdat uw denkbeelden en uw wijze van uitdrukking uitstekend, vervolgens omdat het de uwe zijn; eindelijk, omdat alles in u zoo samenhangt, een zoo uitstekend geheel vormt, dat gij er niets van kunt loslaten. Maar er zijn in u eenige zaken, die er niet bij behooren, die niet van u zijn, eenige vooroordeelen, mijn vriend, omdat gij veel nagedacht en weinig waargenomen hebt; eenige vormen, wier meerdere of mindere doelmatigheid gij niet kunt beoordeelen, omdat gij u teruggetrokken hebt juist op het oogenblik dat gij voor het publiek zijt begonnen te schrijven, toen integendeel de waarneming van de maatschappij u tot leering en waarschuwing onmisbaar werd. Gij schrijft niet voor mij, mijn vriend, noch voor u, noch voor uw geleerde en verstandige vrienden. Gij kent de menschen niet, voor wie gij schrijft; gij zijt niet

op de hoogte van hun vooroordeelen van 't oogenblik, noch van de dingen, die het goed kan wezen niet te veinzen, maar te ontzien. In allen gevalle kunnen wij zeker zijn, zelfs na lang nadenken, dat de kennismaking met andere meeningen, zelfs indien zij valsch zijn, niet onze inzichten zal wijzigen, al ware het alleen door nieuwe denkbeelden bij ons op te wekken. Gij zult zeggen, dat gij niets van het publiek verwacht: ha, ha! ik meende, dat gij ervan verwachttet het loon van uw arbeid, ondernomen om uw bestaan te verzekeren: ik dacht dat dit loon evenredig moest zijn aan uw meer of minder succes. Gij wilt slechts een *bescheiden* bestaan? Welnu, mijn vriend, naarmate gij beter en sneller slaagt, zult gij beter en sneller uw *bescheiden* wensch vervuld zien! Is dat niet een argument, luiaard? Gij hebt mij dikwijls gezegd, dat gij nuttig wildet zijn; welnu, wanneer men de macht niet heeft om de menschen te dwingen, moet men beginnen met hun te behagen, om hen daarna te doen gehoorzamen. Er is bovendien nog een andere reden, waarom gij aan het publiek moet pogen te behagen: ik ben uw homme d'affaires en ik moet voor mijn moeite betaald worden; ik houd ervan om u te hooren prijzen. Daarom, waarde vriend, zorg dat gij niet veranderd zijt en blijf u zelf, met deze uitzondering alleen: schrijf, omdat zij het willen, wat minder artikelen over hetzelfde onderwerp. Verder is alles, wat gij zegt, goed; al is de vorm ook ongewoon, zij zullen er wel aan wennen; de hoofdzaak is, verscheidenheid. Ziedaar de conclusie van mijn preek: ik heb willen bewijzen, niet dat gij ongelijk hadt, maar dat ik gelijk had, en dat gij een beetje meer om mijn goeden raad moet geven. Ik raad u ook, mij niet al te veel tegen te spreken: als ik boos ben, schrijf ik lange brieven, ik word moe, ik voer

niets uit en verbeuzel mijn tijd met u. Wat een heerlijk verbeuzelde tijd!"

Zulk een vrouw, met zulk een hartelijk, helder, gezond verstand, de zijne te mogen noemen, is een zegen, die weinigen geschonken wordt. Pauline de Meulan behoorde zoo volkomen aan Guizot, dat zij nog vóór haar huwelijk hem schrijven kon: „Ik heb het u reeds dikwijls gezegd, gij hebt al mijn faculteiten in mij gedood; maar dat is geen kwaad, want gij hebt u zelf in mijn plaats gesteld." Toch ging deze liefhebbende vrouw niet zoo geheel in hem op, dat zij zich geen rekenschap van haar liefde wist te geven. „Gij spreekt altijd beter over dingen dan over boeken, omdat gij in boeken ziet wat u behaagt, en wat u behaagt meer waard is dan hetgeen in het boek staat. *Gij vat een onderwerp hoog en diep op, en gij verbeeldt u dat het ook zoo behandeld is.* Mijn arme vriend, gij zijt beter schrijver dan criticus. Ik geloof niet, dat gij er u vernederd door behoeft te gevoelen." De fijnheid van de opmerking bewijst hoe diep zij zijn karakter had gepeild, maar verklaart tevens, hoe deze intellectueele vrouw invloed moest oefenen op een man als Guizot. Ik geloof niet dat de laatste zich zelf te laag stelt; ik geloof dat het de ware verhouding tusschen hen is, die hij onwillekeurig teekent, als hij de volgende woorden schrijft. Doch tot recht begrip ga deze toelichting vooraf: Guizot was in de honderd dagen Lodewijk XVIII naar Gent gevolgd; daar hoorde hij allerlei geruchten van opstanden en wanordelijkheden te Parijs, en schrijft nu, na die geruchten vermeld te hebben: „Waarom ben ik niet daar om u te bewaren, voor u te waken? Mijn God, welk een marteling! Hoe heb ik er toe kunnen besluiten?

„Weet gij, wat mij heeft doen besluiten? De wensch,

om alles te worden wat ik moet zijn, opdat niets aan uw geluk ontbreke; al de plichten te volbrengen, die uw hooge dunk mij oplegt. Mijn werkzaamheid, mijn ambitie komen van u; het is om uwentwil, dat ik geen enkele gelegenheid wil verwaarloozen, om mij boven anderen te onderscheiden; zonder u zou ik in mijn natuurlijke luiheid voortgeleefd hebben.

„Van tijd tot tijd zou ik de behoefte gevoeld hebben om mijn talenten te gebruiken, en te toonen wat ik ben: maar die opwellingen zouden voorbijgaande geweest zijn: mijn traagheid en mijn minachting van de dingen der wereld zouden het gewonnen hebben. Geliefde vriendin, gij zijt het die mij kracht, werkzaamheid, standvastigheid geeft; gij zoudt voor mijn geluk voldoende zijn, bij u zou ik niets meer wenschen, ik zou niets missen; maar alles wat in mij is behoort u toe, en het is mij niet vergund er iets van te doen verloren gaan; het is uw goed, dat ik doe gelden. Het is aan u, dat de vruchten toekomen."

Wat ware Guizot zonder Pauline de Meulan geworden! Zij dacht voor en met hem. Haar literarische werkzaamheid hield met haar huwelijk niet op, haar geestesleven bleef zijn zelfstandigheid in haar producten bewaren, maar het voornaamste, wat zij voortbracht, dankte zijn wording aan haar taak als huisvrouw en moeder. De *Contes*, *Nouveaux contes* en *Lettres de famille sur l'éducation* enz. wijzen het reeds in den titel aan.

Spoedig na zijn huwelijk werd Guizot tot professeur à la Faculté des lettres benoemd. Slechts korten tijd bekleedde hij die betrekking, daar hij in 1814 tot secretaris-generaal bij het ministerie van binnenlandsche zaken benoemd werd. Het was voor Pauline een groote teleurstelling: zij hield niet van politiek en vreesde den invloed der publieke betrekking op het huiselijke samenleven en samenwerken. De

door haar zelf wakker geroepen ambitie van Guizot zag in een politieke loopbaan de beste kansen van bevrediging. Een oogenblik, bij de terugkomst van Napoleon, tot zijn leerstoel teruggekeerd, nam Guizot na de restauratie het generaal-secretariaat bij het departement van justitie aan. Maar ook hier vond hij geen blijvende plaats. De minister trok zich terug en Guizot met hem. Als maître des requêtes bij den staatsraad bleef hij echter aan het politieke leven, aan den strijd der partijen, door verschillende politieke brochures deelnemen. In de pers was Guizot de representant der doctrinairen, die in de vertegenwoordiging, onder leiding van Royer Collard, de vereenigbaarheid van de rechten der kroon met die der natie poogden staande te houden. In 1819 door het nieuwe ministerie onder Decazes tot directeur-général de l'administration communale et départementale benoemd, zag hij zich een practischen werkkring geopend, die geheel met zijne neigingen overeenkwam. De moord van den hertog de Berry leidde echter tot de zegepraal der reactie, waarvan de aftreding van het ministerie het eerste blijk en gevolg was. Guizot volgde, en behoorde voortaan tot de oppositie.

In al de lotwisselingen dezer jaren, in al de verscheidenheid van arbeid, die zij hem opleverden, had Pauline gedeeld, belangstellende in alles, wat hem belang inboezemde, zijn pogen en streven volgende en steunende met al den rijkdom harer liefde. En zij werd beloond met een volle liefde en vol vertrouwen.

„Weet gij wel" — schreef zij hem in 1821, toen hij een politieke brochure liet drukken — „dat het de eerste keer is sedert ik u ken, dat er iets van u zal verschijnen wat ik niet vooraf gelezen heb?" Zij bewees opnieuw zulk een vertrouwen te verdienen.

Zij gevoelde, dat het gebrek aan geregelde werkzaamheid door het ontslag uit zijn laatste betrekking, voor Guizot noch materieel noch moreel goed was. „Onze positie houdt mij zeer bezig; de materieele zijde ontrust mij 't minst; dat zullen wij wel redden. Maar zij heeft een schijn van afwachten, die mij niet behaagt. De een of andere groote uitgave zou dien schijn kunnen wegnemen; eene uitgave, waarbij men zich verbindt tot iets anders dan tot een geschrift van 't oogenblik, zou daartoe kunnen dienen. Ik weet wel, dat men de gelegenheid moet afwachten, maar men vindt ze beter, als men er over gedacht heeft. Het zou misschien goed zijn op de een of andere wijze publiek uit te spreken, dat het uw plan niet is telken jare een „ouvrage de circonstance" te geven."

Wie bewondert niet het beleid der vrouw, die den man dien zij liefheeft wil bewaren, om onder te gaan in den strijd der partijen, en daartoe zijn behoefte aan werkzaamheid op een grooter en grootscher tooneel leidt?

Toch duurde het geruimen tijd, voordat haar wensch in vervulling ging. Guizot had zijn historische lessen in de faculteit der letteren te Parijs weer opgevat en ontwikkelde daar onder grooten bijval zijner hoorders de wording van het representatief gouvernement in Frankrijk en elders. Het onderwerp en de belangstelling, waarmede zijn onderwijs ontvangen werd, verontrustte de regeering. In October 1822 werden Guizot's lessen verboden.

Overtuigd, dat de bovendrijvende richting gedurende jaren het roer van zaken in handen zou hebben, wierp Guizot zich op literarischen en historischen arbeid. Twee groote uitgaven werden, naar den wensch zijner vrouw, door hem ter hand genomen: de *Collection de mémoires*

relatifs à l'histoire de France, en een gelijke verzameling betrekkelijk *l'histoire de la Révolution d'Angleterre.*

Trouw. had Pauline voor de vervulling van haar lievelingsdenkbeeld, een grooten arbeid, die hem niet deed ondergaan in de politiek van den dag, gearbeid. De vertaling van Gregorius van Tours, waarmede de eerste collectie werd geopend, was haar werk.

„Wij zullen nooit weten, wat wij voor elkander zijn: de eeuwigheid zal niet te lang zijn voor ons geluk", had Guizot eens aan Pauline geschreven. Er gingen weinige jaren voorbij of hij wist wat zij voor hem geweest was: de dood had het hem geleerd.

Het aandeel, dat hij haar steeds toekende in zijn intellectueele en moreele ontwikkeling, was groot. Zonder haar ware hij niet geworden wat hij was. In een zwak en teer lichaam had Pauline een krachtigen, energieken geest verborgen, die het vuur in hem had ontstoken. Toen hij geworden was, wat haar liefde had gewerkt, zonk zij ineen. Den eersten Augustus 1827 zat Guizot bij haar bed, Bossuet's rede over de onsterfelijkheid der ziel haar voorlezende. Onder de lectuur sliep zij in.

„Het geluk zelf zou mij een marteling zijn — had Guizot aan Pauline eens geschreven — indien ik het als iets voorbijgaands beschouwde; het verleden is mij even lief als de toekomst. Mijn ziel heeft er behoefte aan vast te gelooven, dat alles wat zij ooit gevoeld heeft, eeuwig blijft, en dat niets van ons samenleven voor altijd verloren gaat."

.

„Ik heb absolute behoefte aan rustigen arbeid en aan eenzaamheid, om tot mij zelf te komen: mijn ziel is als gebroken; de meest volledige rust en onbeweeglijkheid heeft

zij noodig, dan alleen zal het leven er langzamerhand weer door stroomen."

In deze juiste woorden teekende Guizot het gevoel, dat hem bij Pauline's dood beheerschte. Werkzaamheid, groote werkzaamheid werd gezocht en gevonden. De twee eerste deelen van de *Histoire de la Révolution d'Angleterre* verschenen nog in 1827; voor het volgende jaar nam hij de redactie op zich van de *Revue Française*, waarin alle economische en philosophische vraagstukken van den dag werden besproken, zonder dat de politieke quaesties waren buitengesloten. Een nieuw veld van werkzaamheid werd hem geopend, toen hij in het voorjaar, gelijk ook Villemain en Cousin, vergunning kreeg, om zijne academische lessen te hervatten.

Bracht een en ander bezigheid in overvloed aan, vergoeding voor het geleden verlies kon het hem niet schenken. De eigen woning is dubbel eenzaam, naarmate het daar buiten drukker en woeliger is. Guizot was gelukkig genoeg, om zijn huiselijk geluk te kunnen herstellen. Hij vond niet alleen een tweede vrouw, maar een tweede moeder voor zijn kind.

Ver te zoeken trouwens had hij niet. In de laatste jaren was zijn huisgezin steeds vermeerderd. Niet door eigen kinderen, want Pauline schonk hem slechts één zoon. Maar het eerst was zijn eigen moeder, na den dood harer ouders, bij hem komen inwonen, rekenende dat háár levenstaak volbracht was, nu hare beide zonen (de broeder van Guizot was in administratieve betrekking) gevestigd waren. Daarna hadden de kinderen van Pauline's zuster, die met den ingenieur Dillon gehuwd was geweest, doch kort te voren gestorven, een dagelijksche plaats in zijn gezin ingenomen. Zij woonden wel niet in zijn huis,

maar waren toch den geheelen dag om en bij hen. Pauline Guizot was voor deze kinderen van een geliefde zuster als een eigen moeder geweest. Vooral de oudste, Elisa, was als 't ware in het huis van Guizot opgegroeid. Zij was zijn geestelijk pleegkind, aan wie hij zijn zorgen met groote liefde gewijd had, om de heerlijke ontwikkeling, waarmede zijne pogingen werden bekroond.

Gedurende de laatste ziekte van Guizot's vrouw, had Elisa haar met groote zorg en hartelijkheid opgepast. Na haar dood zorgde zij voor haar ooms gezin, en deed het met zooveel tact en kalmte, dat zij de genegenheid van allen won en inzonderheid de dankbaarheid van Guizot, in deze dagen zoo dubbel gevoelig voor elke kiesche zorg. „Ik dank u niet voor uwe zorgen voor mijne moeder, lieve Elisa, maar gij moet toch weten, hoe gevoelig ik er voor ben. Gij hebt er goed den slag van, gij weet tijd voor haar te vinden, en hebt attenties voor de vrienden; dat is de weg om te slagen; gij zijt reeds geslaagd. Voor de rust van ons huiselijk leven is dat noodig: ik weet niet, hoe ik zonder rust het er in uithield. Rust hergeeft mij aan mijzelven, omdat het mij vergund is in mijn gedachte met haar te leven, die steeds bij mij is. Daar is niets, dat mij meer zou hinderen, dan verstrooiing, afleiding."

Elisa Dillon was 24 jaar oud, en geleek in haar voorkomen op de eerste vrouw van Guizot. Zij was, naar hij schreef, „Pauline jong."

Geen wonder, dat Guizot zich meer en meer voelde aangetrokken door de jonge vrouw, die alles wat hem sedert jaren gelukkig had gemaakt voor zijne oogen deed herleven, stralende in den zonnegloed der jeugd. Zij was zijne discipelinne, zijne dankbare, hartelijke discipelinne,

die het een geluk en een eer achtte, haar leven en alles wat zij was te mogen toewijden aan een man, tot wien zij met evenveel eerbied als oprechte dankbaarheid opzag. Zij had eens aan haar zuster, naar aanleiding van een vraag van haar, geschreven: „Het is zeer mogelijk dat ik niet trouw. Er moeten veel dingen samenkomen, om mij schadeloos te stellen voor het verlies van mijn vrijheid, voor den afstand van mijn liefhebberijen, de staking mijner studiën; om mij te doen vergeten, dat ik niet meer aan mijzelf toebehoor, en mijn vreugde te vinden in mij te onderwerpen, op te gaan in het bestaan van een ander. Laat men mijn hart zoo treffen, dat ik bemin, bewonder, eerbied gevoel, dan zal ik de gewilligste der slaven zijn, maar tegen minder geef ik me niet over. Ik moet de banden met het verleden, dat mij lief is, kunnen vasthouden, de voorwerpen mijner genegenheid kunnen behouden" . . .

Guizot zou ze dat zeker niet beletten; hij, in wiens oogen zij een deel van haar lieftalligheid aan de gelijkenis met zijne eerste liefde ontleende. En zij vond in den ruim 'zestien jaar ouderen man alles wat haar hart had begeerd. „Elisa heeft geen eigenliefde meer," zeide madame de Broglie, „omdat haar liefde volkomen bevredigd is."

Guizot had slechts één zoon, François, dertien jaar toen zijn vader hertrouwde. Karakteristiek voor den knaap en zijn jong moedertje — zij was 24 — is het, wat zij schrijft: „François is allerliefst voor me; hij heeft allerliefste attenties voor mij. Hij heeft zich dadelijk in mijn verhouding tot zijn vader geschikt; ik was bang, dat hij eenige moeite zou hebben, om te gewennen aan de deferentie, die Guizot mij betoont en aan mijn vrijen toon met hem, dat hij zich daaraan ergeren zou, en het voor

gebrek aan respect aanzien; maar niets van dat alles. Hij vindt het blijkbaar heel natuurlijk. Dat is een groot geluk voor ons. Ik zal al mijn best doen, dat zij, die mijn tante liefhadden, ook van mij houden; ben ik het niet verplicht aan haar en vooral aan hem, aan wien ik alles dank? Alles zal mij gemakkelijk zijn: alles is het me nu reeds. Ik zie geen enkel ontevreden gezicht: ik ben van liefde omringd. God bescherme mij, want ik ben een al te gelukkig schepsel!"

„Het ware geluk" — schrijft de dochter van Guizot, aan wie wij deze herinneringen danken — „is een zeldzaam en heilzaam schouwspel. Zij, die met Elisa Guizot in aanraking kwamen, konden het aanschouwen, zoolang God haar in het leven liet. In de herinnering zelfs van haar beste vrienden was haar individueel leven moeilijk te onderscheiden en te volgen, zoo zeer ging het op in dat van haar man; het was geheel gewijd aan zijne belangen, zijne zaken, zijne bezigheden. Zij werkte voor hem, zag om zich heen voor hem, las of praatte voor hem."

De innige gehechtheid, die Guizot haar betoonde, was zeker voor een groot deel in dit haar medeleven met hem geworteld. Voor een ander deel echter lag de grond elders, naar ik meen. Pauline Guizot, de eerste vrouw, was altijd meer of minder nog van de denkbeelden der 18[de] eeuw doortrokken. Elisa was geheel en al opgevoed en opgegroeid in de ernstige, religieuse richting van Guizot zelven. Ook in dit opzicht was zij zijn geesteskind. Hier vond hij geen tegenstand; ook in dit opzicht was zij gewillig onder zijn invloed en deelde zijne inzichten. Guizot vertelt zelf, dat het lang geduurd heeft voordat Pauline en hij elkander volkomen begrepen. Dit zegt hij ten aanzien van Elisa niet; en het is ook stellig hier het geval niet ge-

weest. Hij was Elisa's geestelijke vader, voordat hij haar echtgenoot werd. De overgave van de vrouw werd er des te vollediger door. De gehechtheid van den man was te inniger, naarmate hij, bewust of onbewust, in haar meer een product zijner eigene geestelijke werkzaamheid liefhad.

Guizot's gewone arbeid in deze jaren was van dien aard, dat de hulp eener vrouw hem zeer welkom was. Elisa opende de correspondentiën van de Revue Française, las de werken door, waarvan verslag moest gegeven worden, en nam dikwijls die taak voor de Revue bibliographique op zich. Haar degelijke historische kennis — zoo schrijft de dochter — stond Guizot bij de voorbereiding van zijn keus bij. Zijn wetenschappelijken arbeid en zijn professorale werkzaamheid toch zette Guizot onverdroten voort, zonder dat hij daarom ophield een nauwlettend oog op den gang der politiek gericht te houden. De optreding van het ministerie-Polignac versterkte hem in de overtuiging, dat men een beslissende crisis naderde. „Wees verzekerd" — schreef hij in Sept. 1829 aan de Barante — „dat de volgende lente ons niet meer in denzelfden toestand vindt; wij zullen dan de overwinning behaald hebben, of ernstig beraadslagen of niet het oogenblik gekomen is, om de betaling der belastingen te weigeren." Hij voor zich deed wat hij kon, om de overwinning voor te bereiden. In Januari 1830 tot lid der Kamer gekozen, stond hij aanstonds in de voorste rijen der oppositie. Het was zijn maiden-speech, waarin de bekende woorden voorkwamen, die destijds zulk een indruk maakten: „Laten wij ons wachten de kracht van onze uitdrukkingen te verzwakken. De waarheid heeft toch reeds zulk een moeite in de paleizen der vorsten door te dringen; laat zij er

niet beschroomd en bleek binnentreden, opdat zij niet miskend worde."

De Kamerontbinding, die weinige weken later volgde, dwong Guizot, Parijs eenigen tijd te verlaten. De brieven van zijn vrouw en de zijnen geven een allerliefst tafereel van het intiem geluk van hun huiselijk leven. "Ik schrijf u met een bedroefd gemoed" — zoo luidde een brief aan haar zuster — "mijn man is vanmorgen vertrokken; en ziedaar, voor 28 of 27 dagen ben ik alleen! Het is heel lang en heel hard! Ik kan u niet zeggen wat ik in de laatste dagen geleden heb: ik kon hem niet aanzien zonder tranen in de oogen te krijgen, en het deed mij kwaad, dat onze scheiding zoo snel naderde. Hij is vanmorgen om acht uur vertrokken en ik geloof inderdaad, dat ik sinds dien tijd beter ben; nadat de eerste benauwdheid voorbij is, ben ik kalmer en ben ik begonnen te denken aan zijn terugkomst. Ik geloof niet dat ik sedert drie maanden een enkel uur heb doorgebracht, zonder dat het denkbeeld van dit scheidingsuur in mij opgekomen was... nu het heeft plaats gehad, verhef ik mij tot Hem, die mij mijn man zal teruggeven, en ik hoop, dat het zal zijn om voortaan niet dan voor korte oogenblikken van elkander gescheiden te zijn. Ik neem van avond mijn kleine meisje bij mij in de kamer, en dat zal een groote vreugde voor mij zijn, indien ik ten minste in dit oogenblik van vreugde kan spreken. Ik maak het een en ander van het ameublement van het salon in orde; en ik ga in de kamer vàn Guizot zitten; hij had het graag en ik geloof ook, dat het beter is dan dat ik alleen hier blijf. Ik ga werken om den tijd door te komen; ik heb een artikel over de poëzie van Uhland, voor het volgend nommer van de Revue; ik zal mijne aanteekeningen maken en

zal dan de Galliërs weer onderhanden nemen, en ik zal het leven van Caesar schrijven. Als het van avond mooi weer is, ga ik met Henriëtte wandelen; mijne ochtendbezoeken zijn voor mijn bewaarschool en mijne armen: Ziedaar mijn leven."

Voor een geslacht, dat een reis om de wereld ternauwernood der moeite waard acht om afscheid van de familie te nemen, is die bezorgdheid, die onrust der jonge vrouw in 1830 onbegrijpelijk. Wanneer men zich echter gelieft in te denken in een maatschappelijken toestand, waarin noch van luchtreizen, noch van spoortreinen sprake kon zijn, maar de eerzame diligence een der jongste overwinningen van den geest van vooruitgang was, dan kan men zich eenigszins de onrust voorstellen, opgewekt door een ongewoon en langdurig verblijf buiten de hoofdstad. De Parijzenaar in 1830 trok al even weinig voor zijn genoegen naar de provincie, als de Amsterdammer naar Nieuweschans.

Doch genoeg om te doen zien, hoe innig Elisa Guizot zich aan haar man verbonden gevoelde. En voor hem moest deze vrouw, die in alles belang stelde wat zijn hoofd en hart bezig hield, met wie hij over wetenschap zoowel als over politiek spreken kon en sprak, wier geheele leven hij vervulde, een dagelijks toenemende aantrekkelijkheid wezen. Zij was — het bleek reeds uit den brief aan haar zuster — bezig met een geschiedenis van Frankrijk voor kinderen. Dat het geen compilatie zou zijn uit een paar handboeken van anderen, verwaterd in een zoogenaamd kinderlijken stijl, daarvoor behoefde zelfs Guizot niet te zorgen. Zij werkte zelve te degelijk.

„Ik maak het hoofdstuk over Oud-Gallië over en ik zal het nog wel voor de derde maal moeten overschrijven; het is zoo'n belangrijk hoofdstuk, ik wil er geen moeite aan

sparen. Ik zal ook de Gallische oorlogen moeten verbeteren; gij hadt er ook dien indruk van. Als gij eens tijd hebt, zullen wij het eens nazien. Ik ben nu bezig met de keizerlijke geschiedenis van Fleury, en dan ga ik Neander lezen. Ik zal heel blij zijn eens een geleerd werk over de eerste eeuwen der Christenkerk gelezen te hebben; ik zal die wetenschap wel niet opnemen in mijne verhalen, maar zij zal mij toch leiden. Als ik die twee boeken gelezen heb, zal ik voor de Revue een artikel schrijven over het werk van Neander, vergeleken met dat van Fleury."

Zoo sprak en schreef Elisa over zichzelve en haar werk. Vriendelijke, deelnemende woorden over de moeder, mededeelingen van de loopende geruchten van politieken aard, alles om den afwezigen echtgenoot op de hoogte te houden van wat in huis en daarbuiten omging. „Men vertelt, dat de Peyronnet Zondag in den ministerraad, sprekende over de verkiezingen, de woorden gematigdheid en wettigheid heeft gebezigd. De koning heeft zich daarover zeer kwaad gemaakt en hem met drift toegevoegd, dat hij zulke raadgevingen niet van hem verwachtte; dat er sommige leden van den Raad waren (dit sloeg ook op Peyronnet), die veranderingen in het ministerie wilden maken en daarvoor reeds rondgeloopen hadden; zij konden echter die moeite sparen; hij, de koning, zou 't wel doen, indien hij het noodig achtte, maar dan naar zijn wil en inzicht, enz."

Wien de Godheid wil verderven verblindt zij, zegt het oude spreekwoord. De domme Karel X, die in den hoogmoed zijns harten zijn wil aan een geheel volk wilde opleggen, ondervond het. In den nacht van 3 op 4 Augustus vluchtte hij naar het buitenland, om er geminacht en vergeten te leven en te sterven.

Met het koningschap van Louis Philippe vangt de politieke carrière van Guizot aan, die onafgebroken tot den val des konings zou voortduren. In de eerste Augustusdagen werd hij tot minister van binnenlandsche zaken benoemd. Elisa Guizot had — het was een punt van verschil tusschen haar en Guizot's eerste vrouw — in de politieke stormen der laatste maanden en in Guizot's spanning en verwachtingen warm deelgenomen.

Zij hoopte en triomfeerde met hem. Maar de lasten van het nieuwe leven drukten haar meer dan de lusten haar behaagden. Weinige dagen nadat zij haar intrek in het ministerie van binnenlandsche zaken had genomen, schreef zij reeds: „ik ben verdrietig over de rumoerige grootheid van dit huis; indien ik hier blijf, zal ik het zoo eenvoudig mogelijk inrichten, behalve natuurlijk bij officieele gelegenheden.”

Na drie maanden intusschen werd die huishoudelijke zorg haar ontnomen. Guizot trad af. Maar de tredmolen, gelijk zij sprak, hield daarom niet op met werken. „Ik geniet veel van de rust hier” — schreef zij in Mei 1831, toen zij op 't kasteel van de Broglie logeerde — „ik kan niet den geheelen dag over politiek spreken; de opening van de Kamers zal mij er wel opnieuw indompelen; maar ik vind het heerlijk vooraf een rustbad te nemen.”

In den zomer van dit jaar gaf zij het leven aan een tweede dochter: „Ik ben gelukkig, heel gelukkig, in elk opzicht. Indien God een beetje kalmte aan 't land wilde geven en de gevaren wegnemen, die mij verschrikken en den slaap rooven, zoodat ik niets meer te vreezen had voor het geliefde wezen, waaraan mijn leven is verbonden, dan zou er geen schepsel zijn, die meer dank aan den gever van alle dingen verschuldigd is dan ik.”

Die wensch intusschen werd niet verhoord. De politieke stormen legden zich niet neder. Zelfs de cholera, die in het begin van 1832 met ongewone woede in Europa uitbarstte, bracht slechts een oogenblikkelijke staking, niet een einde der vijandelijkheden met zich. Ook Guizot werd door de cholera aangegrepen en aan den rand des grafs gevoerd. Toen hij, dank zij zijn krachtig gestel, de ziekte was te boven gekomen, was zijn eerste gang naar het sterfhuis van Casimir Périer. De dood van den eminenten staatsman scheen voor de republikeinen het sein tot een aanval op den Julitroon, die een oogenblik Louis Philippe met het lot van Karel bedreigde. Het waren angstige en pijnlijke dagen voor allen, die door banden van welken aard ook aan de mannen verbonden waren, die de monarchie verdedigden. De koelheid en minachting van Guizot jegens zijne tegenstanders mocht hem kalmte schenken, zij waren niet geschikt om zijn omgeving te bemoedigen.

In het ministerie van 11 October 1832, onder het presidium van den maarschalk Soult, als minister van openbaar onderwijs opgetreden, nam hij met volle warmte aan den strijd deel. Het woord, dat hij later zoo dikwerf herhaalde: „Ik heb de macht lief, omdat ik den strijd liefhad," bevatte reeds nu het geheim van zijn streven. De kamp voor groote beginselen was hem een intellectueel genot, dat ongeschokt bleef door de teleurstelling en gevaren, aan dezen strijd, gelijk aan elken, verbonden.

Zonder eenige spijt had Elisa haar man weer op het politiek terrein zien treden. Zij wist, dat het zijn lievelingswerkzaamheid was; zij was trotsch op den man, zijn begaafdheid en talenten, waar zij bewonderend naar opzag, terwijl zij hem voor zijn trouwe liefde met innige dankbaarheid en wederliefde aanhing. „Gij vraagt mij, wat ik

denk van onze nieuwe positie" — schreef zij 22 Oktober 1832 aan haar zuster — „ik denk er veel, zoo veel van, dat ik u slechts weinig zeggen zal. Ik weet, dat de zaken moeilijk, stormachtig, gevaarlijk zelfs zijn, en toch geniet ik er zeer van, dat mijn man er in is. Vóór ons huwelijk vroeg hij mij eens, of ik nooit ongelukkig zou zijn over de wisselvalligheid van zijn lot; ik zie zijn oogen nog schitterende van blijdschap op mij rusten, toen ik hem antwoordde, dat hij gerust kon zijn, dat ik hartstochtelijk zou genieten van zijn triomfen, en dat zijn nederlagen mij geen zucht zouden ontlokken. Wat ik hem gezegd heb, is altijd waar en zal ik altijd houden; ik ben wel bedroefd over de belemmeringen, den tegenstand, de gevaren die hij ontmoet; maar niettemin, ik houd goeden moed en blijf tevreden, want hij is het. Mijn leven overigens is niet zoo verbrokkeld, als toen hij minister van binnenlandsche zaken was; wel zie ik hem minder dan ik zou wenschen, doch hij dejeuneert en eet met ons, heeft een behoorlijke nachtrust en is gezond, ofschoon hij veel werkt. Bovendien, de aard van zijn werk is hem aangenaam; en hij bevindt zich met genoegen terug te midden van de makkers en de werkzaamheden zijner jeugd. De zaken van zijn ministerie geven hem afleiding en rust van de algemeene politiek; dat is een groot voordeel. En dus, mijn lieve zuster, indien God ons maar bij elkander laat, zal ik altijd, zelfs te midden van alle vreezen en van alle beproevingen, de gelukkigste der schepselen zijn."

Deze gelukkige vrouw en echtgenoot schonk den 11den Januari 1833 aan Guizot een lang begeerden zoon. De herstelling scheen geleidelijk te gaan. Royer Collard kwam Guizot geluk wenschen en zag ook Elisa. Zij lag op de canapé, zwak, maar wel, opgewekt en pratende, belang

stellende in alles wat gezegd en gedaan werd. Toen hij wegging, keerde Royer Collard zich tot Guizot: „Wees voorzichtig met haar, zij is een der heroïeke naturen, die het kwaad niet vermoeden voordat zij overwonnen zijn."

Weinige dagen later keerde Elisa naar haar bed terug, dat zij niet meer verlaten zou. Zij had kou gevat, zei men. Een heftige koorts greep haar aan, die haar spoedig onpresent deed zijn. „Ga weg, ga weg van mijn bed" — riep zij Guizot toe — „gij moogt mij niet hooren ijlen."

In den nacht van 11 Maart sloot zij de oogen. Zij had lang tegenstand geboden, want zij wilde leven. Het gezicht van hare kleine kindertjes was haar vreeselijk zwaar. Tot het laatste oogenblik herkende zij Guizot.

In het midden van den killen voorjaarsnacht bleef hij alleen.

„Mijn geluk is vernietigd, maar ik leef te midden der puinen. Mijn huis is een woestijn geworden, maar deze woestijn is een paradijs voor mij geweest. Ik heb, ik vind er haar nog overal. Moge dit alles voor mij blijven; alles heb ik verloren; dat ten minste nu niets meer verandere — dat is mijn eenige wensch."

In die verslagen gemoedsstemming, waarin hij zich vastklemde aan de puinen van zijn vroeger geluk, keerde Guizot in het leven en tot het leven terug. Aan dwang om zich met andere zaken bezig te houden en er belang in te moeten stellen, ontbrak het hem niet. De verplichtingen van zijn eigen ministerie en de politieke verwikkelingen des tijds dwongen hem, willig of onwillig, zijn gedachten op andere onderwerpen te vestigen. Scherp en bitter voelde hij de tegenstelling van zijn publiek en privaat leven.

„Er is een vreeselijke marteling in de leugen van het gewone, publieke leven. Ik kom, ik ga, ik praat en handel als ieder ander, en de anderen gaan met mij weer om als gewoonlijk. Het is niet de inspanning daartoe vereischt, die mij het zwaarst valt; wat mij tegenstaat, wat mij meer doet lijden dan ik zeggen kan, het is de onwaarheid, de leugen, die er tusschen mijn uit- en inwendig bestaan is. Indien iets mij verlichting kon geven, het zou zijn, dat mijn liefde voor haar meer dan ooit zich openbaarde; ik zou over niets anders willen praten dan over haar, met niets anders mij willen bezighouden dan met de gedachte aan haar; dat ieder die mij kende, mijn hart alleen met haar bezig zag, haar beeld steeds voor mijn oogen, haar naam steeds op mijn lippen. Het is alsof ik haar te kort doe, haar ontroof wat haar toekomt. En echter het kan niet anders: ik moet voldoen aan mijn verplichting, ik moet mijn taak volbrengen; zij wil het, eischt het van me. Telkens als ik geneigd ben om alles te laten loopen, mij geheel over te geven aan mijn gevoel, wat in mijn hart omgaat uit te spreken, hoor ik haar stem, die mij gebiedt op te staan, mij op te maken, alles te doen, ver van haar, maar toch om harentwil, wat haar gevoelig en trotsch op mij maakte, toen zij nog bij mij was. Dat de wil van God en de hare geschieden!"

Hoe krachtig de geslagen man, die zoo volkomen waar voelde, door zijn plichtgevoel ook was, menig oogenblik kwam er, waarin het hem bitter zwaar te moede was. „Mijn kinderen zijn allerliefst; maar ach, wat missen zij: wat zullen zij missen! Wanneer ik mijn kinderen aanzie: Henriëtte, zoo levendig, zoo teeder, Pauline, aarzelende om te praten of aan te komen loopen, maar van blijdschap kleurende, als men tot haar komt en met haar

praat, Willem, die zijn groote blauwe oogen opent om zijn zusjes te begrijpen, dan krimpt mijn hart van smart ineen. Wie zal die lieve kinderen nagaan, van minuut tot minuut, zooals zij zou gedaan hebben? Wie zal hun zeggen, den geheelen dag door, wat zij hun zou gezegd hebben? Wie zal hun ontwikkeling met die teederheid en autoriteit, met die eenvoudige verhevenheid van geest, met die onvermoeide, bedaarde werkzaamheid leiden? Zij zouden zoo gelukkig bij haar geweest zijn, en te midden van hun geluk zou zij hen zoo goed hebben voorbereid voor de beproevingen van het leven."

Wie deze gevoelens en klachten gevoelen kan — het is geen benijdbaar voorrecht! — weet wat er in Guizot's hart is omgegaan. Als dergelijke wonden zijn geslagen, draagt men minder zware met gelijkmoedigheid. De dood van zijn zwager en schoonzuster, Elisa's zuster, kon wel de weemoedige stemming versterken, maar geen nieuwe groeven trekken. „Niets is blijvend, noch groote noch kleine vreugde. Voorbijgaan, passeeren, is het noodlottige kenmerk van deze wereld. Ik heb mij niet te verwijten, dat ik in dagen van geluk het voorbijgezien heb; juist dit denkbeeld was het, wat mij het genot verminderde. Het stond mij steeds voor oogen. In letterlijken zin zag ik de dagen voorbijsnellen, den grond onder mijne voeten steeds wijken. En toch ging het nog sneller dan ik zag. God zal mij niet van ondank beschuldigen. Ik heb geen enkel oogenblik de grootheid zijner zegeningen miskend; ik heb ze altijd ver overtreffende geacht, ik zeg niet mijn verdienste, maar mijn vermogen om ze te genieten en ze te waardeeren; alles wat men praat en leest over het onvoldoende van menschelijk geluk, over de snelheid waarmede het menschelijk gemoed het uitput, er geblaseerd

van wordt, 't heeft mij altijd valsch en goddeloos toegeschenen — ik heb het geluk onuitputtelijk, onmeetbaar gevonden, en ik heb altijd in de oogenblikken van het hoogst genót het gevoel gehad, dat ik het niet ten volle waardeerde, dat ik het niet genoeg gevoelde, dat het voor een deel door mijn ondankbaarheid verloren ging voor mijn gemoed."

In de ledige woning, van moederliefde beroofd, hernam het leven spoedig zijn rechten. Er waren te velen overgebleven, die zorg vereischten, dan dat traag neerzitten vergund was. Altijd tot opoffering en toewijding bereid, zonder veel te spreken, vooral tot elke opoffering, die haar vergunde te handelen en te besturen, had de oude moeder van Guizot zich onmiddellijk opgemaakt om weder de taak te aanvaarden, die zij zoovele jaren geleden had neergelegd. Op 69-jarigen leeftijd nam zij de opvoeding van Guizot's kleine kinderen, waarvan de oudste nog geen vier jaar was op zich. Toen Elisa had gevoeld dat zij op geen herstel mocht hopen, had zij in eenige heldere oogenblikken haar kinderen aan haar schoonmoeder met roerend vertrouwen aanbevolen. De oude, achtenswaardige vrouw beschaamde het niet. Moeder en schoondochter hadden, ondanks het verschil van leeftijd, van karakter en levenservaring, elkander leeren begrijpen en liefhebben. De liefde, die de oude grootmoeder van Elisa had ontvangen, schonk zij thans in haar eigen vormen aan haar kinderen terug. De oudste zoon van Guizot, de zoon van Pauline, werkte met haar en andere bloedverwanten, voor wie de dood niet, als zoo dikwerf, een voorwendsel was om banden, die plichten opleggen, ontbonden te verklaren, mede, om den armen kinderen een deel der liefde te vergoeden,

die zij misten. Een vriendin der grootmoeder, vroolijker, opgewekter en teederder dan zij, vulde op gelukkige wijze aan, wat aan de liefde der oude vrouw ontbrak. Te midden van de sombere atmosfeer, waarin de dood en de smart hun jeugd deed opgroeien, was het de vriendin der grootmoeder, die hun de vermaken verschafte, voor hun ontwikkeling even onmisbaar als licht en warmte. De onvergelijkelijke zelfopoffering en toewijding van de oude mevrouw Guizot uitte zich niet in liefkoozingen; toegevendheid en zwakheid namen er geen plaats in. Welk kind kan ze echter missen? Tante Aline schonk ze hun.

De kalmte van het gezin gaf aan Guizot rust. Hij had er te meer behoefte aan, naarmate op politiek gebied de onrust toenam. Het kabinet, waartoe hij behoorde, begon te wankelen. Een enkele maal genoot hij eenige afleiding buiten, bij en met den hertog de Broglie, met wiens gezin hij zeer intiem was. Doch hij bleef liever waar hij was; hij verliet zijne kinderen niet gaarne. „Toen ik van hen afscheid nam" — schreef hij eens bij een dergelijke gelegenheid aan zijne moeder — „had ik bijna van mijn plan afgezien, om bij u en met hen te blijven. Indien ik van iets genieten kon, zou ik hier van de kalmte en de vrijheid genieten. Maar wat heb ik aan vrijen tijd en aan vrijheid? Zij hebben voor mij geen waarde meer, omdat ik alleen ben. Ce sont des vases vides; il faut avoir du bonheur à mettre dedans. Werken is het eenige wat goed voor mij is."

De politieke strijd nam langzamerhand een ernstiger karakter aan; het ministerie verzwakte. Eindelijk viel het uiteen. Thiers hervormde het; Guizot bleef er buiten. Den 22sten Februari 1836 keerde Guizot van het ministe-

rieel hôtel in zijn bescheiden woning, vol van souvenirs maar zonder haar die ze voor hem gewijd had, terug.

Minder dan ooit dacht hij er aan, om van het politieke leven afscheid te nemen; naarmate de eigen woning hem minder bevrediging bood, moest het publieke leven hem meer vergoeden. Werken was het eenige wat hem overbleef. Ofschoon voor het oogenblik van het bewind verwijderd, bleef hij te midden zijner staatkundige vrienden leven en zich bewegen. Des Donderdagsavonds hield hij zijne receptiën. De 70-jarige grootmoeder recipiëerde met rustige statigheid bezoekers en bezoeksters van allerlei rang, de ambassadrice van Engeland, de hertogin van Sutherland, die in het kleine salon met de politieke mannen, Guizot's medestanders en geestverwanten; te zamen kwamen. „Wie, die haar eens gezien heeft, kon haar vergeten?" vroeg Sainte Beuve, die haar in later jaren, na 1840, herhaaldelijk had gadegeslagen; „die eerwaardige matrone, in dat antiek en eenvoudig gewaad, met dat krachtig, diepzinnig voorkomen, dien zacht-ernstigen blik, herinnerde aan de vrouwen van Port Royal, of aan de geloofsvervolgingen van de Cevennes, waarvan zij als 't ware de deugden, krachtig geloof en eenvoud, representeerde."

Van zijn politieken rusttijd maakte Guizot gebruik om een wensch te bevredigen, dien hij sinds langen tijd koesterde. Hij wenschte, ergens in de provincie, liefst in Normandië, een landelijke bezitting te verkrijgen, waarheen hij zich kon terugtrekken in zijn politieke vacantiën, en mettertijd, als hij voorgoed van het staatstooncel zou zijn afgetreden. De gelegenheid deed zich thans voor in de buurt van het stadje Lisieux. Het was een oude abdij en een hoeve, Val Richer geheeten. Van het oude klooster

was niet meer dan de woning van den abt over, in de vorige eeuw hernieuwd, soliede gebouwd, maar vervallen. Het stond niet aan den grooten weg, en trok dus niet de aandacht. Guizot werd er de eigenaar van, tot groot genoegen van zijn gezin, voor wie het denkbeeld van buiten te zijn zeer aantrekkelijk was.

Op 't oogenblik, dat de aankoop was tot stand gekomen, verminderden Guizot's kansen op een rustig verblijf te Val Richer zeer. Het ministerie-Thiers ging den weg zijner voorgangers, na weinige maanden aan 't bestuur te zijn geweest. Over een vraagstuk van buitenlandsche staatkunde, de interventie in Spanje, ontstond een ernstig verschil tusschen Louis Philippe en Thiers, zoodat de laatste zijn ontslag aanbood. De koning nam het aan en droeg de vorming van een nieuw ministerie aan Molé op. Guizot liet zich, wat hij later als een fout erkende, overhalen, om opnieuw de portefeuille van openbaar onderwijs op zich te nemen. Zes maanden nadat hij afgetreden was kwam hij opnieuw aan 't bewind (6 Sept. 1836).

In deze nieuwe taak kon hij er niet aan denken, de inrichting en verbetering van zijn buitenverblijf, Val Richer, zelf te bezorgen. Gelukkig behoefde dit hem geen zorg te baren. Hij had een medewerker, den meest welkomen, die te vinden was, in zijn zoon. François Jean Guizot, het eenige kind van Pauline, was nu 21 jaar. Hij was de vertrouwde zijns vaders, voor wiens eer hij gloeide, wiens belangen hem bovenal ter harte gingen. Tijdens Guizot's afwezigheid in Normandië, toen het ministerie van Thiers ten val neigde, was hij de correspondent zijns vaders geweest, de tusschenpersoon van den staatsman en diens Parijsche vrienden. Dagelijks werd de band tusschen vader en zoon enger; al de herinneringen van

zijn vroeger geluk werden door hun vertrouwelijken omgang in Guizot verlevendigd. Met hem besprak hij alles, politieke en huiselijke omstandigheden, François was zijn rechterhand, zijn steun. Aan hem en tante Aline moest Guizot thans de zorg voor alles, wat er te Val Richer te doen was, overgeven; en hij deed het met volle kalmte, wetende dat zij alles in zijn geest zouden ordenen. De jonge Guizot vertrok naar het aangekochte buitengoed, om op de verbouwing het oog te houden. Te midden van zijn ministerieele besognes en van allerlei politieke moeilijkheden, die niet achterbleven, zooals de aanslag van Louis Napoleon op Straatsburg en andere, voerde Guizot briefwisseling met zijn zoon over de inrichting van het landgoed, dat een wijkplaats voor zijn ouderdom moest zijn. „Vaarwel, mijn kind" — zoo eindigt een der brieven, waarin hij allerlei détails van den bouw en de inrichting had besproken — „vermaak u goed, terwijl gij zorgt dat men goed werkt. Ik zal verrukt zijn als gij terugkomt. Ik mis u meer dan ik u zeg. Het is mij een genot en een rust, volkomen waar en open te kunnen spreken met iemand dien ik liefheb."

In de eerste dagen van November kwam François Guizot van Val Richer terug. Hij was op reis verkouden geworden. Hij lette er niet op; niemand lette er op. Zijn gezondheid was in den regel goed; hij was groot, had een goed voorkomen: hij was 21 jaar. Waarom dan te vreezen? Spoedig echter openbaarde zich pleuris, en ondanks de zorgvuldigste verpleging nam de ziekte weldra een gevaarlijken keer. In den nacht van 15 Febr. 1837 sloot hij de oogen.

Eenige uren later schreef Guizot aan de hertogin de Broglie: „Hij heeft mij verlaten. Hij is bij zijn moeder.

Ik kwam nog bijtijds, dat hij mij herkende. Hij stierf, mij aanziende, zoo vervallen en zoo rustig. Moge God mij kracht naar kruis geven! Als mijn beurt zal komen, zal ik mij gretig neerleggen, want ik ben zeer moe."

Moe — niet van lichaam, maar van hart.

„Zij, die het gelaat van onzen vader hebben gezien" — schrijft de dochter — „toen hij de lijkbaar van zijn zoon naar de laatste rustplaats geleidde, zullen het nooit vergeten. Toen hij in zijn rampspoedig huis terugkwam, waar al zijn kinderen lijdende waren, wierp hij zich op het bed van zijn oudste dochter, drukte haar in zijn armen en fluisterde haar zacht toe, met een stem, die nog trilt in haar ooren: nu heb ik slechts u nog." Het kind was nog geen acht jaar.

Weinige weken later trad Guizot, om politieke redenen, uit het kabinet van Molé. Bij de discussiën in de Kamer was hem verweten, dat hij zich vastklemde aan het gezag. „Gelooft mij, mijne heeren" — was zijn antwoord — „het heeft God behaagd mij vreugde en smarten te doen kennen, die het hart zeer koud laten voor iedere andere vreugde en ieder ander kwaad."

Toen na het einde der parlementaire campagne Guizot met de zijnen naar Val Richer vertrok, was ieder, van de oude moeder tot den kleinen Willem toe, om het zeerst verheugd. Hij, de vader, dacht er anders over. Val Richer was door de zorg van François in orde gebracht; alles herinnerde aan hem. „Dit maakt mij wel niet bitter, maar ontneemt mij alle gevoel van blijdschap. Zoo gij wist hoe teeder, hoe hartelijk, hoe zorgvol hij voor mij was! Hij dacht aan en zorgde voor alles wat mij betrof: kleine zaken en groote publieke aangelegenheden. Geen mijner kinderen kan ooit voor mij worden wat hij geweest

is. Hij was de band, die mij aan 't verledene hechtte.... En daarbij — weet gij wat het is, het gevoel van veiligheid, van zekerheid verloren te hebben? Ik had altijd bij mij, aan mijn zij, een vader voor mijn kleine kinderen. Toen kon ik in vrede sterven; nu kan ik het niet meer."

Arme vader!

Gedurende drie jaar bleef Guizot van het bestuur verwijderd. Drie jaren, die in zijn politiek leven van groote beteekenis waren. Men weet, dat hij zich toen met vroegere tegenstanders verbond tegen vroegere medestanders. Deze coalitie, die voor de Juli-monarchie hoogst nadeelig heeft gewerkt, heeft Guizot later in zijn Mémoires verdedigd, niet intusschen zonder te erkennen, dat het gevoel van zijne persoonlijke grieven en zijne persoonlijke gevoeligheid er grooten invloed op heeft uitgeoefend. Wie zal zeggen, hoezeer de rampspoed in zijn huiselijk leven, dat hem meer dan te voren naar politieke werkzaamheid deed smachten, op zijn staatkundige rol heeft gewerkt?

Het spreekt vanzelf, dat deze quaestie door de dochter, aan wie wij deze intieme souvenirs danken, niet wordt aangeroerd. Misschien heeft de vraag zich aan haar niet voorgedaan. In dit opzicht kan dus de poging, om Guizot den staatsman door deze mededeelingen hooger en juister te doen waardeeren, geheel mislukt worden geacht. De logica der kinderlijke liefde, die dat doel meende te bereiken, is hier, als zoo dikwerf, falende. De staatsman daalt of rijst niet in de schatting door het grooter of kleiner aandeel, dat hem aan menschelijk geluk en ongeluk is ten deel gevallen. Maar de mensch Guizot dankt aan de liefdevolle pen der dochter, dat hij als echtgenoot en vader, als hoedanig hij onbekend was, hooger wordt

geschat. En menig minder gunstig oordeel, menig gevoel van onwil, dat Guizot als politiek man soms opwekt, wordt verzwakt en onderdrukt door de gedachte aan den rampspoed, die zijn leven bijkans van alle poëzie beroofde, en door groote bewondering voor de geestkracht, door hem voortdurend en onverzwakt betoond. Guizot was voornamelijk als publiek man bekend: van zijn privaat leven wisten slechts enkelen, en van dezen nog slechts de minderheid de hoofdpunten, die wij hier aantreffen. Het beeld is thans meer afgerond. De strenge doctrinair, die met professorale beslistheid oordeelde en bestuurde, zonder naar 't scheen een oog te hebben voor iets, wat buiten den engen kring zijner opvattingen omging, is een mensch van vleesch en bloed geworden. De historische figuur heeft leven gekregen: zij is menschelijk geworden. Men kan met dezen man leven, lijden, dwalen. Men kan hem begrijpen. Dat is een eerste stap op den weg, die tot een volkomen billijk oordeel leidt. Zoo Guizot veel aan zijn kinderen gegeven heeft, heeft hij ook veel aan hen te danken. Hun mededeelingen hebben hem in een licht geplaatst, zachter en vriendelijker dan waarin hij tot dusver, in de lijst der staatkundige gebeurtenissen alleen, voor de oogen verscheen.

Niettemin zijn deze eerste mededeelingen uit zijn intiem huiselijk leven nog verre van volledig. Er is geen twijfel aan, of een volgend geslacht zal omtrent tal van personen, die hier voorkomen, meer weten, dan de eigen kinderen goedvonden voor 't oogenblik publiek te maken. Maar Guizot zal, naar ik meen, niet degene zijn die er bij verliest.

Enkele woorden en enkele trekken, die hier als toevallig plaats vonden, doen reeds vermoeden, dat hij veel

tact, veel beleid heeft noodig gehad, om het vuurtje van den huiselijken haard voor zijn kinderen altijd vroolijk brandende te houden. Vriendelijke handen hebben hem daarbij ter zijde gestaan: sommigen — leven zij nog? — worden slechts in 't voorbijgaan genoemd; de verhouding van anderen tot de hoofdpersonen is niet altijd duidelijk. Het halfduister, dat nog in menig hoekje heerscht, zal en kan blijkbaar pas in later jaren geheel worden weggenomen.

Een gedeelte des jaars bracht Guizot gewoonlijk met zijne moeder en zijne kinderen te Val Richer door. Ook als hij afwezig was, leidde hij hun opvoeding en hield hij het oog op hunne lessen. Alleraardigste détails komen hier in brieven, die hij hun schreef, voor. „Mijn lieve Henriëtte! Ik ga een beetje met u kibbelen over uwe punctuatie. Gij doet daar in uw brieven bijna in 't geheel niet aan. De zinnen volgen elkaar op, zonder eenige afscheiding, gelijk de woorden van een zelfden zin. Gij zijt te haastig, gij gaat te snel tot wat anders over. Bedenk dat iedere punctuatie, iedere komma, een rust aanwijst, een denkbeeld, dat uitgesproken is en dat dus door een teeken gescheiden wordt van wat volgt" enz. Henriëtte volgde den wenk op en zond haar vader een brief, vol van komma's en punten. „Maar, mijn kind," riep Guizot uit, „een weinig genade: werp mij zooveel komma's niet naar 't hoofd. Bedenk wel wat gij doet: denk er om of gij een komma moet zetten of niet, gelijk gij u bedenken zoudt als gij kiezen moest welken weg in te slaan, dezen rechts of genen links, wanneer gij ergens heengaat. Wij hebben ons verstand gekregen om te denken over hetgeen we doen, niet om het te laten rusten."

Het was een groote smart voor de kinderen, toen aan

Guizot door het ministerie Soult de ambassade te Londen werd aangeboden. Hij nam ze aan, waarom, heeft hij in zijn Mémoires verteld. Hij geeft daarvoor voornamelijk politieke redenen op. Zij zullen wel het zwaarst gewogen hebben, maar het komt mij voor, dat ook financieele redenen golden. Het wordt wel niet met zoovele woorden uitgesproken, noch door hem, noch door de kinderen, maar er komen hier en daar in zijn brieven der volgende jaren uitdrukkingen voor, die doen zien, dat de zucht om voor zijn kinderen ook financieel te zorgen meer dan vroeger hem bezighield.

Terwijl hij naar Londen ging, bleven zijne kinderen in Frankrijk. Eene drukke correspondentie moest de afwezigheid vergoeden. Nu eens moest hij de oude goede moeder moed inspreken, dan weer door kleine wenken, schijnbaar toevallig en onopzettelijk, de kinderen wat meer vrijheid van beweging bezorgen. „Er is geen vrijheid voor kinderen, indien zij niet een beetje alleen zijn, aan zich zelve overgelaten. De tusschenkomst telkenmale, de tegenwoordigheid altijd van een groot mensch, zelfs bij hun spelen, rooft hun dat laisser aller, die opgewektheid, die zij zoozeer behoeven."

Grootmoeder intusschen genoot ook zelve zeer van het buitenleven: zij hield zich veel met vruchten en bloemen bezig. Buiten, in de vrije natuur, was zij levendiger en opgewekter; het kalmer leven deed haar goed, en zij liet de teugels buiten een weinig meer los. Het kostte haar, als zoo vele bejaarden, die opvoeden, moeite zich rekenschap te geven, dat de kinderen ieder jaar grooter werden en meer behoefte aan vrijheid van beweging kregen, maar ondanks haar strengheid hielden de kinderen van haar, en steeds meer, toen de ouderdom zijn werking deed gevoelen

en haar zachter en toegevender worden. Als Guizot bij zijne kinderen was, dan zei hij wel eens lachende, om hen te doen gevoelen, dat de goede grootmoeder veel minder streng was dan vroeger: „gij hebt mijn moeder niet gekend, toen zij jong was." Zijn jeugd was minder vroolijk geweest dan de hunne. Zij genoten zooveel meer van het leven, dan zijn deel was geweest. Zijn streven was, om dat te bevorderen, en ook om zoo mogelijk hen voor zulke zorgen te behoeden, als hem, toen hij de maatschappij intrad, hadden bekneld. Nooit intusschen verzwakte zijn gevoel jegens de waardige vrouw, die door ijzeren plichtsbesef in haar moeilijk leven iets van de teederheid had verloren, die aan vrouwelijke liefde zulk een ongemeene aantrekkelijkheid verleent. Soms kwam de natuurlijke vroolijkheid, die haar als meisje had gekenmerkt, nog wel eens boven. Maar wat zich nooit verloochende en tot op hoogen ouderdom haar bijbleef, 't was die zucht naar kennis, die belangstelling in alle mogelijke zaken, welke een der karaktertrekken van het geslacht der vorige eeuw was geweest. Reisbeschrijvingen, ontdekkingen van natuurkundigen aard hadden voor haar een ongemeene aantrekkelijkheid. „Reeds toen zij heel zwak en doof was, hebben wij haar" — vertelt mevrouw de Witt — „gezien, twee uur achtereen leunende tegen een hoek van een schoorsteen, met de grootste belangstelling luisterende naar de verhalen van een reiziger, die Zuid-Amerika van de Atlantische Zee tot den Grooten Oceaan had doorkruist."

In zijne brieven aan zijne kinderen, uit Londen geschreven, besprak Guizot alles wat voor hen van belang was: gaf wenken over hun werk, hun lectuur, hun vermaken en deelde hun van zijn leven mede, wat voor hen van belang kon zijn. Menige aardige bijzonderheid be-

helzen zij. Te Windsor logeerende, kon hij des avonds zijn kamer niet vinden en opende, op goed geluk, een der vele deuren, die hij zag. Tot zijn schrik zag hij in de kamer eene dame, die zich uitkleedde. Haastig de deur dichttrekkende, verwijderde hij zich. Den volgenden middag, aan tafel, zeide Victoria tot hem, lachende: "Weet gij wel, mijnheer Guizot, dat gij vannacht in mijn kamer zijt geweest?" Zij lachte er hartelijk om en vergunde hem om, zoo hij ooit zijn mémoires schreef als Sully en Saint Simon, er in te vertellen hoe hij eens te middernacht de kamer van de koningin van Engeland, toen deze naar bed ging, had opengemaakt.

In de acht maanden (Febr.—Oct. 1840), die Guizot als ambassadeur te Londen doorbracht, had hij slechts eens de gelegenheid om zijne kinderen te bezoeken. Het was in Augustus dat de Egyptische quaestie hem naar Parijs riep. Slechts een paar dagen bracht hij bij zijn kinderen door. "Aan het hof rust men niet" — schreef hij hun na zijn vertrek — "maar bij u, met u babbelende, is de rust volmaakt, zoowel van ziel als van lichaam. Als ik oud ben, zal ik mij terugtrekken van alles en in uw midden uitrusten. Nu is het echter geen tijd om van rust te praten. Er is veel te overleggen en te doen voor ons land op het oogenblik."

Minder dan ooit was er voor hem van rust sprake. Een brief van Thiers riep hem in October op nieuw naar Parijs. Louis Philippe droeg hem de vorming van het ministerie op. Den 29 Oct. 1840 nam hij het ministerie van buitenlandsche zaken aan. De oude moeder was er bezwaard door, maar onderwierp zich, toen hij het zijn plicht noemde.

De kinderen begrepen er slechts dit van: hun vader bleef te Parijs en zij bij hem. Zij waren gelukkig.

In de jaren, die thans volgden, was er van geen zoo langdurige scheiding als de laatste meer sprake. Guizot vond altijd den tijd om veel met hen te zijn. Dikwijls zat hij briefjes aan hen te schrijven in den ministerraad, zonder dat het hem belette de discussiën te volgen. Maar aan een langdurig verblijf te Val Richer kon hij niet denken; slechts korte uitstapjes daarheen mocht hij zich veroorloven.

Mevrouw Guizot weigerde vele zomers, om zonder hem er heen te gaan en stelde zich dan tevreden te Passy of te Auteuil de buitenlucht aan de kinderen te doen genieten. De enkele jaren, dat zijn kinderen te Val Richer waren, ging de correspondentie geregeld voort. Naarmate zij ouder werden, nam de toon aan vertrouwelijkheid en de inhoud der brieven aan belangrijkheid toe. Steeds en steeds opnieuw kwam de herinnering aan zijn geliefde dooden boven. Te midden van den politieken strijd, dien hij te voeren had, schreef hij aan de Barante: „Hoe ouder ik word, des te meer worden de beproevingen en tegenspoeden van het publieke leven mij onverschillig. Waarachtige smart lijdt men slechts in zijn privaat leven, in het familieleven. Daar ontvangt men wonden, die de tijd wel herstelt, maar niet geneest en die ons zwak laten en ons de kracht rooven, om nieuwe te verdragen." En aan zijn jongste dochter Pauline: „Ik ben tweemaal door lijden geslagen: tweemaal heb ik de oogen moeten sluiten aan menschen die het mij hadden moeten doen. Ik heb mij onderworpen, onderworpen, ik durf het zeggen, niet zooals men een noodlot ondergaat, maar zooals men zich onderwerpt aan een goddelijken wil, zonder opstand des harten, dankbaar blijvende en vertrouwend. Maar nog gevoel ik de vreeselijke verrassing dier slagen. God spare er u voor,

mijn kind! Ik wilde dat ik kon zeggen, dat ik uw deel als het mijne heb gedragen van die plotselinge smarten, die het zwaarst zijn wat het leven te dragen geeft."

Ofschoon met gelijken lust en ambitie als voor twintig jaar in zijn politiek leven werkzaam, voelde hij toch, naarmate hij ouder werd, meer en meer dat het ware leven in het familieleven is gelegen. En nabij of van zijn kinderen verwijderd, te midden van welke verwikkelingen ook, stelde hij er een genot in, zelf voor de kleine genoegens van hun leven te zorgen.

Soms koos hij zelf de kleedjes of linten, die hij hun toezond; of hij smaak had, zegt mevrouw de Witt niet. Als zij afwezig waren, liet hij hun kamers verfraaien. „Men zegt dat het er nu niet meer rooken zal. Gij zult er nu ruim en gemakkelijk zitten. Bedenk intusschen ééne zaak: gewen er u niet aan om al deze grootheid, deze gemakken en genoegens als onmisbaar te beschouwen. Zij zullen u wel eens ontbreken. Ik hoop, dat gij in dit opzicht op niet al te zware proef zult gesteld worden, en dat ge niet al die moeielijkheden zult moeten verduren, die ik heb moeten doorstaan. Ik hoop, dat de positie, die ik bereikt heb, dienen zal om de uwe te verzekeren, en u van den beginne af een goede plaats in de maatschappij te schenken. Maar zelfs in dat geval zult gij het niet zoo rijkelijk hebben als thans. En moeielijkheden en bezwaren van financieelen aard zullen u wel niet bespaard worden. Wees er op voorbereid en wapen u er tegen. Zij zijn onbeduidend in vergelijking van de wonden, die onze ziel doen bloeden, en ons geheel anders treffen dan in onze meubelen en kleeren. Men moet ze dragen en verdragen, rustig en vroolijk, als kleine schrammen, niet als wezenlijke wonden."

De dag kwam, waarin zijne kinderen die lessen in toepassing konden brengen. In de eerste tijden na de revolutie van 1848 waren zijne inkomsten zeer onvoldoende. Guizot moest de pen opnemen, om zich nieuwe bronnen te verschaffen. Tijdens zijn ballingschap in Londen schreef hij zijne geschiedenis van de Engelsche Republiek en van Cromwell.

Guizot had eerst gemeend, dat er geen reden voor hem was om te vluchten. Zijne dochters waren door vertrouwde vrienden, die Frankrijk verlieten, medegenomen. Hij zelf had, den 24 Februari, een schuilplaats bij vrienden gevonden. Toen het raadzaam bleek, dat hij het land verliet, was hij als kamerdienaar verkleed door een M. Fleischman medegenomen naar Brussel, van waar hij over Ostende naar Dover en Londen ging. 'Als een merkwaardigheid placht hij te vertellen hoe hij op den 1sten Maart, toen hij vertrekken zou, vijf kwartier in de Gare du Nord had zitten wachten op den trein, die te laat vertrok, zonder dat iemand hem herkend had.

Alleen de oude grootmoeder was achtergebleven. Zoolang de straten nog met barricaden waren bedekt, kon men er niet aan denken de oude vrouw te vervoeren. Wel schrikte zij soms voor de gedachte om nog op haar ouden dag naar den vreemde te gaan; maar zij wilde. „Ik wil hen terugvinden," herhaalde zij dan eenige malen, en haar sterke wil zegevierde over de zwakheid des ouderdoms. Gelukkig belette haar doofheid haar om het rumoer op straat te hooren en de kreten: „A bas Guizot! la tête de Guizot!"

Eindelijk, in de tweede helft van Maart, kwam zij aan. „Nu kan ik sterven", riep zij uit, toen zij te Londen bij haar zoon en kleinkinderen was. Veertien dagen later

sliep zij in de kleine woning te Brompton, door Guizot gehuurd, kalm en zonder lijden in. „Ik blijf alleen met mijne kinderen, mes affections de l'avenir. Le passé de mes affections est clos."

Ruim een jaar bleef hij met de zijnen in Engeland. In Juli 1849 keerde hij naar Frankrijk terug en vestigde zich te Val Richer. Thans was het in waarheid zijn rustplaats. Slechts één zorg verontrustte hem voortdurend: het was voor het leven zijner kinderen. Het plotselinge der vroegere verliezen had hem het gevoel van veiligheid en zekerheid geroofd; het kwam nooit meer terug. Zijn inwendige onrust en bezorgdheid schenen met de jaren toe te nemen en, juist in de kalmte van zijn tegenwoordig leven, waarin geen gedwongen dagelijksche werkzaamheid hem afleiding schonk, voedsel te vinden. Overigens waren deze jaren gelukkige jaren zijns levens; zijne dochters huwden, zijn zoon onderscheidde zich. Hij zelf bleef belangstellend de ontwikkeling der gebeurtenissen volgen, zonder tot actief ingrijpen geroepen te worden. De *Geschiedenis van Engeland*, de *Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps*, de *Méditations sur la religion* zijn onder meer de vruchten, maar deze de meest blijvende, van de onafhankelijke rust die hij genoot. De ouderdom van Guizot onderging nog slechts één schok. Zijne kinderen en kindskinderen omgaven hem en vervroolijkten zijn huis. Maar in 1873 begon zijne tweede dochter te sukkelen: zij stierf in Februari 1874. Van dat oogenblik af was ook hij gebroken. „Ik ben moe van te zien sterven", riep hij uit. Eenige weken na haar dood volgde hij haar.

IV

DE BURGERKONING.

DE BURGERKONING.

H. Martin, Histoire de France depuis 1789. IV. V. — Hillebrandt, Geschichte Frankreichs. I. 1877.

Het was de avond van 23 Februari 1848. Parijs was geïllumineerd. Over de straten en pleinen stroomde een opgewonden menigte, vol blijdschap over de behaalde zegepraal. Guizot, de gehate minister, was gevallen, en de kieshervorming, die gisteren en heden de hoofdstad van Frankrijk in spanning en angst voor een strijd had gebracht, was toegezegd. Louis Philippe had toegegeven; de oude koning, die zijn kroon vóór 18 jaren op een barrikade had opgeraapt, had voor den storm der barrikaden het hoofd gebogen. Geheel Parijs juichte en illumineerde: de vrees was geweken, omdat de botsing ten einde was. Linietroepen en nationale garde verbroederden zich met het volk, dat juichende in groote, dichte groepen langs de boulevards en pleinen trok, om langzamerhand uiteen te gaan. De tweedaagsche worsteling was met de overwinning der hervormingspartij geëindigd: de monarchie was behouden.

Zoo scheen het; maar na weinige oogenblikken bleek het anders.

Een volksdrom trok de Place de la Concorde over naar het ministerie van buitenlandsche zaken. Als onweerstaanbaar werd de menigte getrokken naar de plaats, waar de impopulaire Guizot zoo veel jaren had gezeteld. Een vijftigtal soldaten hield er de wacht, te weinig om weerstand te bieden, te veel om niet te prikkelen.

Daar viel een schot en oogenblikkelijk loste de wacht, meenende aangevallen te worden, haar geweren op de menigte. Dooden en gewonden stortten neer; een oogenblik van naamlooze verwarring volgde, waarop onmiddellijk uit duizenden monden de kreet: „verraad, te wapen!" weerklonk.

Dat schot besliste over de Juli-monarchie. De man, die het loste, nam — bewust of onbewust — de verantwoordelijkheid van wat volgen zou op zich. Is, naar men zegt, Lagrange met die schuld in 't graf gezonken?

Op de Tuilerieën zat de oude koning, luisterende naar de verschillende raadgevingen, die uit den mond van Molé, Thiers, Guizot enz. tot hem kwamen. De spotlach, die heden en gister zijn lippen had gekruld, was verdwenen: de woorden van minachting, zoo talrijk gisteren en heden, vloeiden niet meer. Toch kon hij niet gelooven, dat de toestand ernstig was en legde hij zich te vier uur ter rust, in de genoeglijke overtuiging dat het zwaarste offer gebracht was en de grootste moeilijkheden overwonnen waren.

Terwijl hij rustte reed langzaam door de straten van Parijs een kar, beladen met lijken der pas gevallenen. Een werkman stuurde de kar door soldaten en volk, een ander lichtte van tijd tot tijd een vrouwelijk op, om het bebloede lichaam der menigte te toonen. „Verraad! te wapen!" Een enkele maal poogde hier of ginds een officier de doodskar tegen te houden, maar hij week telkenmale ontzet

terug, als hij den somberen last had aanschouwd. „Te wapen! verraad!" klonk het in de faubourgs en over de boulevards, en de stroom van nieuwsgierigen, die zich, als altijd, voor de café's hadden neergezet om nieuws te garen of over de gebeurtenissen van den dag te spreken, werd opgeschrikt door het doffe gedruisch, dat zich over de straten voortplantte en hernieuwing van den geëindigden strijd voorspelde. Het was een nacht vol sombere geruchten en somberen arbeid. Er werd gewerkt, gearbeid, harder dan op menigen werkdag; gehoorzaamd aan geheimzinnige bevelen, door gedienstige boden overgebracht. Toen de morgen van 24 Februari rees, was Parijs overdekt met barrikaden, in den nacht verrezen. Meer dan 1500 werden er geteld, sommige huizenhoog. Zij waren in dien nacht verrezen op last van de hoofden der republikeinsche partij, die, na de bloedstorting van den vorigen avond, de beweging in handen hadden genomen, verzekerd dat hun uur gekomen was. Thans gold het geen hervorming meer; het gold de monarchie. „Louis Philippe laat als Karel X ons vermoorden; zenden wij hem zijn voorganger achterna", zoo was op de muren en pleinen in dien morgen aangeplakt. En het volk gehoorzaamde, en stond gereed den strijd aan te vangen tegen den ouden koning, van wien het gisteren en eergisteren niets dan de kieshervorming had geëischt. De monarchie, die zich door tijdig toegeven had kunnen redden, ging verloren door den onwil en de halfheid harer concessies. Het volk, dat voor weinige dagen met kamerontbinding, kieshervorming en het ministerie van Thiers en Barrot zou tevreden zijn geweest, eischte thans den val van het koningschap. Slechts de republiek kon haar bevredigen. Het gestorte bloed had de verzoening onmogelijk gemaakt.

In de Tuilerieën werd van dien omkeer der stemming niets vermoed, toen Louis Philippe zich met al de leden van zijn familie aan het ontbijt zette. Hij meende, dat alles ten einde was en de beweging der laatste dagen verstikt. De heerschende onrust zou spoedig wijken en alles tot de oude orde terugkeeren. Had hij niet het uiterste gedaan, wat van hem gevraagd kon worden? Eerst had hij Guizot, den raadsman sedert 1840, ontslagen en Molé in zijn plaats geroepen. Toen diens naam zonder uitwerking bleef, had hij, hoe mokkend en onwillig ook, Thiers en Odillon Barrot ontboden en, mokkend en onwillig, in de kieshervorming toegestemd. Kon hij verder gaan? Kon hij dieper dalen? Deze mannen reeds achtte hij zijn vijanden — verder gaan kon, wilde hij niet. Op het leger en de nationale garde rekende hij, om de rust te herstellen. „Niet als Karel X zou hij vallen, zich laten wegjagen," had hij herhaaldelijk gezegd. Het zou thans blijken hoe ver in beleid en kracht hij hem overtrof.

De illusie duurde kort: jobsbode op jobsbode trad het vertrek binnen, om eerst fluisterend, daarop luider, de slechte berichten van daar buiten over te brengen. Parijs kwam niet tot rust: de opstand duurde voort, neen, greep verder om zich heen. Er werd gestreden in de straten van Parijs en waar geen strijd werd gevoerd, was het, omdat de opstand de meerdere en het leger de zwakkere was. De wapenen rustten, niet om de opstandelingen, maar om de verdedigers van „le pays légal" te sparen.

Tandenknersend stonden de officieren, die voor den strijd niet terugdeinsden, aan het hoofd hunner troepen, tegenover sterk gewapende barrikaden, tegenover huizen in forten herschapen. En waar een enkele het waagde het sein tot den aanval te geven, weigerden de soldaten te

gehoorzamen en beschermden het volk. Slechts de gehate municipale garde poogde het wettig gezag te handhaven en stortte nutteloos haar bloed tegen de overmacht en den haat des volks.

Booze tijdingen op de Tuilerieën, toegelicht en aangedrongen door Thiers, die het ontvangen mandaat den koning wederbracht: hij kòn geen ministerie samenstellen. De revolutie heerschte op de straten en naderde met ieder uur meer de vorstelijke woning. Radeloosheid, hulpeloosheid heerschte in de Tuilerieën. Louis Philippe zat verpletterd neer; de kracht was van den krachtige geweken. Heeft hij dien morgen, gelijk men later zeide, een beroerte gehad? De koninklijke prinsen toch wel niet: en toch liepen Nemours en Montpensier rond, even hulpeloos als hun vader, raad vragende en berichten inwinnende vàn ieder, die binnentrad, zonder dat een hunner er aan dacht, naar 't scheen, om zich aan 't hoofd der troepen te plaatsen en met hen op de oproerige hoofdstad te storten. Geen man, als in de dagen van 1789 — geen man, dan ééne vrouw. Marie-Amélie alleen behield haar vorstelijke hoogheid, haar tegenwoordigheid van geest, haar kloekheid; maar tevergeefs poogde zij haar geest in anderen over te storten. De geheimzinnige macht, die op de straten heerschte, verlamde ook hier, te midden van al de pracht en vertooning der monarchie, de armen van haar verdedigers. De monarchie in de Tuilerieën wachtte de beslissing van haar lot van de beslissing der straat af. Slechts een enkele poging werd thans, als in 1791, gedaan, om de geestdrift des legers op te wekken. De koning reed de troepen op de Place de la Concorde langs, maar ook hier klonk *„la réforme! la réforme!”* hem in de ooren. Verwonnen keerde de grijze Vorst in zijn

paleis terug, dat hij na weinige oogenblikken voor altijd verlaten zou.

Toen in den vroegen ochtend, vijf of zes uur, de proclamatie, die het ministerschap van Odillon Barrot en Thiers aankondigde, naar *le National* was gebracht, had Armand Marrast, de republikein, verklaard, dat het onvoldoende was. — „Welnu, wat wilt gij dan nog meer?" was hem gevraagd. — „Den afstand des konings vóór 12 uur; na 12 uur is het te laat."

Het was 24 Februari, 12 uur. Het volk naderde: de Tuilerieën werden bedreigd. In het kabinet des konings zat Louis Philippe, in zijn fauteuil tegen den muur, het hoofd rustende in de hand. Vrienden en hovelingen, vol angst voor het naderend gevaar, stonden fluisterend te praten. Op aller lippen was een woord, dat niemand waagde te doen hooren.

Op dit oogenblik werd de deur geopend; een man, bleek en zichtbaar bewogen, Emile de Girardin, trad op den koning toe. „Men laat u een kostbaren tijd verliezen, Sire! Zoo het kloekst besluit niet dadelijk genomen wordt, is binnen een uur én koning én koningschap in Frankrijk verloren."

Een algemeene stilte volgde. „Wat moet ik doen?" vroeg de koning.

„Abdikeeren, Sire", antwoordde de Girardin.

„Abdikeeren?" herhaalde Louis Philippe verbaasd.

Het stoute woord was gesproken: „Liever hier sterven!" riep Marie-Amélie heftig uit.

„Men had mij gezegd, dat de Tuilerieën konden verdedigd worden", merkte Louis Philippe aarzelend op.

Niemand antwoordde.

Dat stilzwijgen was een bekentenis en een vonnis. De Juli-monarchie was onverdedigbaar.

„Abdikeer, Sire, abdikeer", drong met onstuimige drift de hertog de Montpensier aan.

De oude vorst boog het hoofd. Weinige oogenblikken later verliet hij de Tuilerieën, om in den vreemde te sterven.

Slechts Marie-Amélie betoonde tot het laatst toe moed en kracht. Moed en kracht ook in haar verwijten. „O, wat zijt gij slecht! wat zijt gij ondankbaar jegens ons! gij zijt zulk een goeden koning onwaardig," duwde zij tot afscheid Thiers toe.

Niemand antwoordde: allen eerbiedigden de heftigheid van haar smart.

Waarom viel „die goede koning"?

„De goede koning!"

Verdiende Louis Philippe de lofspraak? Was werkelijk Frankrijk ondankbaar, toen het dien man verwierp?

Indien privaatdeugden de maatstaf van een vorst konden zijn, Louis Philippe mocht een der beste vorsten heeten, die ooit een troon innamen. Want als bijzonder persoon had hij tal van deugden.

Hij was een uitstekend huisvader. Valsche en onzedelijke verhoudingen, die een vorstenhuis dikwerf de achting des volks ontnemen, kwamen hier niet voor. Geen gunstelingen van mannelijk of vrouwelijk geslacht leidden of beheerschten hem. Zijn familiekring was een voorbeeld; hij leefde met en voor de zijnen, als een braaf, zorgzaam huisvader.

Hij was een man van orde, regel en werkzaamheid. Ofschoon bijna zestig jaar, toen hij den troon besteeg, wijdde hij zich met strenge plichtsbetrachting aan zijn taak. Geen arbeid was hem te veel; de zaken des lands

behartigde hij als „zijne zaken", onvermoeid. Hij stond geduldig ieder te woord en regeerde als een gemoedelijk man, die oprechtelijk het goede wil.

Hij bezat persoonlijken moed. Herhaaldelijk werden er moordaanslagen op hem gedaan; slechts een enkele maal, en dan slechts voor een enkel oogenblik, verloor hij zijn tegenwoordigheid van geest. In menig kritiek moment, bij het woeden der cholera b.v., won zijn rust en kalmte hem de toejuiching van het volk.

Hij had een zonderling verleden achter zich. Hij had meer ondervonden dan een der regeerende vorsten. Hij had met financieele moeilijkheden te tobben gehad: de waarde van het geld hadden zij hem geleerd. Hij was niet verkwistend en gaf ook als koning een voorbeeld van orde in geldzaken. In de jaren van zijn rondzwervingen, van de Restauratie, was hij met menschen van allerlei rang en stand in aanraking gekomen. Dit had hem iets gemakkelijks, een zekeren eenvoud gegeven, die zelden het deel van koningen is. Het was zijn smaak, meer dan berekening, die hem in den eersten tijd van zijn koningschap door de straten van Parijs deed wandelen, alleen, in burgerkleeding, met een hoogen hoed op en een parapluie in de hand, en hem dan welwillend naar ieder deed luisteren die hem aansprak om zijn belangen te bepleiten.

Hij nam als koning de plaats van een man in, die het werktuig van politieke en religieuse onverdraagzaamheid was geweest. Louis Philippe was opgegroeid onder de revolutie. Hij was adjudant van Dumouriez geweest, den generaal der Conventie. Zijn vader was Philippe Egalité, die voor den dood van Lodewijk XVI had gestemd. In zijn religieuse denkbeelden was hij nog kind der 18e eeuw. Marie Amélie heette clericaal; hij een vrijdenker. Voor

haar was het een bitter zware zaak, toen de hertog van Orleans een protestantsche vrouw huwde. Hij bekommerde er zich geen oogenblik om, en wees zelfs het denkbeeld van haar mogelijken overgang tot de Katholieke kerk met scherpe woorden af. „Zij zou er door in zijn achting dalen", verklaarde hij.

Deze en dergelijke eigenschappen, al vormen zij juist niet een groot karakter, zijn niettemin zeer schatbare karaktertrekken. Vóór 1830, als hertog van Orleans, had zijn huis steeds opengestaan voor allerlei celebriteiten, onverschillig welke meeningen zij voorstonden. Begunstiger van kunst en wetenschap, had hij in zijn salon even gewillig aanhangers der regeering als leden der oppositie ontvangen.

De hertog van Orleans had tijdens de Restauratie menigmaal in de oogen van het publiek en van het hof de houding aangenomen, alsof hij de oppositie uit berekening voor zich zocht te winnen en de dubbelhartige rol wilde spelen, die dikwerf in vroeger dagen de hertogen van Orleans tegenover het regeerende huis hadden aangenomen. Tot velerlei moeielijkheden had dit aanleiding gegeven: het hof vertrouwde hem niet, ofschoon hij nooit karig met verzekeringen van trouw was geweest. Nog weinige dagen vóór dat hij de kroon aannam, had hij, doch vooral Marie-Amélie, zich ten gunste van den jongen hertog van Bordeaux uitgelaten.

De Pruisische gezant berichtte den 1sten Augustus 1830: „Le duc d'Orléans répète sans cesse qu'il n'acceptera jamais la couronne ni pour lui ni pour ses enfants. Mme la duchesse a dit à ses alentours: Jamais mon mari et moi ne deviendrons usurpateurs." — Acht dagen later deed hij den eed.

De legitimisten overstroomden hem met hun verwijten: „hij had jarenlang de Bourbons ondermijnd en door valschheid en misleiding zich den weg tot den troon gebaand.” Niets van dat alles was waar. Hij was geen samenzweerder en geen valsch man. Hij had eenvoudig meer verstand en minder bekrompenheid dan Karel X; hij had de gevolgen voorzien van diens maatregelen. Zijn houding tegenover het volk en het hof was de vrucht van zijn vrees, dat hij door Karel's val zou worden medegesleept. Dit wilde hij niet. Hij bezat de ambitie van eenen, die na een zorgvol leven zich een onafhankelijke positie had verworven en deze meer als 't werk van eigen beleid, dan als vrucht der omstandigheden beschouwt. Hij had het zelfvertrouwen, dat menschen kenmerkt, die hun inzichten door de gebeurtenissen zien rechtvaardigen en daaruit de gewaagde gevolgtrekking maken, dat zij ze hadden kunnen voorkomen. De populariteit, die hij als veiligheidsklep tegen ongunstige omkeeringen van het lot had nagejaagd, verleidde hem ook de kroon aan te nemen, in de overtuiging, dat hij de krachten bezat om haar te dragen. Hij wist meer, bezat meer menschenkennis dan Karel X, had beter inzicht in politieke toestanden, geloofde sterk aan zich zelf, en hield zich daarom vast overtuigd, niets wezenlijks te wagen, toen hij de kroon aannam. Hij vergeleek zich steeds met Karel X, op wien hij met medelijdende geringschatting neerzag. Hij gevoelde zijn meerderheid en meende daarom ook beter te zullen slagen of, liever en juister nog, hij hield zich overtuigd de klippen te zullen vermijden, waarop de Restauratie had schipbreuk geleden. Deze grond van zijn gerustheid — het gevoel van zijn superioriteit boven Karel X — verried zich nog op de naïefste wijze, toen zijn troon reeds wankelde. In de

twee laatste dagen vóór den 24sten Februari hoorde zijn omgeving hem herhaaldelijk roemen: hij was geen Karel X, hij zou zich niet als deze laten wegjagen, enz. Bij weinig menschen is het persoonlijk karakter zoozeer de hoofdoorzaak van hun lot geweest, als juist bij Louis Philippe. Hij was een braaf burgerman op een troon; en daarom is hij gevallen. Hij was niets meer. Wanneer hij honderd jaar vroeger, b.v. na den Regent, de kroon had gedragen, zou men hem misschien verheerlijkt hebben. In de ontwikkelingsperiode, die Frankrijk van 1830—1848 doorleefde, paste hij niet, want hij begreep ze niet.

Lafayette, de oude republikein, had hem bij zijn troonsbestijging gezegd: „ce qu'il faut aujourd'hui au peuple français, c'est un trône populaire entouré d'institutions républicaines." Louis Philippe had geantwoord: „c'est bien ainsi que je l'entends."

Wat hij met die instemming bedoelde, zou hij zeker niet gemakkelijk hebben kunnen zeggen. In de hoofdzaak kwam het neer op eenige algemeenheden van vrijheid en verdraagzaamheid. Geen begunstiging van adel en geestelijkheid, als aan Karel X was verweten; geen opoffering van algemeene belangen aan die van bevoorrechte standen. Hij was opgegroeid onder de zegepraal van den *tiers état;* met dezen en voor dezen te regeeren, scheen hem de eenvoudige oplossing van het politiek probleem.

Twee hoofdzaken zag hij volkomen voorbij. Op een troon, omgeven en gesteund door republikeinsche staatsinstellingen, is het persoonlijk inzicht van den persoon des konings niet de beslissende kracht. Het hoofd van den staat is daar slechts de uitdrukking der staatseenheid, de representant van den volkswil. Voor een persoonlijk regeeren is daar geen plaats. Tot die meer of min ondergeschikte

rol in vergelijking met den beslissenden invloed, dien het koningschap in vroeger eeuwen op het lot der volken heeft gehad, was Louis Philippe geheel ongeschikt. De leer, door Thiers gepredikt: „le roi règne et ne gouverne pas," was de zijne niet. Hoe zou het ook mogelijk zijn geweest! Hij zag met te veel zelfvoldoening op zijn loopbaan terug, om twijfel in eigen meening te koesteren. Hij was overtuigd, scherper en juister te zien en te oordeelen dan anderen, en achtte het ook voor 's lands heil onmisbaar, dat zijn wil zegevierde. Vandaar dat het zijn voortdurend streven was, hetwelk reeds spoedig na 1830 zich openbaarde, zelfstandige mannen te verwijderen, die onwillig waren zijn werktuigen te worden. In de eerste jaren, toen de vrees voor opstand de regeeringskringen in onrust hield, moest hij ze soms dulden, maar later, nadat de revolutionaire partij bedwongen scheen, gaf hij aan zijne persoonlijke sympathieën en antipathieën bij de keus van staatsdienaren meer en meer toe. Hij was te voorzichtig om rechtstreeks tegen de raadslieden op te treden, die de stemming der Kamers hem soms opdrong, maar onvermoeid ondermijnde hij ze, als zij hem onwelgevallig waren. Menig minister viel onverwachts voor een beslissing der vertegenwoordiging, die in 't geheim door de aanhangers des konings, met zijn wenschen vertrouwd, was bewerkt. Na 1834 was het persoonlijk gouvernement des konings een grief, die telken jare algemeener werd. In Guizot vond Louis Philippe een minister, die zijne politieke inzichten deelde en ze tegenover het land en de vertegenwoordiging wist te handhaven en te verdedigen met een welsprekendheid en een kracht van argumenten, die den ouden man slechts te meer versterkte in het geloof aan de juistheid zijner meeningen. Acht jaar was de geleerde doctrinair, wiens stroeve hoog-

hartigheid ook aan zijn parlementaire redevoeringen zulk een beheerschend karakter gaf, het schild, dat het persoonlijk gouvernement van Louis Philippe dekte. De constitutioneele minister, die het wagen durfde en kon aan de vertegenwoordiging de beleedigende woorden toe te slingeren: „jamais vous ne vous élèverez à la hauteur de mon dédain", was de echte representant van een vorst, die in zijn lang leven het dogma van eigen feilbaarheid niet had geleerd, en met onbuigzame vasthoudendheid zijn persoonlijk inzicht als de eenige waarheid, die voor allen gelden moest, omhoog hield.

In eene constitutioneele monarchie is de macht der openbare meening, die uit den borrelenden stroom van partijeischen en partijwenschen weet op te nemen en af te scheiden, wat levensvatbaarheid of levenskiemen van ontwikkeling bevat, in staat door tijdige hernieuwing der staatsvormen de gevolgen te voorkomen, die uit ontevredenheid over den bestaanden staat van zaken worden geboren. Maar in een persoonlijk gouvernement, waar alles van den wil van een enkele afhangt, beslist luim, willekeur of leeftijd over de rust der volken en de orde van staat. Frankrijk had te rijke ervaring, dan dat de gevaren van het persoonlijk gouvernement van den ouden koning niet werden ingezien. Wie buiten de regeeringskringen stond en, onbeneveld door persoonlijk belang of eerzucht, zich rekenschap gaf van wat de hoofden en harten des volks vervulde, zag, bij het verouderen der Juli-monarchie, met toenemende onrust den afloop te gemoet. Zelfs in de naaste omgeving des konings, in zijn familiekring, gingen de oogen open; de vrede van het gezin werd er door verstoord; de vertrouwelijkheid tusschen vader en kinderen er door verbroken.

„Onze binnenlandsche toestand is ellendig; de verhouding

tot het buitenland niet beter. Dat alles is het werk van den koning alleen."

Deze woorden schreef de prins van Joinville aan den hertog de Nemours, in November 1847. Drie maanden later drukte de revolutie haar zegel op het oordeel van den koningszoon. De monarch sleepte in zijn val de monarchie mede.

De revolutie, die in Juli 1830 den troon van Karel X omverwierp, was de zegepraal der bourgeoisie. De door handel en nijverheid tot welvaart en vermogen gekomen middenstand der natie had zich tegen het streven van Karel X verzet, dat hen onder het oude juk van bevoorrechte standen wilde brengen en de materieele zoowel als intellectueele ontwikkeling opnieuw onder de curateele stellen van kerk en adel. De bourgeoisie, de burgerij, haar krachten volkomen zich bewust, bestreed Karel X en wierp hem van den troon.

Maar op de barrikaden, die het gewelddadig verzet opwierp, streden andere mannen nevens hen. De republikeinsche partij had in de laatste jaren het hoofd opgestoken; zij was krachtig genoeg, om te gelden waar het de beslissing gold, niet sterk genoeg om den prijs weg te dragen. De bourgeoisie, die de zege had behaald en de monarchie behouden, wist, dat zij voortaan met deze bondgenooten van drie dagen strijds had te rekenen.

Indien de republikeinen slechts voor de meerdere deugdelijkheid van den republikeinschen staatsvorm boven de monarchalen hadden gepleit, zij zouden niet zeer gevaarlijk zijn geweest. Een theorie beweegt wel individuen, maar brengt niet een volk in beweging. Doch in hun rijen werden zoo niet de eerste, dan toch de invloedrijkste

plaatsen ingenomen door hen, die het volk ontheffing van de ongelijke lasten en ruimer, ja gelijk deel aan de geneugten des maatschappelijken levens toezegden. De sociale nooden des tijds waren de wervers der republikeinsche partij. In de tweede periode van de Restauratie was, door de concurrentie die de machine aan het handwerk aandeed en de groote ontwikkeling der industrie, de oude verhouding tusschen de fabrikanten en de werklieden verstoord. De armoedige en jammerlijke toestand der werklieden, die samengepakt in de groote hoofdsteden der industrie, niet meer beperkt binnen de oude grenzen der gilden, in de lage loonen geen voldoend bestaansmiddel vonden, vormde een schrille tegenstelling met den rijkdom der kapitalisten.

Het probleem, dat de geheele eeuw zou beheerschen, de verhouding van kapitaal en arbeid, had aangevangen de onderste lagen der maatschappij opnieuw te verontrusten. De oude breidel van berusting in hooger wil, dien de kerk in de oude staatsorde zoo langen tijd met goeden uitslag aan de lagere standen had aangelegd, had zijn beteekenis en invloed verloren, nadat de revolutie de volkssouvereiniteit had gepredikt en de rechten van den arbeid erkend. Naarmate de materieele afstand tusschen den kapitalist en den werkman grooter werd, nam de ontevredenheid toe. Het proletariaat wilde zich niet meer tevreden stellen met de kruimkens, die daar vielen van de tafel der heeren. Zij eischten deel aan de welvaart en het levensgenot: een deel, een aandeel, geëvenredigd aan den arbeid, dien zij verrichtten. Dat de klachten niet overdreven waren, erkenden allen, die de moeite namen dezen toestand der werkende klassen na te gaan. „Aucune jouissance" — schreef de Sismondi — „n'est plus attachée à l'existence de ces classes malheureuses: la faim, les souffrances étouffent en elles

toutes les affections morales. Lorsqu'il faut lutter chaque heure pour vivre, toutes les passions se concentrent dans l'égoisme, chacun oublie la douleur des autres dans la sienne propre, les sentiments de la nature s'émoussent. Un travail constant, opiniâtre, uniforme, abrutit toutes les facultés. On a honte pour l'espèce humaine de voir à quel degré de dégradation elle peut descendre, à quelle vie inférieure à celle des animaux elle peut se soumettre."

Wanneer onbekende ziekteverschijnselen, in welk lichaam ook, worden waargenomen, vereischt de opsporing der oorzaken dikwerf zoo veel tijd, dat de patient vaak bezwijkt, voordat de wetenschap haar diagnose heeft vastgesteld. En ook waar dit niet het geval is, loopt de behoefte des lijders aan genezing het geduld der geneesheeren vooruit. Bij een volk als het Fransche, dat nog de eerste schreden op het pad van zelfbestier niet gezet had, lag het voor de hand, redding van den staat te vragen. „l'État c'est moi!" was de leuze der oude monarchie geweest; en ook de koningen dezer eeuw, ofschoon haar niet uitsprekende, hadden het beginsel niet losgelaten. In het gevoel van hulpeloosheid, dat de lagere standen vervulde, was het volkomen natuurlijk, dat zij ook thans redding van den staat wachtten, ja eischten. De predikers der onderscheiden socialistische en communistische leerstellingen en stelsels, die, waarin ook verschillende, overeenstemden in de erkenning, dat niet de vrije werkzaamheid van het individu, maar alleen de tusschenkomst van den staat de ongelijkheid van de maatschappelijke welvaart kon opheffen, vonden luiden bijval bij de lagere standen, die het diepst ónder de ellende van hun maatschappelijken toestand gebogen gingen. De monarchie had hun geen redding gebracht: een verandering van staatsvorm zou ze schenken.

De slachtoffers van den socialen toestand waren vurige republikeinen, omdat de republiek beloofde, wat de monarchie hun onthouden had en bij voortduring onthield.

Ook de monarchie onder Louis Philippe. Wie is er, die er den grijzen vorst of zijn raadslieden een verwijt van zal maken? De republikeinsche partij, wier gelederen door vijanden van de maatschappelijke orde, die bestond, gevuld werden, bedreigde niet louter een staatsvorm, maar die geheele maatschappelijke orde zelve. Haar zegepraal dreigde den bestaanden staat met volkomen omkeering. De regeering van den burgerkoning verdedigde tegen haar niet alleen zich zelve, maar den geheelen bezittenden stand, zooals hij door kapitaal en arbeid zich gevormd had. Toen zij de herhaalde opstanden te Lyon, te Parijs enz. met geweld van wapenen dempte, deed zij niets anders dan wat ieder gouvernement doet: zich tegen zijn vijanden verdedigen. Dat zij die vijanden bovendien voor het vervolg onschadelijk trachtte te maken, kan haar evenmin euvel worden geduid. Elke strijd, en de strijd van burgers onderling wel het allermeest, vernietigt zoo veel individueel geluk, sleept zoo veel jammeren met zich, dat het de plicht van een regeering is, de herhaling te voorkomen.

In dit alles was niets, dat als rechtmatige grieve kon worden aangevoerd. Maar de regeering van den burgerkoning ging verder. Zij verloochende haar eigen oorsprong en de beginselen, die haar in het leven hadden geroepen. In de beruchte Septemberwetten van 1835, ontworpen en vastgesteld onder den indruk van Fieschi's moordaanslag, legde zij de vrijheid van drukpers op eene wijze aan banden, die de verspreiding van andere denkbeelden dan door haar werden goedgekeurd, scheen onmogelijk te maken. Niet alleen werden met zware geldboeten — tot 50,000

francs toe! — alle aanmoedigingen tot opstand, tot moordaanslag op den koning, ja karikaturen en zinspelingen op hem, gestraft, maar zelfs de verdediging van de rechten van kroonpretendenten (Bordeaux of Bonaparte), de publiceering van de lijsten der juryleden, geldinzamelingen voor de betaling van opgelegde geldboeten enz. Strafbaar werd de verdediging van een anderen dan den bestaanden staatsvorm; de openlijke bekentenis, dat men aanhanger van een gevallen dynastie was, de ontkenning van het principe van het eigendomsrecht. De openbaarheid van de rechtspraak werd beperkt, en een geheele klasse van burgers feitelijk aan hun natuurlijke rechters onttrokken, door sommige overtredingen der drukpers gelijk te stellen met openlijke aanvallen op de staatsorde en als zoodanig aan de rechtspraak der pairs te onderwerpen. In tal van bepalingen zocht men de vijandelijke pers te treffen, met het openlijk door den minister van justitie uitgesproken doel om ze te vernietigen. De president van den ministerraad, de hertog de Broglie, schroomde geen oogenblik de strekking dezer wetten toe te lichten door de verklaring: „elles seront justes, utiles, politiques, tant que la monarchie constitutionnelle sera debout.”

De censuur is, als de brandstapel, onmachtig om ideeën te vernietigen of de verspreiding te beletten. De Julimonarchie, die naar dit wapen greep, bracht door vervolging velen harer tegenstanders in de pers tot zwijgen. Maar wat baatte het haar? Het vuur smeulde onder de asch voort en greep steeds verder om zich heen, onopgemerkt. De meerdere onafhankelijkheid van eenige rechtsvormen, die een andere Septemberwet aan het openbaar ministerie schonk, versterkte de kracht der regeering om hare tegenstanders te treffen. En maar al te ruim werd

van de nieuwe wetten gebruik gemaakt; zelfs de heftigste vijanden der republikeinen erkenden, dat men te ver ging. In zijn depêche van 28 Juli 1835 berichtte een volbloed aanhanger der absolute monarchie, de Sardinische gezant: „De individueele vrijheid zal spoedig een leeg woord zijn; de geringste verdenking is voldoende om een inhechtenisneming te veroorzaken. De gevangenissen zijn vol van menschen, die door de rechtbanken zullen vrijgesproken worden, maar onder voorwendsel van onderzoek achter slot zijn geplaatst. Er zijn weinig landen, waar het gezag willekeuriger is dan hier. De duizenden wetten, die van de verschillende regeeringen sedert 1789 zijn uitgegaan, leveren een minister altijd het een of ander voorwendsel tot de meest willekeurige daad." Hoe menigvuldig ook de vrijspraken waren, de vervolgingen waren talrijker. Een onrechtvaardige vervolging verbittert meer dan een veroordeeling.

De Septemberwetten komen ter verantwoording zoowel van Thiers als van Guizot. Zij vormen een donkere bladzijde in de geschiedenis der politieke partij, als *de doctrinaire* beroemd, waarvan zij zijn uitgegaan; maar de verantwoordelijkheid moeten ook mannen als Thiers met haar deelen.

Deze verblinding, in onderdrukking van het vrije woord en van den strijd der gedachte de redding der maatschappij te hebben gezocht, is de hoofdfout der Juli-monarchie geweest. Zij is in September 1835 begaan en bij voortduring herhaald. Toen de reformbanketten, in 1847 aangevangen, de regeering begonnen te verontrusten, verbood zij ze. Alsof de eisch om herziening der kieswet en ontbinding der vertegenwoordiging zou ophouden, als de voorstanders ze niet meer op politieke diners konden uitspreken?

Hoe konden mannen als Louis Philippe en Guizot in

zulke dwalingen vervallen? Omdat beiden, koning en minister, hoe uiteenloopend hun karakters ook waren, overeenstemden in één punt. In hun oogen was de staatsorde, zooals zij door de constitutie van 1830 was vastgesteld, de waarborg der maatschappelijke orde. Slechts het "pays légal", d. i. de koning, de ministers, de twee kamers, de kiezers, die 200 francs, en de verkiesbaren, die 500 fr. belasting betaalden, zij alleen waren politiek mondig.

In dezen eerbied voor de charte en het "pays légal" lag de kracht van hun verzet, van hun politiek. Dat de politieke mondigheid niet van wetsbepalingen afhankelijk is en de ontwikkeling van een natie zich niet door voorschriften laat regelen, wist Guizot, de geschiedschrijver, zeer goed. Maar als minister miskende hij de ideeën, die opkwamen en veld wonnen, omdat zij op revolutionaire wijze den bestaanden, legalen toestand trachtten te veranderen. Den vijand zijn gevaarlijkheid te ontnemen, door een ernstig onderzoek naar de bestaande redenen van ontevredenheid en door maatregelen tot verbetering van den toestand, dat kwam volstrekt niet in hem op. Voor Guizot en de Juli-monarchie scheen de vrijmaking van den derden stand het laatste woord van Frankrijks ontwikkeling. Dat onder en achter deze nieuwe klassen minder vermogenden, minder ontwikkelden opdrongen, om haar aandeel te vragen "au banquet de la vie," gelijk Victor Hugo het noemde, werd door ieder gezien, behalve door de regeering. Zij onderdrukte wat zij had moeten leiden.

De burgermonarchie meende zich zelf en het "pays légal" te redden, door met geweld de vijandige krachten te onderdrukken. Uit vrees voor de sociale revolutie, die de heerschappij van den middenstand bedreigde, poogde zij

de republikeinsche partij te vernietigen. De poging was ijdel; niet de krachten der regeering werden door den strijd versterkt, maar die harer tegenstanders. De Februarirevolutie, die in 1848 Louis Philippe zag vallen, was het bankroet van de politiek, die achttien jaar Frankrijk had beheerscht. Guizot was slechts de wegbereider voor het algemeen stemrecht.

Toch zou die republikeinsche partij geen kans op overwinning hebben gehad, indien de middenstand der regeering ware getrouw gebleven. Maar dien steun had het gouvernement sedert lang verloren. Beiden, koning en minister, waren er in geslaagd, ook de bourgeoisie, voor wie zij zich opofferden, van zich te vervreemden. In Februari 1848 vonden zij slechts vijanden en onverschilligen, geen verdedigers.

Er zijn weinig historische lessen, die leerrijker zijn dan deze: hoe een politieke partij valt.

Louis Philippe was de burgerkoning. Zijn troonsbeklimming was de zege van den gezeten middenstand der natie. Hun belang was één: beiden werden door dezelfde vijanden, republikeinen en socialisten bedreigd. De regeering verdedigde haar eigen belang en dat der bourgeoisie met krachtige hand, zij schrikte voor geen maatregel terug. En toch, toen de ure des gevaars kwam, stond de monarchie alleen, zonder verdedigers, volkomen geïsoleerd te midden en tegenover hare vijanden.

Vanwaar die afval van bondgenooten, die eigenbelang tot verdediging had moeten dringen?

Omdat eigenbelang het zwakste cement is, dat hechten kan op politiek gebied. Omdat er in het volksleven

machten zijn, die wel een tijdlang kunnen onderdrukt worden, maar die eindigen met te overwinnen. Omdat elke politieke partij ondergaat, die aan het belang van een zekere klasse, hoe talrijk ook, dat des geheelen volks opoffert.

Gedurende het vijftiental jaren, dat aan 1830 voorafging, had de binnenlandsche politiek de aandacht des volks bezig gehouden. De worsteling tegen de reactionaire partijen, die de vruchten der revolutie bedreigden, had het niet vergund, anders dan voor korten tijd zich bezig te houden met de vraag, welke plaats het gouvernement der Bourbons Frankrijk in Europa deed innemen. Na 1830 werd dit anders.

De revolutionaire bewegingen, die tengevolge der Juliomwenteling elders ontstonden, riepen bij de natie het oude gevoel van solidariteit wakker, dat in het laatst der vorige eeuw tot den krijg met geheel Europa had geleid. Frankrijk, onder de bedwelming van de overwinning, die het op Karel X behaald had, gevoelde de oude roeping herleven, om ook aan andere volken de vrijheid te helpen schenken. Elke poging in België, Italië en Polen, om de opgelegde regeering af te schudden, deed de Fransche natie trillen van begeerte, om het gewicht van haar zwaard in de schaal te werpen. Niets zou het gouvernement, uit de revolutie van 1830 voortgesproten, meer populariteit hebben verschaft dan een oorlog ter gunste van volken, die in de oogen der zegevierende bourgeoisie verdrukt waren. De leer der Girondijnen, dat Frankrijk een missie tegenover Europa had te vervullen en met geweld van wapenen de vrijheid der volken moest tot stand brengen, vond geloovige en vurige aanhangers onder de overwinnaars van 1830. De tractaten van 1815 waren in hun oogen

van geen waarde; Frankrijk moest ze verscheuren en Europa dwingen ze te vernietigen. De monumenten van Frankrijks vernedering mochten niet voortbestaan, mochten niet langer gelden.

Reeds aanstonds na de troonsbestijging van Louis Philippe bleek het, hoe weinig overeenstemming er op dit punt tusschen den koning en de natie bestond. Hij was geen strijdlustige persoonlijkheid; integendeel een volkomen vreedzame. Zoo er misschien in zijn jeugd eenige neiging tot avonturen en waagstukken in hem geweest was, dan had het lange leven die volkomen vernietigd. Van karakter en uit politiek was hij vreedzaam. Het gevoel, dat zijn volk eenige roeping tegenover Europa had, was hem volkomen vreemd. Een zijner eerste daden als koning was, de Europeesche kabinetten gerust te stellen, en hij vermeed zorgvuldig alles, toen en in zijn geheele regeering, wat den vrede in gevaar kon brengen; zoo het een enkele maal geschiedde, trad hij haastig terug. Zijn tusschenkomst in België had niet plaats, dan in overeeenstemming met de groote mogendheden en tegenover een zwakken staat. En zelfs waar, zooals in Italië, de gelegenheid zich aanbood om een bevriend en verdrukt volk te baten en Frankrijks aanzien te verhoogen en te herstellen, onthield hij zich niet alleen, maar vergunde zelfs Oostenrijk de beginselen te onderdrukken, waaraan hij zelf zijn kroon dankte.

Er zijn weinig zaken, die zijn gouvernement meer hebben ondermijnd, dan zijn vredelievendheid à tout prix. Een krijg had een uitweg kunnen openen voor gistende krachten, aan wie thans geen andere werkkring open bleef, dan die door geheime genootschappen en revolutionaire bewegingen haar werd aangeboden. Zij, die elken

oorlog zonder onderscheid veroordeelen, kunnen niet anders dan die vredelievendheid toejuichen. Maar wie de oogen niet sluit voor het feit, dat een oorlog een der zuiveringsprocessen is, die een krachtig staatslichaam, blijkens de historie, schijnt te behoeven, aarzelt de vredespolitiek van het Juli-gouvernement te bewonderen. Vooral, omdat die staatkunde volstrekt niet belet heeft, dat het zich gemengd heeft in buitenlandsche quaestiën en somwijlen zijn invloed heeft doen gelden in een richting, die met de grondslagen van zijn eigen bestaan in lijnrechten strijd was. De regeering, die den Sonderbund in Zwitserland ondersteunde en zijn invloed ten nadeele der vrijzinnige kantons deed gelden, was dezelfde, die toegelaten had, dat Metternich de kluisters om het arme Italië nog vaster had geslagen. Om zulk een staatkunde te steunen, had de natie niet de kroon aan Louis Philippe geschonken!

Wat ware de geschiedenis der 19de eeuw een andere geworden, indien Louis Philippe den moed had gehad voor Italië tegen Oostenrijk in de bres te springen. Zijn dynastie zou hij er door bevestigd en de politiek der Heilige Alliantie jaren vroeger ten val hebben gebracht. Thans, door alle ondersteuning te weigeren aan volken, die onafhankelijkheid van 't vreemde juk vroegen, verbond hij zijn eigen lot aan dat van een staatkunde, van welke hij zelf een der eerste slachtoffers zou zijn. En wie is er door gebaat? Frankrijk wel het allerminst. En Italië heeft toch de vrijheid verkregen, maar niet door hem.

Men zegge niet, dat de overtuiging des Franschen volks, een roeping in Europa te hebben, belachelijke aanmatiging is. Want zoo het gevoel van tot iets geroepen te zijn slechts een belachelijkheid is, wee dan der maatschappij, wee dan den volken. Krachtige individuen, die hun in-

zichten tot de heerschende pogen te maken en er in slagen, vereert de menschheid als hare heroën. Aan hunne bezieling dankt zij, in grooter en kleiner kring, hare grootste en edelste gedachten en daden. Waarom zal aan de individuen onder de menschenkinderen veroorloofd zijn, wat aan de individuen onder de volken wordt ontzegd?

Met het bewustzijn van kracht is de behoefte, om ze te doen gelden, ten nauwste verbonden. Duitschland na 1870 is zich zijner „welthistorische" roeping niet minder bewust, heeft ze niet minder doen klinken dan ooit Frankrijk heeft gedaan. Geen regeering, die op de trouw en den steun van haar volk wil bouwen, kan of mag ze geringschatten: geen, die ze ooit ongestraft heeft geminacht.

Louis Philippe heeft in Februari 1848 ondervonden, hoe zeer zijn minachting van het volksbewustzijn dat aan Frankrijk in Europa een invloedrijke plaats toekwam en dat de zegepraal zijner beginselen een strijd waard was, hem van alle sympathie had beroofd.

De bourgeoisie liet hem onverdedigd vallen, omdat zij in hem niet den handhaver van haar nationale eer, van haar volksrang erkende.

En dat oordeel was niet geheel onjuist, niet geheel onbillijk. Men zegt, dat Louis Philippe alleen door den aandrang zijner fiere zuster in 1830 tot het aannemen van het koningschap was bewogen. Jarenlang had hij het gevoel, op een plaats te staan, die hem niet toekwam. Hij liet zich o. a. van Rusland een bejegening welgevallen, die geen geboren koning zou verdragen hebben en zelfs Napoleon III, in later jaren, kwetste. De keizer van Rusland weigerde hem den onder vorsten gewonen titel van *mon frère*. Louis Philippe schreef aan de Europeesche vorsten brieven, wier onderdanige toon het Fransche volk

diep kwetste. Meer dan aan de goedkeuring der natie, scheen hem aan die der vorsten gelegen, door de Heilige Alliantie verbonden.

Zelfs de publicatie van sommige zijner brieven aan Nicolaas, die zeker niet zonder medeweten en geheime goedkeuring van het Russische Hof geschied was, scheen niet in staat hem te kwetsen. Louis Philippe maakte den indruk op zijn volk, alsof alles hem onverschillig was, mits hij slechts in den kring der Europeesche vorsten als gelijke werd erkend en opgenomen, waarin hij „par droit de naissance" geen plaats kon vragen. Het scheen, dat hij het recht der legitimiteit hooger stelde dan het recht der revolutie, die hem de kroon had geschonken. Dit kwetste, dit verkoelde de sympathie zijner aanhangers. De Juli-monarchie toonde een inschikkelijkheid, een buigzaamheid jegens het buitenland, die het volk verbitterde, omdat zij verleidde tot een gedragslijn, die geheel afweek van wat men gehoopt en verwacht had. Noch in het binnenland noch in het buitenland voldeed deze regeering aan wat haar vrienden hadden gehoopt en haar vijanden gevreesd. Engeland en Oostenrijk beurtelings leidden haar staatkunde in de Europeesche vragen, een staatkunde, die slechts op bestendiging van het bestaande, het onderdrukken van elke verstoring der heerschende toestanden was gericht. Het was de politiek van een oud man, die geen toekomst meer heeft en voor geen toekomst meer werkt.

Een dergelijke buitenlandsche politiek, hoe strijdig ook met de heerschende overtuiging dat Frankrijk een eigen taak te vervullen had, vond geen vergoeding in de enkele schaarsche afwijkingen, die van den regel werden waargenomen.

Voor Frankrijks invloed in Egypte scheen Louis Philippe een tijdlang gereed het zwaard te trekken, maar toen het oogenblik kwam, waarin gekozen moest worden, deinsde hij terug. Een enkele overwinning, zoo het dien naam verdient, werd behaald: in de zaak der Spaansche huwelijken. Maar noch de wijze, noch de zaak zelve was geschikt, om de impopulariteit der regeering te verminderen. Dat de hertog van Montpensier de Spaansche prinses naar het altaar voerde, werd terecht meer een voordeel voor het vorstenhuis, dan voor de natie geacht. „Er zijn geen Pyreneeën meer," juichten de Orleanisten. Maar het belang van een dynastie is geen nationaal belang. Zij, die het meenden, zagen geheel voorbij, dat de eeuw, waarin zij leefden, de vorstenhuizen niet met de natiën vereenzelvigt.

Het was deze doling van den ouden koning, die hem de stemmen van onwil en ontevredenheid, die allerwegen opgingen, de eischen van hervorming, die allerwegen gehoord werden, deed geringschatten en in den wind slaan. De maatschappij heeft nog andere behoeften dan het rustig bezit van het verworvene.

Ondermijnd door den vereenigden invloed van republikeinen en socialisten, van aanhangers van de Bourbons en van aanhangers van Bonaparte, naderde de regeering van Louis Philippe, beroofd van de sympathie van den middenstand, haar einde. Aan waarschuwingen ontbrak het niet, maar zij werden niet geloofd. Vertrouwende op eene vertegenwoordiging, die voor de helft uit landsambtenaren bestond, meende de regeering aan alle stormen het hoofd te kunnen bieden. Het pays légal volgde haar, rekende zij: wat had zij te vreezen? Zoolang de kleine minderheid des volks, die stemgerechtigd was, door omkooping

of belang het gouvernement ten dienste stond, scheen het alle gevaar te kunnen tarten.

Deze verblindheid verhaastte de uitbarsting. Vóór 1789 waren alleen adel en geestelijkheid politiek mondig, oefenden wettelijk invloed op den gang van zaken uit. Een grooter kring, maar altijd een kleine minderheid des volks, was tot politieke zelfstandigheid toegelaten in 1830. Thans drong een nieuw deel des volks op de erkenning van zijn politieke mondigheid aan.

Het monopolie van den middenstand, om den staat te regeeren, werd heftig, en bij toeneming heftiger en algemeener bestreden. En terecht: onverschillig is het of de regeerende klasse adel, geestelijkheid of bourgeoisie heet; onverschillig of zij 200,000 zielen telt of nog eenige honderdduizenden er bij — het monopolie is de fout en de kanker. Het verleidt tot machtsmisbruik, tot het stellen van het persoonlijk boven het algemeen belang. Terwijl niet dan met karigheid en onvoldoende in de behoefte aan allerlei materieele verbeteringen werd voorzien, namen de zwendelarijen toe. Toen eens aan Guizot openlijk in de Kamer werd verweten, dat een zijner hoofdambtenaren geld voor een concessie der regeering had ontvangen, antwoordde hij met hooghartige minachting, dat dergelijke misbruiken altijd gewoonte waren. De regeering, die deze gewoonten eerbiedigde, deelde met hen, die er de profijten van genoten, in de verachting der natie. Om langs wettigen weg den rotten staat van zaken te veranderen, werden ontbinding der vertegenwoordiging, een ander ministerie en uitbreiding van het kiesrecht geëischt. Een minderheid des volks mocht niet langer regeeren, niet langer spelen met de eer des lands in het buitenland; ongestraft haar eigen belang, zelfs door oneerlijke mid-

delen, bevorderen, terwijl zij de staatkundige beginselen schond, waarop de staatsorde was gebouwd.

Die eisch was een bedreiging van het pays légal en werd daarom door de regeering afgewezen. Tevergeefs drongen de meest intellectueele mannen des lands op toegeven aan dien rechtmatigen volkseisch aan. Guizot, de historicus, die zoo goed de wording der ideeën tot een politieke macht had begrepen en geschetst, herkende, wat hij elders had waargenomen, niet in het tooneel, dat Frankrijk in 1847 vertoonde. De geschiedschrijver der revolutie van 1648 herkende de revolutie niet, die naderde.

Koning en minister meenden op de trouw van de bourgeoisie te kunnen rekenen, toen deze hun reeds lang ontzonken was. Doch al hadden zij ze nog eenigszins bezeten, het zou hun niet gebaat hebben. Een vertegenwoordiging, die de nationale wenschen en behoeften niet representeert, is geen steun, maar een zwakheid te meer. Een kamer, door een minderheid gekozen, kan voor het monopolie harer kiezers kampen, maar valt met het monopolie zelf.

Het is eervoller vrijwillig afstand te doen van een macht en een recht, dat niet meer wordt erkend, dan door geweld gedwongen te worden. Het Juli-gouvernement heeft dit niet begrepen, en zich bij voortduring vastgeklemd aan het monopolie der bourgeoisie. De monarchie in Frankrijk is er door gevallen.

Toen de opstand dreigde, was de regeeringspartij machteloos, omdat zij niets meer representeerde dan haar eigen belang. Behoud van het bestaande had zij steeds nagestreefd; maar de toekomst niet voorbereid. Elke politiek, die slechts zorgt voor den dag van heden en niet op dien van morgen ziet, valt als zij.

„Es ist eine alte Geschichte, doch bleibt sie immer neu."

V

EEN AMUSANT BOEK.

EEN AMUSANT BOEK.

Dr. P. Menière. La captivité de Madame la duchesse de Berry à Blaye (1833). Paris, Mich. Levy, 1882.

De vrouw, over wie dit boek van dr. Menière handelt, is geen algemeen bekende. Toch heeft zij herhaaldelijk, vroeger en later, het publiek, in Frankrijk en daarbuiten, beziggehouden. Voor bijna vijftig jaar stond zij aan het hoofd van een opstand; voor weinige maanden vervulde haar naam een plaats, zij het ook niet de eerste, in het relaas van een vorstelijke euveldaad.

Laat ik dit laatste even vertellen. *La Nouvelle Revue*, het tijdschrift van madame Adam, publiceerde eenigen tijd geleden een artikel over een geheim huwelijk van den hertog van Berry. Deze jonge man, als al de leden van het koninklijk geslacht der Bourbons in de dagen van het eerste keizerrijk op vreemden bodem ronddolende, had in Engeland kennis gemaakt met eene miss Brown, die hij huwde en bij wie hij kinderen kreeg. Toen de Restauratie de Bourbons naar Frankrijk terugvoerde, werd doodeenvoudig dit huwelijk als niet gesloten beschouwd, op grond dat het hoofd van de dynastie er zijn goedkeuring niet aan geschonken had.

Bij de uiteenzetting dezer geschiedenis, voor wier waarheid ik niet insta, werd ook de hertogin van Berry herdacht. Want de echtgenoot van miss Brown huwde, zonder zich om haar te bekommeren, in 1817 eene Napelsche prinses, Maria Carolina.

Zij schonk hem twee kinderen, waarvan de jongste, een zoon, de nog levende hertog van Chambord is: dezelfde die in de laatste jaren herhaaldelijk door zijn vreemdsoortige manifesten het bewijs heeft geleverd, hoe juist en nog altijd toepasselijk de bekende karakteristiek van de Chateaubriand is, dat de Bourbons niets geleerd en niets vergeten hebben.

De hertogin van Berry schonk het leven aan dezen zoon, op 29 Sept. 1820, zeven maanden na den dood van haar echtgenoot. Berry toch was in Febr. 1820 vermoord door Louvel, die in den vermoedelijken erfgenaam van de kroon de dynastie der Bourbons meende te treffen. De knaap, na 's vaders dood geboren, en daarom door de aanhangers der regeering als „l'enfant du miracle" verheerlijkt, zag al de hoop van het regeerend vorstenhuis op zich gevestigd. Hij zou het geslacht voortzetten op den troon van Frankrijk.

De gebeurtenissen van 1830 vernietigden die schoone uitzichten van den knaap. Hij werd met zijn geheele geslacht in ballingschap gedreven, eerst naar Engeland, toen naar Boheme.

De hertogin van Berry was met haar kinderen Karel X naar den vreemde gevolgd. Voor geen der leden van de vorstelijke familie was de ballingschap ondraaglijker, dan voor de opgewonden Napelsche prinses. Het leven in Holyrood, het kasteel, dat indertijd aan Maria Stuart had behoord en nu aan Karel X tot verblijf werd afgestaan,

was bij uitstek vervelend. Zij kon het er niet uithouden: de sombere, neergedrukte stemming, die de reeds bejaarde leden van het gezin van Karel X vervulde, streed te zeer met haar aard. Zij verliet Schotland en vestigde zich te Bath.

Doch het was niet alleen verveling en gebrek aan sympathie met Karel en zijn gezin, dat haar afscheid deed nemen. Zij ging, om een grootsche onderneming te wagen. Men had haar in het oor geblazen, dat de Fransche natie Louis Philippe reeds moede was en reikhalzend uitzag naar de wettige dynastie. Frankrijk verlangde den wettigen koning terug; niet Karel X, die door het gebeurde onmogelijk was geworden, maar Hendrik V, haar zoon. Maria Carolina, hertogin van Berry, was een levendige, opgewekte vrouw, die elk nieuw denkbeeld, dat haar beviel, met geestdrift omhelsde, en in haar teer lichaam een moedig hart omdroeg, dat niet voor gevaren of avonturen terugschrikte. De voorstelling, dat zij in staat zou zijn de kroon voor haar zoon terug te winnen, zoo zij slechts den moed had zich te midden der getrouwen te vertoonen, lachte haar levendige phantasie zeer toe. Gewoon meer en sneller te handelen, dan te oordeelen, overwoog zij zelden het gevaar, waaraan zij zich blootstelde, of ook maar het gevolg harer daden. Zij gaf toe aan de indrukken van haar gevoel, zonder zich om systemen of doctrinen te bekommeren. Van politiek wist zij zeer weinig; zij begreep zoo weinig van de revolutie, tot wier slachtoffers zij behoorde, dat zij gewillig haar goedkeuring schonk aan politieke ontwerpen, die, zoo zij uitgevoerd waren, Frankrijk tot vóór 1789 zouden teruggevoerd hebben. Een levendige, geestvolle vrouw in het gewone leven, een amusante verschijning, aantrekkelijk voor ieder, die met haar in aan-

raking kwam, doch volkomen ongeschikt om een staatkundige rol te spelen, moest zij uit den aard der zaak het werktuig worden van hen, die er in slaagden, haar door beroep op haar moederliefde tot politieke ondernemingen te verleiden.

Het doet voor ons niets ter zake, wie haar het eerst of bij voortduring het hoofd warm hebben gemaakt, door voorstellingen, die bij de uitkomst bleken geheel uit de lucht gegrepen te zijn. Zeker is het, dat in 1831 en 1832 de politieke toestand van Europa zoodanig was, dat velen, ook gekroonde hoofden, een afleiding in Frankrijk, die Louis Philippe zou beletten een oorlog aan te vangen, volstrekt niet onaangenaam vonden. Even zeker, dat de geheele onderneming van de hertogin van Berry een politiek geheim was, dat alle kabinetten kenden. Men beweert, dat koning Willem I, die de inmenging van Frankrijk in de Belgische onlusten duchtte, reeds vroegtijdig van alle plannen op de hoogte is geweest. Maar even goed als hij en Metternich en de Engelsche, Pruisische en Russische ministers, wist ook de Fransche regeering wat zij noodig had te weten; Casimir Périer, de krachtvolle minister van Louis Philippe, liet de hertogin van stap tot stap volgen, en vernam van tijd tot tijd met de vereischte belangstelling waar zij vertoefde, wat zij sprak en welke de plannen waren.

In Juni 1831 verliet Maria Carolina, met een klein gevolg van getrouwen, Engeland, om onder een valschen naam het continent te doorreizen en in het zuiden van Frankrijk, Provence en Languedoc, de beweging aan te vangen, die — als een waardig pendant van Napoleon's zegevierenden tocht in 1815 — den wettigen troon zou herstellen en den onwettigen omverwerpen. Alsof er zelfs voor een *honderd dagen* niet een Napoleon noodig was!

Na eenig vertoef te Rotterdam, voer het geëerde gezelschap den Rijn op en trok door Zwitserland naar Italië. Te Turijn werd zij heuschelijk door Karel Albert ontvangen, doch spoedig door de nadrukkelijke vertoogen der Fransche diplomatie van daar verjaagd. Karel Albert bewees zijn sympathie door haar een millioen te geven, dat hij zelf van een ander had moeten leenen! Uit Lissabon en ook uit Den Haag, zegt men, ontving zij geldelijke hulp. Zij zelve maakte haar juweelen te gelde. Zoo had zij eindelijk de middelen om de noodige voorbereidingen tot haar onderneming te treffen.

Inmiddels waren er eenige maanden verloopen, die rijk aan belemmeringen waren. Karel X, die eerst haar als regentesse had erkend, veranderde later van gevoelen, zag de geringe kansen der onderneming in en riep zijn schoondochter bij haar kinderen terug, waar haar „natuurlijke plaats" was. Maar Maria Carolina bekreunde er zich niet om, en ging rustig voort. Zij doolde eenige maanden in Italië rond, nu eens te Lucca, dan te Napels of te Massa.

De Italiaansche vorsten waren meerendeels onwillig, haar plannen te steunen, omdat Metternich ze openlijk afkeurde. Niets kon echter Maria Carolina van haar plan afbrengen. Zij geloofde de voorstellingen van haar vrienden en van enkele legitimisten uit Frankrijk, die haar in Italië opzochten, meer, dan de voorzichtige raadgevingen en de koele houding der verschillende kabinetten.

Men liet haar aan haar lot over, onder voorbehoud haar toe te juichen, als zij slaagde. Slechts zeer enkele vorsten schenen tot iets meer bereid. De Sardinische gezant te Parijs, graaf de Sales, berichtte in Mei 1832 aan zijn hof, dat koning Willem I, uit toorn over Frankrijks houding in zake België, aan de hertogin had laten zeggen,

dat hij dadelijk de wapenen zou opnemen, om haar te steunen, zoo zij maar het minste succès had (nur halben Erfolg habe). Ook de koning van Sardinië deed toezeggingen van gelijken aard. Doch al deze beloften waren woorden en geen daden die haar hielpen.

Doch de moedige vrouw werd er niet door afgeschrikt. Zij hoopte Frankrijk door Frankrijk zelf te herwinnen. De legitimisten waren onvermoeid werkzaam, dames niet minder dan heeren. Hun agenten strooiden veel geld onder de menigte en enroleerden, nevens een groot getal oudgedienden der Bourbons, die door de revolutie hun betrekking kwijt waren, nevens vele militairen, door de Restauratie geworden wat zij waren, een breeden stroom van vrijwilligers uit die lagen der maatschappij, die niets te verliezen hebben. Werklieden zonder brood, avonturiers, levende bij den dag, vormden met de oude aanhangers het legertje, dat de plannen der aristocratische bewoners van het kwartier St. Germain ten uitvoer moest brengen. Eenige militairen van hoogen rang, de maarschalk Bourmont, de generaal Montholon enz. vormden als 't ware den staf van deze legitimistische beweging.

Ook met de Bonapartisten werd onderhandeld, doch zonder ander gevolg dan dat enkele personen toetraden.

In Parijs zou de opstand losbreken. In den nacht van den 2den Februari trokken een tweehonderd man naar de Tuilerieën, waar een hofbal werd gegeven, om het koninklijk paleis, onder begunstiging der hofdrukte, te vermeesteren. Gelijktijdig stelden zich drie andere troepen in beweging. De politie, door verraders onderricht, onderdrukte zonder moeite de beweging. Eenige ondergeschikte leiders werden in een restaurant gevat, maar het onderzoek bracht niets aan 't licht, dan dat de samenzwering haar vertak-

kingen onder alle standen had. Vermoedens, maar geen bewijzen tegen de hoofden werden verkregen.

Voor de hertogin was de ongelukkige afloop meer een aanmoediging dan een afschrikking. Zij meende, dat het oogenblik gekomen was, om zich aan het hoofd der getrouwen te stellen. Zij meende het, of, juister gezegd, zij geloofde wat men haar zeide. Want tijdens haar verblijf in Italië had zij zich nog met andere zaken, dan het herwinnen der Fransche kroon voor haar zoon, beziggehouden. Zij was in 't geheim getrouwd, naar zij later verklaarde. Dat de moeder van den hertog van Bordeaux, die aanspraak maakte om als regentesse van Frankrijk erkend te worden, haar politieke titels te grabbelen wierp door te hertrouwen, schijnt zij niet ingezien te hebben. Maar het huwelijk, zoo het werkelijk gesloten is, had zoo in 't geheim plaats gehad, dat geen der getrouwen, die haar omgaven, er mede bekend was. Voor haar — het teekent de luchthartigheid der opgewonden Italiaansche — scheen het geen het minste bezwaar te zijn, om haar onderneming tegen Louis Philippe aan te vangen.

Nog op Italiaansch grondgebied stelde zij, op het papier, een voorloopig gouvernement aan, en het plan van een grondwet, die in hoofdzaak overeenkwam met de bekende verklaring van Lodewijk XVI, die tot den eed in de kaatsbaan (Juni 1789) aanleiding gaf. Het denkbeeld, Frankrijk in 1832 tot den toestand van vóór 1789 terug te voeren, bewijst hoe arm en ledig de hoofden waren, die deze vrouw leidden.

In de laatste dagen van April 1832 verliet zij Massa, waar zij 't laatst haar verblijf had gehouden. Een kleine stoomboot, de *Carlo Alberto*, voerde haar met eenige getrouwen over. Acht-en-veertig uur later was zij te Nizza.

In den duisteren nacht van den 28sten April, onder het woeden van een hevigen storm, bereikte men Marseille. Een kleine aak haalde de vorstin en vier harer gezellen, als visschers gekleed, naar het land, van waar zij over ruwe paden naar een armelijke afgelegen hut werd gebracht. Daar zou zij den opstand in Marseille afwachten, om na de zegepraal harer partij haar plechtige intrede als regentesse van Frankrijk te doen.

In den nacht van 30 April beleefde Marseille een miniatuuropstandje. De legitimisten, onder leiding van eenige hoofden, die betrekkingen in het leger of de diplomatie van Karel X hadden bekleed, kwamen op de been. Een paar uur wapperde de witte lelievaan der Bourbons van de kerk van St. Laurent. Ernstig was de zaak niet. De politie was gewaarschuwd en de nationale garde bleef aan de regeering getrouw. Eenige leiders werden gevangen genomen en de volgelingen, méérendeels matrozen, zonder moeite of gevecht verstrooid. Den volgenden morgen ontving de hertogin van Berry in haar eenzame hut het bericht, dat de onderneming was mislukt en den raad, onverwijld Frankrijk te verlaten.

Doch daarvoor maakt men geen reis van Holyrood naar Marseille. Maria Carolina dacht er niet aan te vluchten. Integendeel, wat hier mislukt was, kon elders slagen.

De Vendée was, ondanks revolutie en keizerrijk, steeds aan de Bourbons getrouw gebleven. Daar, waar het langst en het hardnekkigst tegen de republiek was gekampt, leefden nog de zonen en kleinzonen der oude, beroemde strijders en in hen nog de oude geest van traditioneele gehechtheid eenigermate voort. In de Vendée was alles voorbereid tot den opstand. Zoo verzekerde men aan Maria Carolina en zoo geloofde zij.

Onder allerlei verkleedingen en onder allerlei avonturen trok de hertogin van Berry, met een zeer klein gevolg, van Marseille, midden door Frankrijk, naar het getrouwe gewest, van waar de zon der legitimiteit opnieuw zou opgaan. Herhaaldelijk werd zij achtervolgd, telken male liep zij gevaar van ontdekt te worden, maar even dikwerf ontsnapte zij. Die tocht, rijk aan avonturen, herinnert aan het altijd romantisch verhaal van den pretendent, in Schotland, honderd jaar vroeger. Maar het romantische is hier grooter, omdat de hoofdpersoon niet een man, maar een teere, jonge vrouw was, vol leven en opgewektheid, die, om een kroon voor haar zoon te herwinnen, den kamp tegen een gevestigde regeering waagde te ondernemen. Zoo groot was de trouw der legitimisten, en de geringe sympathie, die de regeering inboezemde, dat Maria Carolina er in slaagde de Vendée te bereiken. De regeering — het was April 1832, toen Casimir Périer door de cholera was neergeworpen en te Parijs, weken achtereen, alles door ontzetting voor den vreeselijken worgengel was verlamd — raakte zoo volkomen haar spoor kwijt, dat zij de hertogin van Berry naar Spanje gevlucht waande, toen zij rustig en wel op een pachthoeve, als boerenjongen verkleed, van al de doorgestane vermoeienissen zat uit te rusten.

Reeds vóór haar aankomst hadden de getrouwen een manifest, in haar naam, ontvangen, om zich tot den opstand bereid te houden. De 24ste Mei was de aangewezen dag, en de maarschalk Bourmont, die connétable van Frankrijk zou worden, als de onderneming gelukte, kwam naar Nantes om het bevel op zich nemen. Doch een halve eeuw was zelfs voor de Vendeërs niet voorbijgegaan zonder vrucht af te werpen. De geestdrift, die het ge-

slacht van 1789 had bezield, was van de kinderen en kleinkinderen geweken. Trouw gehecht waren zij aan de Bourbons — maar niet meer onbepaald genegen om zich voor een hopelooze zaak op te offeren. Men had hun voorgesteld, dat te Parijs een opstand zou uitbreken. Waar was die opstand? Onzichtbaar. In het zuiden, in Marseille, zou de lelievaan worden opgeheven tegen de gehate driekleur der revolutie. Het was geschied; maar de geliefde vlag was neêrgehaald. Het zuiden zweeg en boog, als Parijs, voor de regeering, die men van drie kanten, naar gezegd was, zou aanvallen. Moest de Vendée zich opnieuw opofferen, alleen opofferen?

Zoo spraken velen en niet slechts hier, maar ook in Parijs. De hoofden der legitimistische partij in de hoofdstad keurden de onderneming af, omdat zij geen kans tot slagen had. Chateaubriand had geweigerd in den raad te treden, dien Maria Carolina, nog in Italië, op 't papier had aangesteld, maar hij behoorde toch tot de leiders der partij. Deze mannen besloten een poging te doen, om de hertogin van Berry te doen inzien, hoe weinig kans tot slagen er bestond. Berryer, de reeds beroemde advocaat en redenaar, werd naar Bretagne gezonden, om haar te overreden. Hij slaagde, maar niet dan ten koste van een stroom hartstochtelijke verwijten, die de bitter teleurgestelde vrouw tegen de lafhartigheid harer vrienden uitstiet. Was zij daarvoor naar Frankrijk gekomen? Had zij daarvoor al deze gevaren doorgestaan? Doch zij eindigde met te bukken, gaf contra-orders en beloofde Frankrijk te verlaten. Het was in den nacht van 22 op 23 Mei.

Slechts onwillig had zij toegegeven; voor het moreele overwicht van Berryer's welsprekendheid en argumenten zich gebogen. Doch toen deze vertrokken was en zij

opnieuw onder den invloed harer omgeving en van haar eigen neiging geraakte, kwam zij op haar besluit terug en gelastte dat op den 3den Juni de opstand der legitimisten zou geschieden. Maar de herhaalde bevelen en tegenbevelen hadden verwarring gesticht. Hier kwam een troep, te laat gewaarschuwd, den 24sten Mei, elders den 3den Juni op de been. De eenheid ontbrak, die aan de verschillende locale bewegingen van de aanhangers der Bourbons wel niet de overwinning, maar een eenigszins ernstig karakter had kunnen verleenen.

Hier en ginds werd gestreden: de Vendeeërs betoonden den ouden moed voor een verloren zaak. De geregelde troepen en de nationale garden verklaarden zich overal tegen de Bourbons en de wreedheid, die op sommige plaatsen werd betoond, bewees, hoe weinig gehechtheid aan de oude dynastie bij de natie bestond, en hoe gewetenloos de mannen hadden gehandeld, die deze onervaren vrouw hadden misleid om een onderneming aan te vangen, die niets dan slachtoffers kon leveren. Maria Carolina zelve, die op de landhoeve, waar zij verscholen was, de gewonden mede had verpleegd, moest, als boerin verkleed, vluchten. Den 9den Juni kwam zij te Nantes aan, waar zij in de woning van een harer aanhangers een schuilplaats vond.

De regeering te Parijs had in den zomer van 1832 met allerlei moeilijkheden te worstelen. In dezelfde dagen dat in de Vendée werd gestreden, werd de Juli-troon door een ernstigen opstand in de hoofdstad bedreigd. Bij de begrafenis van den generaal Lamarque (5 Juni) barstte een heftig oproer der republikeinsche partij uit. Twee dagen lang werd op en achter de barricaden met de grootste verwoedheid gestreden en niet dan met groote moeite de opstand bedwongen.

Na den dood van Casimir Périer gingen er maanden voorbij, voordat een geregeld ministerie optrad. In dezen verwarden staat van zaken verliep er een aantal weken, voordat men zich met het gebeurde in de Vendée ernstig bezig kon houden. Er waren belangrijker zaken, die hoofden en harten vervulden. Wel werden verschillende legitimisten, Chateaubriand, Berryer en anderen in hechtenis genomen, maar deels het ontbreken van bewijzen, deels de ongeneigdheid der rechtbanken om te straffen, beroofden deze vervolgingen van alle gewicht. De hoofdpersoon, de hertogin van Berry, kon rustig in Nantes vertoeven. De regeering deed al dien tijd geen ernstige moeite om haar te ontdekken. Zoo zij gewild had, had zij gemakkelijk kunnen ontsnappen. Men zegt, dat Louis Philippe te Weenen liet weten, dat men, waar zij ook was, geen belemmering aan haar vertrek zou in den weg leggen, mits zij Frankrijk verliet.

Doch zij kon niet besluiten om weg te gaan. Had zij nog altijd hoop? Vleide zij zich met een herhaling van den opstand? Het is zeer waarschijnlijk. Bijna zeker is het, dat ook andere redenen zich deden gelden. De onwil, om naar Holyrood terug te keeren, deed haar blijven. Tevergeefs ontving zij in haar geheime schuilplaats brieven van de Parijsche vrienden, om toch niet langer op Franschen bodem te vertoeven; zij wilde niet gaan en volhardde in het spinnen van allerlei draden, die slechts in de oogen van een politiek zoo onwetende vrouw iets konden beteekenen.

Den 11den October 1832 trad het ministerie op, beroemd door de namen van Thiers en Guizot. De eerste, die het ministerie van binnenlandsche zaken op zich nam, begreep de noodzakelijkheid, om de legitimistische be-

weging voor goed te doen eindigen. De politie, die het spoor van Maria Carolina geheel verloren had, ontving nadrukkelijke bevelen, en in Nantes werd een nieuwe prefect benoemd, om krachtiger de nasporingen te leiden.

Het toeval, of liever het verraad, kwam te hulp. In Italië had de hertogin een vroegeren Jood, die te Rome tot het alleenzaligmakend geloof was overgegaan, op aanbeveling des pausen in haar dienst genomen. Deutz — zoo heette de man — had verschillende commissiën te Madrid en elders, die hem opgedragen waren, met beleid vervuld, en was daarvoor met den titel van baron beloond. De sluwe man had reeds lang de onmogelijkheid der onderneming ingezien en was vast besloten, de kennis die hij bezat tot eigen voordeel aan te wenden. Reeds de vorige minister van binnenlandsche zaken had van hem aanbiedingen ontvangen, doch ze gering geschat. Toen Thiers minister geworden was, wendde Deutz zich tot hem. In een geheimzinnig, ongeteekend briefje noodigde hij Thiers uit, zoo hij inlichtingen omtrent de hertogin verlangde, op een afgelegen plek in de Champs Elysées te komen. Thiers ging, ontmoette daar den onbekende, die zijn aanbod herhaalde. De minister weigerde hem anders dan in zijn kabinet te woord te staan. Daar kwam de koop tot stand. Deutz zou een half millioen ontvangen, waarvoor hij persoonlijk de hertogin zou leveren. Hij had eerst zich met aanwijzingen willen tevreden stellen, maar Thiers eischte dat hij zelf de leiding der zaak zou op zich nemen.

Deutz, door politie gevolgd en begeleid, vertrok naar Nantes. Daar vertoefde Maria Carolina; dat wist hij, doch de woning kende hij niet. Niettemin slaagde hij er in, een audiëntie van haar te verkrijgen. Door een harer

aanhangers afgehaald, werd hij door de nauwe en bochtige straten der oude stad zoodanig rondgevoerd, dat hij zelf den weg niet onthouden kon en de politie hem niet meer te volgen wist. Tevergeefs bood hij den minister aan, zijn woord te lossen door aanwijzing waar de maarschalk Bourmont zich bevond. Thiers telegrapheerde koeltjes terug: „Ik koop geen gevangene, dien ik moet laten fusileeren.” Eindelijk wist Deutz een argeloos nonnetje te bepraten; zij gaf hem zelfs het adres der hertogin op schrift. Deutz vroeg en verkreeg een tweede audiëntie.

In den avond van 6 November bracht Deutz zijn tweede bezoek aan de hertogin. Zoodra hij het huis verlaten had, werd de toegang door de politie geëischt, en toen deze geweigerd werd, werd de deur open gehakt. Onder leiding van den prefect werd het geheele huis van zolder tot kelder zorgvuldig doorzocht, maar niets gevonden. Bewijzen van de aanwezigheid der hertogin waren in overvloed voorhanden; zeer compromitteerende brieven, ook van builandsche vorsten, die van Sardinië en van de Nederlanden, werden in beslag genomen. Maar de hoofdpersoon was gevlogen. Wat men ook deed, hoe men ook klopte tegen muren en deuren, niets werd gevonden. Doch Maurice Duval, de prefect, opzettelijk door Thiers naar Nantes verplaatst, hield zich vast overtuigd, dat de hertogin niet ontsnapt kon zijn. Hij verklaarde, dat hij de woning, zoo noodig, tot den laatsten steen zou afbreken, maar ze in geen geval verlaten, voordat de prinses gevonden zou zijn. In alle kamers werden politiedienaren geplaatst, om te wachten de dingen, die komen zouden. Maar de nacht ging voorbij en een deel van den volgenden dag, zonder licht in deze duisternis te brengen. Reeds begon men te vreezen, opnieuw bedrogen te zijn, toen éen toeval be-

slissing bracht. Op een bovenkamertje kregen een paar politiedienaren last van de koude en legden vuur aan. Slechts een korten tijd hadden de vlammen op den haard gespeeld, toen zich stemmen deden hooren. Zij eischten, dat het vuur werd uitgedaan; men stikte. De vuurhaard werd omgeworpen en bleek de ingang van een schuilplaats. Daar had de hertogin van Berry met drie personen, twee heeren en eene dame, sedert 16 uur vertoefd. In de kleine ruimte, waar zij noch behoorlijk zitten noch behoorlijk staan konden, hadden zij, op elkander gedrongen, het oogenblik afgewacht, dat hun vervolgers het huis zouden verlaten hebben. Het vuur dwong hen, zich over te geven.

Den volgenden dag werd zij op een kleine brik ingescheept en gevoerd naar het kasteel Blaye, bij Bordeaux, waar zij den 17den November aankwam. Daar zou zij de beslissing van haar lot afwachten.

De verrader ontving zijn loon. Het geld, dat de regeering hem uitbetaalde, werd in betrekkelijk korten tijd door hem verzwendeld. De gevolgen zijner levenswijze en de zelfverwijten over zijn wandaad lieten hem geen rust; in de diepste ellende eindigde hij zijn jammerlijk leven.

„Geloof mij, generaal, men zal te Parijs meer in verlegenheid zijn, dan ik," had de hertogin van Berry, toen zij Nantes verliet, gezegd. En 't bleek spoedig dat zij gelijk had. Wat moest de regeering met haar doen?

De oppositiepartij wilde haar voor de rechtbanken brengen; de wet verbood aan Karel X en aan zijn afstammelingen, om het grondgebied van Frankrijk te betreden. Maar de regeering begreep maar al te goed, dat een rechtsvervolging slechts aan de legitimistische partij ten goede zou komen. Reeds nu prikkelde het avontuurlijke

en het romantische der historie de publieke opinie. De legitimisten sloegen uit alles munt: welk een wreedheid eene moeder, eene prinses, eene jonge, schoone vrouw, vol heldenmoed en geestdrift op deze wijze te bejegenen! Het ridderlijke in den Franschen aard ergerde zich aan de verhalen van de lompe bejegeningen, waaraan de prinses hier en ginds had blootgestaan en geraakte in geestdrift over de jonge, blonde prinses, wier goed humeur haar nooit scheen te verlaten en van wie allerlei bons mots het goed karakter en de beminnelijke luchthartigheid verrieden.

Kortom, alles wat partijzucht weet uit te denken om een speelpop van 't moment uit te dossen met de vriendelijkste en lieflijkste kleuren, werd aangewend om het blonde kopje van de hertogin van Berry voor de oogen der natie te doen schitteren in al den glans der reine, zelfopofferende moederliefde.

„Vorstelijke personen zijn even lastig in de gevangenis als in vrijheid," verklaarde Louis Philippe aan Guizot. „Hun gevangenschap onderhoudt bij hun aanhangers meer hartstochtelijkheid, dan hun tegenwoordigheid zou opwekken." Dit voor een koning wel wat zeer burgerlijke oordeel werd door het ministerie ten volle gedeeld. Trouwens, elke dag leerde hun de waarheid. Toen zij in Januari (1833) van de Kamer volmacht vroegen om in deze zaak te handelen naar hun het best voorkwam, moest de regeering onder bijtenden spot en toejuiching der legitimisten erkennen, dat de troonsverandering van 1830 een onwettige daad was geweest. Het Juli-koningschap werd door de heftige debatten ernstiger gewond dan door den opstand der legitimisten. Zulke wonden dringen door, waar het staal niet reikt.

De heldhaftige vorstin wekte toenemende geestdrift. De

toon der legitimisten steeg voortdurend; hun verhalen over de jammerlijke wijze, waarop de heldin in de gevangenis van Blaye behandeld werd, wekten medelijden en sympathie. Een koningsmoeder, nog vóór weinige jaren in Frankrijk gevierd en geëerd, in weelde levende en fladderende te midden van haar bloemen; een jonge weduwe, die haar huwelijksgeluk had zien vernietigd in het land, waarheen zij, vol blijde hoop op een gelukkig en eervol leven, was gekomen, was thans de gevangene van den man, die de kroon droeg, aan haar zoon toekomende. En naast al die pathetische geestdrift verhief zich de schrille eisch der republikeinen, die, om de verlegenheid der regeering te vermeerderen, handhaving van het beginsel: „gelijkheid voor de wet" eischten.

Hoe zou de regeering uit dezen doolhof geraken? De hertogin van Berry kwam haar te hulp. In de Januarimaand begonnen er geruchten van zonderlingen aard te loopen. De gevangene te Blaye was zwanger; de weduwe van den hertog van Berry moest moeder worden. De moeder van den hertog van Bordeaux stond op het punt den pretendent naar de Fransche kroon, voor wiens rechten zij naar het zwaard had gegrepen, een broertje of een zusje te schenken, waarvan de vader een anonymus was.

„Laster!" schreeuwden de legitimisten. „Laster!" herhaalde het koor van de vijanden der regeering. „Het klimaat van Blaye is doodelijk voor de hertogin; men wil haar vermoorden."

Om aan het geschreeuw een einde te maken, zond de regeering in Januari 1833 twee bekende medici, Orfila en Auvity, met last een hygiënisch onderzoek in te stellen.

Hun rapport, in den *Moniteur* gepubliceerd, was volkomen geruststellend. Maar de legitimisten verkozen niet

gerustgesteld te zijn. In samenwerking met de hertogin hoopten zij langs dien weg de regeering te bewegen, om haar de vrijheid te hergeven. Zij verkozen niet in te zien, dat juist hun heftige eischen het der regeering onmogelijk maakten toe te geven. Te minder, omdat de geruchten der zwangerschap steeds toenamen en het voor het gouvernement van belang was, de zaak, zoo zij waarheid bevatte, te doen constateeren op eene wijze, die alle ongeloof moest opheffen. Schonk Maria Carolina het leven aan een kind, dan moest het niet geschieden in een vreemd land, waar verduistering en dus ontkenning gemakkelijk kon geschieden, maar in Frankrijk zelf, te midden der grootst mogelijke publiciteit, als 't ware in tegenwoordigheid der geheele natie. Het feit, dat de legitimistische partij in dit haar hoofd, de hertogin van Berry, voor jaren zou verlammen, mocht niet plaats hebben onopgemerkt, in een verborgen hoekske der wereld, maar in het volle zonnelicht, onder de oogen van vrienden en vijanden beiden.

De regeering had naar Blaye een dokter gezonden, dien de prinses weigerde tot zich toe te laten. Zij wendde zich tot d'Orfila, om van hem de aanwijzing van een geschikt persoon te ontvangen. D'Orfila gaf dokter Menière op, gevestigd te Parijs, een zijner leerlingen, een man van 32 jaar, door karakter en bekwaamheid, naar zijn oordeel, voor de moeielijke taak geschikt. Na eenig beraad verklaarde dokter Menière zich bereid. Den 18^den^ Februari 1833 kwam hij te Blaye aan.

Van den eersten dag af hield dokter Menière een journaal. Hij deed het, om zich steeds bijzonderheden te kunnen herinneren, die hij begreep dat later te pas konden komen.

Het is dit journaal, loopende van Februari tot Juli

1833, dat zijn zoon heeft uitgegeven. De eerste indruk bij het opnemen is natuurlijk deze: behoort zulk een ondergeschikte gebeurtenis nog zoo breedvoerig herdacht te worden? De aanslag van de hertogin van Berry is een zeer voorbijgaand feit in de geschiedenis van Frankrijk onder Louis Philippe. Gelijk bekend is, is zij werkelijk bevallen en heeft deze nieuwe moedervreugde haar politieke rol gedood. Behoort nu zulk een betrekkelijk kleine zaak nog na een halve eeuw herdacht te worden op zoo breedvoerige wijze als hier is geschied? En dat, terwijl er zooveel gewichtiger historische punten onopgelost zijn?

Doch het Fransche volk is een groot volk, niet alleen wat zielental betreft, maar ook wat zijn belangstelling aangaat. Het interesseert zich voor meer dan de dingen van den dag. Het leeft mede, ook met het verleden, als een deel zijns eigen levens. In dit geval intusschen is het den uitgever gemakkelijk gemaakt, want men behoeft geen Franschman te zijn om voor dit boek sympathie te gevoelen. Het is een geestig en amusant boek.

Een dagboek is zelden interessant, behalve voor den schrijver. Wie in den regen loopt, denkt er niet aan, iederen druppel na te gaan, die hem treft. Men is al heel wel tevreden — gewoonlijk ontevreden — met het resultaat: het natte pak dat men beloopt. Ontleding van al die kleine détails, wier opvolging en verbinding te zamen den stroom der gebeurtenissen vormen, die ons heeft getroffen, heeft iets, dat ons tegen de borst stuit. Op het oogenblik zelf leeft men onder de opvolgende indrukken; maar later al die opvolgende indrukken nog eenmaal één voor één te doorleven, er is iets in, dat wrevelig, knorrig maakt. Elke dag heeft genoeg aan zijn eigen kwaad; laat ons niet telkenmale opnieuw lijden aan al die

kleine speldeprikken, ook in 't verleden. De geslagen wonden zijn groot genoeg. Niet om de golven, maar om den stroom boeit ons de historie.

Niettemin is dr. Menière, de schrijver van dit journaal, er bij uitnemendheid in geslaagd, onze belangstelling voor al de kleine détails van dit inderdaad eentonige leven te Blaye op te wekken en gaande te houden. Men mag aannemen, dat het dagboek, voordat het den vorm verkreeg, waarin het vóór ons ligt, hier en daar is gepolijst en de heilzame werking der schaaf heeft ondervonden. Er is zeer waarschijnlijk bij de uitgave wel het een en ander weggelaten, maar er is niet zoo gesnoeid, dat het karakteristieke is weggenomen. Er is genoeg gebleven, om het beeld zuiver te houden. Later ingevoegd is er vermoedelijk niet veel, indien iets; daarvoor dragen de bijzonderheden te zeer de kleur van het oogenblik. En als zoodanig is dit journaal een merkwaardig bewijs van de scherpheid van blik van den medicus, die te midden eener geheel vreemde omgeving, zich op het oogenblik zelf niet vergiste in de keus der détails, welke in het vervolg voor hem waarde konden hebben en daarom opteekening verdienden.

De hoofdpersoon, om wie alleen Blaye zijn belangstelling verdiende, was natuurlijk de hertogin van Berry. Dr. Menière, door de regeering gezonden, liep gevaar, gelijk een voorganger, niet door haar ontvangen te worden. Man van de wereld, met een gunstig voorkomen bedeeld, een geestig, vroolijk prater, deze voordeelen zich uitnemend bewust en ze bezigende om zijn doel te bereiken, slaagde Menière er volkomen in, het ook hem dreigende lot te ontgaan. Maria Carolina, ofschoon eerst tegen den medicus, dien Louis Philippe zond, ingenomen, was spoedig zeer voor hem ingenomen. Zij had haar eigen dokter, een legi-

timist uit Bordeaux, die haar van tijd tot tijd bezocht. Deze introduceerde zijn jongeren Parijschen ambtgenoot, en de rest deed deze zelf. Doch de omstandigheden kwamen hem te hulp.

Het gerucht van de zwangerschap van de hertogin was algemeen verspreid en had heftige driften opgewekt. De legitimisten waren verbitterd; te Parijs kon ieder, die waagde het gerucht te gelooven, op eenige uitdagingen rekenen. Allerlei duellen hadden er plaats, om de eer der belasterde moeder van Hendrik V te wreken.

Onder den indruk van dezen strijd, die op de straten en in de couranten gevoei werd, kwam onze dokter naar Blaye. Hij was er slechts korte dagen, toen het twistpunt scheen uitgemaakt. De hertogin van Berry gaf schriftelijk een verklaring, dat zij een tweede huwelijk had aangegaan. Dringende omstandigheden, zeide zij, noopten haar tot die erkenning. Wat dit beteekende, was duidelijk. Maria Carolina kon in deze positie niet weigeren den medicus te ontvangen, die op het fort zelf vertoefde en haar aanbevolen werd door den dokter uit Bordeaux, die slechts een paar maal in de week kwam kijken. Menière wist zich spoedig onontbeerlijk te maken. Hij had allerlei attenties, bezorgde haar boeken, deed het geroffel der trommen om haar woning ophouden en amuseerde haar door zijn pikante scherts. Hij lokte haar uit en gaf weerwerk. De eentonigheid van haar leven, hoe draaglijk de gevangenis ook was, werd door hem en zijn causerieën verbroken.

Schoon prinses, was zij een natuurkind, zeer beweeglijk en levendig, aan elken indruk toegevende, zonder zelfbedwang, maar ook zonder gemaaktheid, beurtelings opgewonden en neêrgedrukt, maar te levendig en te impressionabel om lang in 't een of ander te volharden. Een

vlinder, aantrekkelijk door de frischheid der kleuren, den rijkdom der bewegingen, verlokt door elke bloem, die haar oogen trekt; ter kwader ure meêgesleept in den maalstroom der politiek, en te laat inziende, dat zij speelbal was geweest en werktuig. Van harte de rol moede, die zij in de laatste maanden had gespeeld, was al haar vindingrijkheid en vernuft er op gespitst, hoe zij uit de verlegenheid, waarin zij geraakt was, zou ontsnappen. In het echt vrouwelijk ontwerp, dat zij had gesmeed, nam ook onze dokter zijn plaats in. Zijn getuigenis moest de poorten harer gevangenis openen; hij moest verklaren, dat het verblijf op deze ongezonde plaats nadeelig voor haar zou zijn. Haar vaderland Italië alleen kon haar de gezondheid hergeven.

Het is duidelijk, dat dr. Menière een weinig dupe is geworden. Hij vond haar altijd hoestende en koortsende. Wel bracht hij deze verschijnselen met haar interessante positie in verband, maar toch maakte hij zich ernstig ongerust. En passant deelde zij hem mede, dat verschillende bloedverwanten tering hadden gehad. En juist om haar beweeglijke natuur, die elk denkbeeld aan kunstjes verbande, hechtte hij er te meer aan.

„Vanmorgen was de prinses op toen ik kwam; zij was gekleed in de lange wit flanellen robe de chambre en voortdurend in beweging. Haar kamenier liep haar voortdurend achterna, van het bed naar den schoorsteen, van de secretaire naar het venster. Beladen met een muts, een halsdoekje, borstel en allerlei zaken voor het toilet, volgde haar de kamenier, om van elk moment partij te trekken, ten einde haar meesteres te kleeden. Zij moet een eindeloos geduld en beleid hebben, want haar meesteres verzet zich wel niet, maar leent zich niet voor het toilet.

Nu eens staat zij even stil om een courantenartikeltje te lezen; dan teekent zij, staande, met een potlood aan. Een volgend oogenblik snuffelt zij in de laden van haar bureau, haalt alles dooreen, of zet haar lorgnet op, om iets, wat zij niet dadelijk zien kan, scherper te beschouwen. Zij is geen oogenblik rustig of op dezelfde plaats of in dezelfde houding. De kamenier moet van elke gunstige kans partij trekken om een deel van het toilet aan te brengen, dat zoo met horten en stooten voltooid wordt. Inmiddels babbelt ze voort, lacht, maakt gekheid. De geheele scène was bij uitstek vermakelijk." Als zulk een beweeglijk wezentje nu des avonds met koorts te bed ligt, onrustige nachten doorbrengt, voortdurend hoest en kucht, elken dag magerder wordt, dan is het te begrijpen dat een dokter ongerust wordt.

De rapporten, die dr. Menière naar Parijs zendt, verraden zijn vrees. Zij worden daar gelezen niet alleen door de ministers, maar onderworpen aan het oordeel van de faculteit. Onze medicus is weinig in zijn schik, dat zij daar zoo koel worden ontvangen: de gezondheidsquaestie moet toch boven de politieke gaan, meent hij. Maar te Parijs is men blijkbaar minder ongerust, en als zijn aandrang toeneemt, wordt hij naar Parijs ontboden. Uit de ontvangst kan hij opmaken, dat men hem door de hertogin „ingepakt" acht. Hij moet zijn rapporten toelichten in tegenwoordigheid der ministers: Thiers en Guizot o. a. zitten vol attentie te luisteren naar het verslag, dat Menière staande — zittende kan hij dat niet doen, zegt hij — over den gezondheidstoestand der interessante gevangene geeft. Hij wint zijn pleidooi, dank zij den steun van d'Orfila, die den leerling, door hem aanbevolen, getrouw blijft. Hij heeft een audiëntie bij Louis Philippe, die hem

met allerlei welwillende woorden voor zijn nicht belast, en keert naar Blaye terug, overtuigd, dat hij over het wantrouwen, waarmede zijn verslagen zijn ontvangen, heeft gezegevierd. En toch — het is opmerkelijk — sedert dien tijd is zijn onrust blijkbaar zeer verminderd, en vat hij blijkbaar die zorgvolle verschijnselen als normale kenmerken van haar zwangerschap op. Wij hooren er weinig meer over spreken, en langzamerhand loopen de zaken als in meer dergelijke gevallen. Op haar tijd bevalt de hertogin van Berry, en de hoest en de koorts hebben afscheid genomen. Te dezer zake geloof ik dat het snoeimes wel eenigen dienst heeft gedaan.

Het gaat den lezer als dr. Menière. Als hij eens weet, dat de zaak niets om het lijf heeft, geniet hij in Blaye, van dag tot dag medelevende, kalmer van de genoegens van het oogenblik. Inderdaad, het is er uit te houden. Vooral voor iemand die, als onze dokter, een open oog heeft voor al het goede en ook voor het comische, dat deze wereld aanbiedt.

Gouverneur is de generaal Bugeaud, een warm aanhanger der regeering, die hem uit de vergetelheid der restauratieperiode heeft opgericht en hem zijn rang geschonken. Een echt militair van den ouden stempel, ruw in zijn vormen, kort aangebonden, maar een goedhartig man. Opstuiven kan hij, dat het een lust is om aan te hooren. Als de couranten komen, is hij niet te spreken, want hij verslindt ze, vooral die van de oppositie; een verschijnsel, dat dokter Menière ook bij de hertogin waarneemt, en dat hem de opmerking ontlokt: "singulière disposition d'esprit, qui aime la contradiction, qui cherche les obstacles et ne vît qu'au milieu des combats perpétuels!" Hij politiseert graag en veel, en ergert zich voort-

durend aan de journalisten, die allerlei onware voorstellingen geven. Zijn secretaris heeft het druk met al die artikeltjes en weerleggingen, die de generaal hem dicteert. De strijdlustige natuur van den generaal doet hem niet berusten in de onwaarheid, maar met openhartige heftigheid ze bestrijden. Als de legitimistische organen van Bordeaux allerlei verhalen over de wreede gevangenschap der prinses opdisschen, daagt Bugeaud in een kort artikeltje al die journalisten, waarvan hij er één met name noemt, uit, om te Blaye te komen en al die vreeselijkheden te komen zien. Een aanbod, dat de legitimisten in verlegenheid brengt en natuurlijk niet wordt aangenomen.

Politiek is het voorname geestelijk voedsel, dat te Blaye wordt genoten. Doch gelukkig niet het eenige. De heeren officieren zijn onuitputtelijk in herinneringen van militairen aard, Napoleon en zijn veldtochten het dagelijksch onderwerp van gesprek. Er heerscht een vroolijke, opgewekte toon, vooral aan het diner, dat onmatig lang wordt gerekt. De dokter verbaast zich over het talent van eten en drinken, dat hier wordt ontwikkeld. Trouwens, alles werkt er toe mede. Het diner moet een gedeelte van den dag dooden; het diner is voortreffelijk; de dokter geeft allerlei kostelijke zaken op. 's Avonds om 6 uur komen de couranten. Zij geven stof tot gesprek en discussie. Men disputeert zonder elkander te overtuigen. Een weinig muziek herstelt de kalmte. Een luitenant, Saint Arnaud, in de toekomst bestemd voor een groote rol, is een der beste spelers en zangers. Hij accompagneert zichzelf op de piano, en het is aardig om te zien hoe deze snorbaarden het liefst luisteren naar de meest sentimenteele liedjes:

Tu veux devenir ma compagne,
Jeune Albanaise aux pieds légers!

Deze woorden van den Klept zijn in ieders mond; zelfs de generaal Bugeaud, die juist geen virtuoos is, neuriet ze den geheelen dag. Twee personen vooral onderhouden de vroolijkheid. De commandant Chandron en de luitenant Saint Arnaud. Noch hun karakters, noch hun leeftijd, noch hun rang komen overeen, maar zij worden onweerstaanbaar tot elkander getrokken. De oude, rhumatieke, brommerige commandant kan geen weerstand bieden aan de ondeugende plagerijen van den jongen Saint Arnaud, die hem geen oogenblik rust laat. Hij zit een tijdlang stil te genieten en te lachen in zichzelf, om eindelijk al zijn grieven en klachten te vergeten en uit te barsten in de meest dolle en dwaze reparties en, eens aan den gang, is hij onuitputtelijk. „Dieu sait ce qui sort à chaque instant des deux susdites têtes: de là des scènes à faire rire un trépassé."

Dr. Menière is zeer bescheiden en kent zichzelf geen aandeel in die uitbundige vroolijkheid toe. Toch houden wij het er voor, dat hij behoorde tot die menschen, die ze aan den gang maken. Want gelijke opgewektheid vinden wij in de kamers van de hertogin, als hij er is. Ook van daar klinken de tonen van schaterend gelach ons in de ooren. „Ik geloof niet veel aan overtuigingen, maar wel aan bèlangen", zegt hij. Voeg daarbij, dat hij zich geroepen achtte om als medicus buiten alle politiek te staan, en van den eersten dag af zich op den familiaren voet van een medicus met zijn patient had gesteld. De ongegeneerdheid van de hertogin kwam hem halverwege te gemoet, en hij was de man om, in alle eer en deugd

en met eerbiediging van alle vormen, de andere helft toe te nemen. Zijne bezoeken waren bij uitstek welkom en ik zie niet dat zij hem ooit heeft afgewezen, een der twee of drie malen, dat hij dagelijks zich liet aandienen. Haar gezelschap was niet groot. Een deftige, statige edelman had zich uit pure gehechtheid aan haar en het oude vorstenhuis met haar laten opsluiten: hij verveelde zich doodelijk, had rhumatiek, smachtte naar zijn huis, naar vrouw en kinderen; hij sprak niet veel. De graaf de Brissac — dit was zijn naam — was een der gelukkigen, dien de publieke opinie honoris causa met het vaderschap van het kind vereerde, dat de hertogin van Berry onder 't hart droeg. De billijkheid eischt er bij te voegen, dat in Menière's verhaal niets voorkomt, dat de verdenking zou kunnen rechtvaardigen.

Integendeel, de hertogin was vrij wat minder familiaar met hem dan met de gravin d'Hautefort, die de taak van hofdame vervulde. Madame d'Hautefort telt ongeveer 40 zomers, afgewisseld met eenige winters, die sporen hebben nagelaten. Bij de eerste kennismaking moet de dokter een lang relaas van haar kwalen en van haar klachten over andere doctoren aanhooren. Kortom, zij behoort tot die groote categorie van zieken, die de plaag van doctoren zijn. Overigens is zij haar discours zeer waard en niet geheel vrij van een klein overblijfsel van coquetterie. Zij is een uitnemende musicienne en haar repertoire is zeer rijk. Ook onze dokter luistert gaarne naar haar spel. Maar éénе melodie kan hij niet hooren. Zij maakt hem zenuwachtig en prikkelt hem. Madame d'Hautefort kan uren aan de piano zitten, en Menière zit met ware bewondering te genieten, als de ondeugende musicienne plotseling hem met het gehate stuk op het lijf valt en onver-

biddelijk voortvaart, onbewogen door zijn smeeken, maar aangemoedigd door het gelach van de hertogin. Trouwens plagerijen van dien aard vallen volkomen in den smaak. Alles wat zij van de buitenwereld hoort, geeft haar stof tot spotternijen. Menière had in den beginne vrij wat moeite om haar te volgen, want zij springt van den hak op den tak, en te midden van het ernstigste gesprek viert zij haar lust voor dwaasheden bot. Als een proeve van de losheid van toon, is de volgende kleine scène misschien niet ongeschikt.

Behalve twee kleine meisjes, dochtertjes van den generaal, was er op de citadel volkomen gebrek aan vrouwen, wat voor de jonge officieren, die hier opgesloten waren, verschrikkelijk was. Aan wie konden ze nu hun lonken en galanterieën kwijt raken? De hertogin informeerde naar dergelijke zaken van tijd tot tijd met veel ondeugende belangstelling. Zij had een klein wit hondje, dat een baas in 't blaffen was, vooral tegen Bugeaud. „Ce soir même, à propos de Beuis, qui se conduit fort mal, j'ai vu Madame s'abandonner à la plus franche gaîté en m'entendant gémir sur le sort des malheureux qu'embrase cette canicule anticipée.

„— Que je les plains! Vous devriez, monsieur le docteur, leur prescire à tous un grand bain dans la Gironde: cela leur rafraîchirait le sang et le peau, et le nez de M. Deneux serait moins désagréablement affecté. Il paraît que cela ne sent pas bon dans sa chambre, où logeaient tout récemment quelques-uns de mes charmants gardiens."

„— Je crains, Madame, qu'ils ne sentent le roussi. Tous ces cœurs brûlants me font craindre pour notre sûreté. La citadelle a des poudrières bien remplies, une

explosion ne serait pas impossible. Cette jeunesse ardente nous menace de quelque catastrophe, aussi je vais prier le général de nous faire assurer.

„— Dites-lui d'organiser une compagnie de pompiers, et de veiller à ce que tous ces volcans ne m'approchent pas de trop près. Et vous, docteur, vous ne nous parlez pas de votre douloureux martyre? Comment supportez-vous les ennuis de ce grand couvent dont le général est le père gardien? Mais vous avez peut-être fait des vœux en quittant Paris."

Ondeugende spotternijen van een nog jonge vrouw tegenover haar dokter, bewijzen zij niets anders, dan de volkomen ongegeneerdheid, waarmede deze levendige Maria Carolina alles uitsprak, wat haar voor den geest kwam, en wat de politiek haar niet verbood te zeggen.

De vrijheid van het woord was voor 't oogenblik de eenige vrijheid, die zij genoot. Doch hoe begrijpelijk dergelijke plaisanterieën zijn, de hertog de Chambord zal ze vermoedelijk niet met genoegen lezen. Misschien had de uitgever goed gedaan, in dit opzicht hier en daar nog iets meer het snoeimes te bezigen.

Slechts weinige weken na dr. Menière's aankomst werd het gezelschap te Blaye vermeerderd met een nieuw personage. Het was de accoucheur van Hare Hoogheid, M. Deneux, van Parijs. Hij had vergunning gevraagd om naar Blaye te gaan, er op rekenende, dat de regeering het weigeren zou. De legitimistische partij zou uit die weigering munt slaan, om de zwangerschap te ontkennen. Doch het ministerie stelde ze te leur, en M. le professeur Deneux kreeg tot zijn eigen schrik vergunning.

De prinses was heel matig met zijn komst ingenomen; zij vreesde, dat hij haar compromitteeren zou. Doch 't ging beter dan zij dacht. De officieren vermaakten zich

wel met de naïveteiten en de distractiën van den accoucheur, maar hij was een te echt bonhomme, dan dat hij 't op den duur niet won. Zij plaagden hem onophoudelijk, maar konden toch best met hem overweg. Onze accoucheur had geen droppel militair bloed en schrikte voor alle zaken, die daarmede in verband stonden. Als hij, die in de citadel sliep, 's morgens en vooral 's avonds, van of naar het paviljoen der prinses kwam, joegen zij hem een doodelijken schrik op 't lijf, door hem ieder oogenblik door schildwachten met donderende stemmen hun: „qui vive!" te doen toeroepen. Dan kromp hij van schrik ineen.

Evenwel wordt hij met iederen dag meer onontbeerlijk en als het uur der bevalling is geslagen, is hij de groote man, op wien alles neerkomt. M. Deneux, accoucheur de la duchesse de Berry, treedt bij de aangifte bij den burgerlijken stand als de officieele persoon op, door de moeder belast om den geheimzinnigen naam des vaders mede te deelen. Het is graaf Hector Lucchesi—Palli, die 10 Mei 1833 als vader der jonggeborene zijn entrée maakt. „Je ne dis rien de certains sceptiques qui argumentent sur le compte de M. Lucchesi—Palli", schrijft dr. Menière. Het zou ook overbodige moeite geweest zijn.

De geboorte dezer dochter heeft de politieke beteekenis van de hertogin van Berry doen ophouden. Voor de Fransche regeering is zij geen bedreiging meer. De legitimisten zijn beschaamd en verlegen. Deze vrouw kan niet meer optreden om de rechten van den hertog van Bordeaux te handhaven. Er is niemand meer in Frankrijk, die er aan denkt, voor de moeder van het kind van graaf Hector Lucchesi—Palli als regentesse van Frankrijk een lans te breken. De legitimistische beweging is onder het gelach harer vijanden op 10 Mei 1833 in het zand verloopen.

Er is dan ook geen bezwaar meer, om haar in vrijheid te stellen. De teleurstelling en verbittering van haar aanhangers is zoo groot, dat zij op wraak zint. Ten minste dit schrijft de minister van binnenlandsche zaken aan Menière: „le parti qui comptait sur elle, lui pardonne moins qu'à tout autre, d'avoir trompé ses espérances, et l'idée de se venger lui sourit." Ook voor haar veiligheid dus is vertrek wenschelijk. En de regeering laat haar rustig gaan, verzekerd dat zij door deze pretendente nooit meer verontrust zal worden. Den 8sten Juni 1833 gaat zij scheep naar Sicilië.

Dr. Menière en de accoucheur vergezellen haar. Te Palermo herkrijgen zij hun vrijheid. Daar nemen zij afscheid. Slechts met moeite is Deneux te bewegen geweest, om te volgen. Hij smacht naar Parijs terug, naar zijn praktijk, naar de rust van zijn dagelijksch leven, naar de vreedzame werkzaamheid in de slaapkamers der hoogere standen. Hij is innig aan zijn meesteresse gehecht en heeft zich voor haar opgeofferd. Ook financiëel, want de hertogin van Berry is niet in staat hem behoorlijk schadeloosstelling te schenken. Zij doet het met woorden, die haar trouwen aanhanger de tranen in de oogen brengen en hem zijn gewone lofspraak twintig maal doen herhalen: „c'est un ange! c'est un ange!"

Maar die dank zijner meesteres is dan ook het eenige, wat hem vergoeding moet geven voor veel, wat hij mist. De gewone burgerlijke beleefdheid wordt door de legitimisten zelfs niet tegenover hem in acht genomen. „Bien des fois déjà" — schrijft dr. Menière — „j'ai constaté combien les plus chauds partisans de la princesse manquent de déférence à l'endroit de son accoucheur. Un d'entre eux et des plus considérables, à qui j'en faisais

l'observation, me dit avec un imperceptible mouvement d'épaules:

„Mieux vaudrait un sage ennemi!"

Arme M. Deneux!

Maar het speelsche noodlot had hem nog erger dingen bewaard, dan de lompheden en de minachting van de partij, tot welke hij behoorde. Beide medici maakten de reis naar Napels te zamen, doch hier scheidden zich hunne wegen. Met den aalmoezenier der hertogin, die ook naar Frankrijk terugkeerde, liet hij zich door een soort van cicerone, dien hij in dienst had genomen, bewegen, om niet met de gewone diligence, maar met extra rijtuig naar Rome te reizen. De quidam, die hem beet had, had hem vast overtuigd, "que la route des Marais Pontins état. parée de gendarmes et de carabiniers." Maar eilacy! de postkoets wordt door eenige vrienden van den cicerone, die tijdig gewaarschuwd waren, vastgehouden. Men verzocht onzen beiden vrienden uit te stijgen: "on les a contraints de se coucher à plat ventre dans la poussière du grand chemin, avec le doux accompagnement de carabines braquées sur leurs têtes. Des hommes, le visage barbouillé de noir, ont procédé à l'enlèvement des bagages. La malle de M. Deneux a été ouverte avec une promptitude qui prouvait une extrême habitude de la part de ces douaniers de contrebande; une main experte a bientôt déniché le sac aux pièces d'or; mais le pillage ne s'est pas borné à cela. On a fait main basse sur le linge, sur les vêtements. Le cher maître a vu disparaître des objets auxquels il tenait beaucoup: des foulards ondés, marqués par sa femme ou par sa belle-mère. Il a essayé de pro-

tester contre cette spoliation odieuse; il s'est relevé furieux, au risque de recevoir un coup de fusil, mais on s'est contenté de le ramener à sa position horizontale, et le désastre a été complet."

Zoo van alles beroofd, werd hij door Dr. Menière te Rome gevonden; jammerende en klagende Gelukkig sprong de Fransche ambassadeur te Rome hem bij, zoodat de geledigde buidel weer eenigszins gevuld werd. Maar nu had de man ook geen rust meer; tevergeefs somde zijn ambtgenoot hem al de wonderen, de schoonheden van Rome op; noch St. Pieter noch het kapitool kon hem tot toeven verleiden. Hij smachtte naar huis, naar zijn huiselijken haard. Met een plechtigen eed, nooit meer een voet in Italië te zetten, stapte hij op de diligence. Over Marseille bereikte hij eindelijk „son logis bien-aimé."

„Puisse-t-il y trouver le repos, sinon le bonheur, brave homme fait pour la vie tranquille, champêtre même, héros de maintes aventures à son corps défendant, bon bourgeois né pour les paisibles distractions du coin du feu, transplanté par les destins contraires dans des régions lointaines où il regrettait ses pantoufles et sa robe de chambre!"

Met dezen ironischen afscheidsgroet neemt Dr. Menière afscheid van zijn ambtgenoot, en is daarmede tevens aan het einde van zijn journaal gekomen. Het is een amusant boek, dat velerlei verdiensten heeft. Men vindt hier van alles: een gevangenis, een bevalling onder zeer interessante omstandigheden, militaire herinneringen, medische wetenswaardigheden, anecdoten uit de groote wereld, van prinsen, prinsessen, hertogen, graven enz.; de beschrijving van een ministerraad, een gesprek met Louis Philippe, een zeereis, een rooverhistorie, het verhaal van een bezoek in een klooster — in één woord, een boek, dat bijzonder veel

aantrekkelijks voor een bepaald soort van lezers bevat. In warme zomerdagen is het een allergeschiktste lectuur, opwekkelijk, zonder in te spannen. Telkenmale, onder de lezing, kwam de gedachte op: hoe jammer, dat mevr. Louise Mühlbach dood is! zij, die zoo handig de kunst verstond om met twee, drie historische mémoires in de hand een historischen roman te fabriceeren! Doch het genre is met haar niet uitgestorven en wij kunnen zeker zijn, dat dr. Menière's dagboek wel eens zijn dienst zal doen.

Niettemin zou het jammer zijn, want het boek, zooals het voor ons ligt, is een amusant boek, om geheel andere redenen bovendien. Dr. Menière is een medicus *pur sang;* zijn vak gaat hem boven alles. Maar hij is bovendien een zeer beschaafd en een geestig man, en dit boek wemelt van fijne en geestvolle opmerkingen, die voor den intelligenten lezer het eigenlijk parfum er van uitmaken. Guizot heeft indertijd, toen hij dat uitnemende boekje: *l'Amour dans le mariage* uitgaf, een volkomen waar woord gesproken: „On veut des romans. Que ne regarde-t-on de près à l'histoire? Là aussi on trouverait la vie humaine, la vie intime, avec ses scènes les plus variées et les plus dramatiques, le coeur humain avec ses passions les plus vives comme les plus douces, et de plus un charme souverain, le charme de la réalité. J'admire et je goûte autant que personne l'imagination, ce pouvoir créateur qui du néant tire des êtres, les anime, les colore, et les fait vivre devant nous, déployant toutes les richesses de l'âme à travers toutes les vicissitudes de la destinée! Mais les êtres qui ont réellement vécu, qui ont effectivement ressenti ces coups du sort, ces passions, ces joies et ces douleurs, dont le spectacle a sur nous tant d'empire, ceux-là, quand je les vois de près et dans l'intimité, m'attirent et

me retiennent encore plus puissamment que les plus parfaites oeuvres poétiques ou romanesques." Dit geldt ook voor dit journaal van dr. Menière, want de uitnemend bekwame schrijver heeft ons een reeks van figuren voor oogen gesteld, die allen leven en belangstelling inboezemen. Ook uit een literarisch oogpunt verdient het niet met de producten, die slechts een enkelen levensdag hebben, voorbijgegaan en vergeten te worden.

Niettemin is dit de eenige reden niet, waarom dit werk hier besproken wordt. Er komt betrekkelijk weinig politiek in dit boek voor; en toch is de politieke uitwerking niet te voorkomen. De aanhangers van den hertog de Chambord, noch deze zelf, zullen den schrijver met loftuitingen overladen. Het kan niet aangenaam zijn voor een zoon, hij moge over zijn moeder denken zoo hij wil, haar in een licht te zien voorgesteld gelijk hier over haar opgaat. Want niets spreekt duidelijker uit deze bladen dan haar volkomen onbevoegdheid voor de taak, die men haar wilde opdragen. Zulk een vrouw regentesse! Een partij moet wel arm aan talentvolle hoofden en aan conscientie zijn, om het lot van een land aan zulk een vrouw, in wier hoofd geen ernstige gedachte post vat dan om in 't volgend oogenblik door een luimigen inval verdrongen te worden, op te dragen. Men kan zelfs niet ernstig zich de mogelijkheid voorstellen, dat zij geslaagd zou zijn. Vroolijk en luchthartig zou zij gespeeld hebben met het land, dat zich aan haar onderwierp, even onnadenkend en lichtzinnig als zij haar eigen waardigheid door haar zwangerschap te grabbelen wierp.

De hertogin van Berry is na 1833 voorgoed van het politieke tooneel afgetreden. Haar rol was uitgespeeld. Haar bevalling te Blaye had haar, als hoofd van haar

partij, onmogelijk gemaakt. Al had deze eene reden niet gegolden, dan nog zouden andere oorzaken haar hebben teruggedrongen op den achtergrond der historie dien zij vroeger innam en nooit had moeten verlaten.

Bij de geboorte van haar dochter had de hertogin van Berry de verklaring laten afleggen, dat de graaf Hector Lucchesi—Palli de vader van haar kind was. Zij was met hem in Italië gehuwd.

Het was een verrassing niet alleen voor het publiek, maar ook voor de getrouwen die haar omgaven. Zelfs madame d'Hautefort bleek er niets van te weten. De hertogin sprak tegenover Menière vol hartelijkheid over haar man en liefkoosde haar kind met moederlijke liefde in zijne tegenwoordigheid. Maar als madame d'Hautefort of de graaf de Mesnard aanwezig was, onthield zij zich. Beide deze personen werden bij haar vertrek door andere aanzienlijke leden der legitimistische partij vervangen.

Het was duidelijk, dat er over dit huwelijk een mysterie lag. Niet minder over haar volgend leven. Telkenmale als zij er over sprak, gewaagde zij van bezwaren, van de moeilijkheid, waarin zij verkeerde, daar ook anderen in de bepaling van haar volgend levenslot moesten gekend worden. De moeder van Hendrik V, den toekomstigen koning van Frankrijk, kon niet eigenmachtig over zichzelve beschikken of beslissen.

Na haar vertrek uit Engeland hadden er in de koninklijke familie veranderingen plaats gehad. Karel X had keizer Frans van Oostenrijk vergunning gevraagd om zich in zijne landen te mogen vestigen. Na overleg met Pruisen en Rusland was het toegestaan; ook Frankrijk was geraadpleegd, doch slechts voor den vorm, zooals Metternich te kennen gaf toen Louis Philippe zijn toestemming van

eenige voorwaarden afhankelijk wilde maken. Karel X, met den dauphin, den hertog van Angoulême en diens vrouw, de dochter van Maria Antoinette, vestigde zich te Praag met de kinderen van de hertogin van Berry, zijne kleinkinderen.

Als een donderslag op een somberen herftsdag klonk dat kleine hof van gevallen grootheden het bericht der bevalling van de hertogin van Berry in de ooren. Reeds had de wijze, waarop Maria Carolina was opgetreden, haar eigenmachtig wegzenden van vertrouwde raadslieden van den verdreven koning, haar ongehoorzaamheid aan de raadgevingen en bevelen van het hoofd van het geslacht, kwaad bloed gezet. Maar haar bevalling deed den beker overloopen.

Toen zij op Sicilië aankwam, kwam zij er onverwacht en onopgewacht. Haar komst was voor haar Italiaansche verwanten een verrassing, en wel, naar 't scheen, een zeer onaangename. Van den zoogenaamden echtgenoot wilden zij niets weten. De houding van den graaf Hector Lucchesi—Palli was trouwens niet geschikt, om het wantrouwen en ongeloof weg te nemen. Dr. Menière vertelt hier, hoe deze echtgenoot en vader als 't ware steelsgewijze aan boord kwam, en zijn houding meer verlegenheid openbaarde dan ingenomenheid met het terugzien van zijn lieve vrouw. Naar het kind, waarvan hij de vader was, keek hij tot ergernis der min en tot verwondering der omstanders niet om. Een gelijke voorstelling van die eerste ontmoeting der gescheiden echtgenooten heeft de maarschalk Bugeaud gegeven. Zijn brief is, naar ik mij meen te herinneren, in de *Revue rétrospective* gepubliceerd.

Hoe dit zij, de hertogin van Berry vertrok eenigen tijd daarna naar Napels en Rome, om van daar te gaan naar

Boheme, waar Karel X was. De bezwaren waren intusschen nog altijd niet opgeheven, en niet voordat de huwelijks-akte te Rome was aangekomen, schijnt men haar het verder reizen vergund te hebben.

In deze moeielijke tijden riep zij de hulp in van Chateaubriand, wien zij verzocht in Italië te komen, om haar met raad en daad te dienen. Daaraan danken wij een breed verhaal van den schrijver der *Mémoires d'outre-tombe.* Hij wachtte haar volgens afspraak te Venetië, toen hij het bericht ontving, dat zij te Ferrara was aangekomen, waar zij hem bij zich noodigde. Ten spijt van de diplomatieke vertoogen van Louis Philippe, was zij overal bij haar tocht door Italië met koninklijke eerbewijzen ontvangen. Chateaubriand, die nog vóór haar te Ferrara was en haar ontving, speelde daar de rol van opperceremoniemeester. Vermakelijk en karakteristiek is de korte scherts: „La princesse était extrêmement drôle; elle portait une robe de toile grisâtre, serrée à la taille; sur la tête une espèce de petit bonnet de veuve, ou de béquin d'enfant ou de pensionnaire en pénitence. Elle allait ça et là, comme un hanneton; elle causait à l'étourdie d'un air assuré, au milieu des curieux, de même qu'elle se dépêchait dans les bois de Vendée. Elle ne regardait et reconnaissait personne; j'étais obligé de l'arrêter irrespectueusement par sa robe ou de lui barrer le chemin en lui disant:

„— Madame, voilà le commandant autrichien, l'officier en blanc; Madame, voilà le commandant des troupes pontificales, l'officier en bleu; Madame, voilà le prolégat, le grand jeune abbé en noir.

„Elle s'arrêtait, disait quelques mots en italien ou en français, pas trop justes, mais rondement, franchement, gentiment, et qui dans leur déplaisance, ne déplaisaient

pas; c'était une espèce d'allure ne ressemblant à rien de connu. J'en sentais presque de l'embarras, et pourtant je n'éprouvais aucune inquiétude sur l'effet par la petite échappée des flammes et de la géole."

Was de hertogin, blijkens deze teekening, onveranderd dezelfde levendige, opgewekte vlinder, die zij in Frankrijk, in de dagen van voor- en tegenspoed was geweest, haar heer gemaal scheen zeer tot zijn voordeel veranderd. Ten minste, indien wij Chateaubriand gelooven willen. „Le comte Lucchesi-Palli est grand et brun; *Madame le dit Tancrède par les femmes.* Ses manières, avec la princesse sa femme, sont un chef-d'œuvre de convenance; ni humbles, ni arrogantes, mélange respectueux de l'autorité du mari et de la soumission du sujet."

De maanden samenlevens met Maria Carolina schijnen hem goed gedaan te hebben; van de verlegenheid, op Sicilië zoo merkbaar, heeft Chateaubriand niets gezien. Misschien was die soumission „du sujet" nog het gelukkige overblijfsel er van!

Chateaubriand ontving van de hertogin van Berry de eervolle opdracht haar vooruit te reizen naar Praag. Hij moest haar komst aankondigen en de vermelding van haar wensch, de meerderjarigverklaring van Hendrik V, voorbereiden. Zeer onwillig, naar hij zegt, liet Chateaubriand zich overhalen tot deze hopelooze taak. In het hoofdkwartier der legitimisten, aan het hof van Karel X, heerschte verdeeldheid. De oude koning was op zijn abdicatie teruggekomen en wilde opnieuw als koning van Frankrijk, zij het ook in partibus infidelium, erkend worden. Angoulême maakte, ook in de ballingschap, aanspraak op den koninklijken zetel, die inmiddels door Louis Philippe was ingenomen. De aanhangers van Hendrik V,

den jongen Chambord, wilden van grootvader noch oom weten, en wenschten zijn meerderjarigverklaring. Verdeeldheid en tweedracht ontbond de eenheid der legitimistische partij en verlamde haar. Van Chateaubriand was weinig te hopen. Zijn bezoek te Praag leverde geen vrucht op. Uit vrees voor den 29sten September, den verjaardag van zijn kleinzoon, had Karel X, op raad van Metternich, Praag verlaten en was gevlucht naar Butschirad, een villa van den groothertog van Toscane, op den weg naar Carlsbad. Inmiddels werden op de Boheemsche grenzen een aantal jonge opgewonden legitimisten, die vol geestdrift, met veel moeite, den langen tocht van Parijs naar Praag hadden ondernomen, om hun jongen koning bij zijn meerderjarigverklaring te begroeten, opgehouden en afgewezen. Karel X verklaarde in Butschirad aan Chateaubriand, die hem was nagereisd, dat hij zich had bezig gehouden met de acte de son *gouvernement* te verbeteren; en dat hij in dat *gouvernement* hem, Chateaubriand, had benoemd!

Was 't wonder, dat deze zich over die zonderlinge illusiën verbaasde! „Quand la société croule, quand les monarchies finissent, quand la face de la terre se renouvelle, Charles établit à *Prague* un gouvernement en *France!*"

Aan een meerderjarigverklaring van den kleinzoon werd niet ernstig gedacht. Chateaubriand gaf aan de hertogin schriftelijk van het mislukken der zending kennis en keerde naar Parijs, naar zijn huis, terug.

Maria Carolina zette haren tocht, ondanks de tallooze hindernissen, die de Oostenrijksche regeering haar in den weg legde, voort. Te Leoben had zij een samenkomst met Karel X. Een schijnverzoening had plaats. Maar Chambord en zijn ouder zusje bleven aan het hof van den grootvader.

De hertogin van Berry vestigde zich te Venetië. Daar heeft zij eenige jaren geleefd. In 1870 is zij elders overleden. Onopgemerkt is dit leven geëindigd. Onder het gedruisch van den val van het Fransche keizerrijk is het einde van dit menschenleven onopgemerkt voorbijgegaan. Tot in den dood heeft de naam van Napoleon dien der Bourbon overschaduwd.

VI

DE MÉMOIRES VAN TALLEYRAND.

DE MÉMOIRES VAN TALLEYRAND.

Bij herhaling is in de laatste jaren sprake geweest van een uitgave van Talleyrand's mémoires. Nu eens werd zij aangekondigd, dan tegengesproken. Tot dusver is het laatste juist gebleken. Verschillende inlichtingen werden van tijd tot tijd gedaan omtrent de redenen, die de publiekmaking beletten. Doch eigenlijk wist niemand van hen, die zoo goed waren anderen te willen voorlichten, het rechte van de zaak. Men had de klok hooren luiden, maar wist niet waar de klepel hing. Thans eerst heeft een der weinigen, die werkelijk in staat zijn het juiste te weten, gesproken.

In de voorrede van een boekske, *Souvenirs d'un Diplomate: lettres intimes sur l'Amérique*, spreekt de uitgeefster, een gravin de Mirabeau, over den schrijver der brieven. Het is haar oom, M. de Bacourt, een weinig bekend als diplomaat, meer als uitgever van de vermaarde correspondentie tusschen Mirabeau en den graaf de la Marck, prins van Arenberg. Het was een opdracht van den laatste, die hij door die uitgave vervulde. In zijn jeugd, in den aanvang van zijn carrière had hij den prins van Arenberg gekend en van hem de bescheiden ontvangen.

Zonderling genoeg, is de naam van de Bacourt, die door zichzelf den tand des tijds wel niet tarten zou, verbonden aan twee beroemde historische namen, die uit de geschiedenis der laatste honderd jaren niet te wisschen zijn. Nevens Mirabeau is het Talleyrand.

In 1830 was Talleyrand ambassadeur te Londen; de Bacourt werd de eerste secrétaire d'ambassade. Hij won het vertrouwen van den ouden, sluwen diplomaat zoo zeer, dat Talleyrand hem persoonlijk aan Louis Philippe aanbeval, en de jeugdige de Bacourt, 28 jaar, zich, gedurende een afwezigheid van Talleyrand, die vier maanden duurde, aan het hoofd van het gezantschap zag geplaatst.

Eenige jaren later, toen Talleyrand, te Parijs wonende, zijn einde zag naderen, liet hij de Bacourt tot zich roepen. Waartoe? dat is niet duidelijk. De comtesse de Mirabeau laat op dit oogenblik van haar verhaal zich door een herinnering medesleepen, die blijkbaar interessanter vóor haar is. Zonder twijfel is de teekening karakteristiek voor den ouden Talleyrand: „Il fit appeler près de lui M. de Bacourt, qui partagea avec toute sa famille le soin de le réconcilier avec l'église; chacun s'y employa de tout son cœur et de toute son âme, et celui qui avait, pendant un demi-siècle, mené l'Europe, jeta, pour la première fois peut-être, un regard hors des frontières de ce monde; au même instant, une enfant belle comme le jour, vétue de blanc et enveloppée d'un long voile, venait s'agenouiller à ses pieds en lui demandant sa bénédiction. C'était la fille du baron de Talleyrand — madame Stanley — qui allait faire sa première communion. L'évèque d'Autun, profondément ému, la bénit. En quelques minutes sa conversion s'était accomplie."

Scherts of ernst? Wij willen niets afdingen op het

bekeeringsvermogen van „une enfant belle comme le jour", noch op de gevoeligheid van den ouden Talleyrand voor dergelijke argumenten, maar „en quelques minutes sa conversion s'était accomplie"!! Heeft werkelijk de gravin de Mirabeau het geloofd?

Hoe dit zij — deze zonderlinge bekeeringsgeschiedenis licht niet toe, waarom de Bacourt door Talleyrand werd ontboden. Gelukkig neemt de uitgeefster den draad van haar verhaal weer op.

Bij zijn testament van 10 Jan. 1834 stelde Talleyrand tot zijne eenige erfgename zijne nicht aan, de hertogin van Dino, geboren prinses van Courland. Hij gelastte haar op de meest stellige wijze, zijne *Mémoires* niet dan dertig jaar na zijn dood uit te geven. Door twee codicillen, van 13 Mei 1837 en van 17 Maart 1838, wees Talleyrand den heer de Bacourt aan, om zijne nicht te vervangen, ingeval zij stierf, voordat de dertig jaren voorbij waren. En hij stond aan hen het recht toe, om de uitgave zijner *Mémoires* nog uit te stellen, zoo zij het noodig oordeelden.

Talleyrand stierf den 18den Mei 1838, en de hertogin van Dino, die den titel van haar oom erfde, waardoor zij hertogin van Talleyrand en Sagan werd, volgde hem in den dood den 19den Sept. 1862. Langen tijd te voren had zij al de papieren van Talleyrand aan de Bacourt overgegeven.

De papieren, — zoo schrijft de gravin de Mirabeau. De uitdrukking verkrijgt een bijzondere beteekenis, als wij op de nadere toelichting letten. „Het was een ernstige arbeid, de verschillende deelen van deze Mémoires samen te voegen, want Talleyrand, telkenmale als de een of andere gebeurtenis het der moeite waard deed zijn, vergenoegde zich op te teekenen wat plaats had, en wierp

dat dan ondereen, met allerlei aanteekeningen over dezen en genen. "M. de Bacourt, die de verhalen van den prins met authentieke stukken wilde staven, heeft herhaalde malen Europa doorkruist, om uit de archieven der gezantschappen de bewijsstukken op te garen, die hij voor zijn eigen overtuiging niet behoefde, maar die voor de historie onmisbaar waren. Daar hij het voorgevoel had van zijn naderend einde, werkte hij dikwerf in den laatsten tijd zijns levens tien uur per dag, om zijn arbeid niet onafgedaan na te laten."

Deze teekening is bij uitstek geschikt om de nieuwsgierigheid naar deze *Mémoires* te kalmeeren. Het blijkt nu, dat Talleyrand slechts korte aanteekeningen en noten naliet, doch *geen geheel.* Dit geheel, zoo de *Mémoires* bij de uitgave het vertoonen, zal het te danken zijn aan de Bacourt. Hoe zeer de waarde door deze bewerking vermindert, is duidelijk.

Dit vooruitzicht, slechts een bewerking van Talleyrand's aanteekeningen, maar niet mémoires, geheel door hem geschreven, te ontvangen, doet ons met kalmte berusten in het uitstel, dat de uitgaaf nog ondergaan moet. Want vooreerst zal deze bewerking van de Bacourt nog het licht niet zien.

De moeder van de gravin de Talleyrand, aan wie wij deze inlichtingen danken, was de zuster van de Bacourt en zijn erfgenaam. Zijn testament schreef haar voor, de *Mémoires* in handen te stellen van de heeren Châtelain en Paul Andral, die ze nu sedert 17 jaar bewaren. Het artikel van de Bacourt's testament luidt aldus: "Ik leg aan de heeren de Châtelain en Andral de verplichting op, dat geen uitgave geschiede vóór 1888."

Een som van 10,000 fr. werd bovendien aan de beide

heeren gelegateerd, als vergoeding voor de zorgen, die de bewaring en de uitgave van het handschrift van hen zouden eischen.

„Het voegt mij niet op het oogenblik de redenen uiteen te zetten, die mijn oom tot dit lang uitstel hebben bewogen. Maar ik constateer alleen, dat hij daarbij alle persoonlijk belang volkomen heeft verloochend, want een uitgave bij zijn leven of onmiddellijk na zijn dood zou aan zijn naam een groote bekendheid gegeven hebben"

Deze opmerking, waarmede de gravin de Mirabeau haar verhaal sluit, is niet onjuist. Maar, afgescheiden van dit persoonlijk belang, is er nog een ander, dat dit voortdurend uitstel doet betreuren. De naam van Talleyrand heeft in de halve eeuw, die sedert zijn dood verliep, niet gewonnen. Het zou wel eens kunnen zijn, dat de belangstelling voor hem en zijn werk bij uitstek gering bleek in 1888. Waaraan anders zal Talleyrand het te wijten hebben, dan aan de overmatige voorzichtigheid, die tijdgenooten en kinderen en kindskinderen de mededeeling onthoudt van wat, hoogstwaarschijnlijk, na meer dan een halve eeuw blijken zal vrijwat minder nieuws en belangrijks te behelzen, dan de schrijver in zijn tijd meende te vertellen? Ook voor historische personen is er een juiste tijd om te spreken.

De vierde stand, die het hoofd verheft, stelt niet veel belang in de dienaren van een keizerrijk, waarvan hij de nabootsing heeft zien vallen, en van een koningschap, dat met al zijne pretensiën en verouderde begrippen tot een tijdperk en een ideeënwereld behoort, die voorgoed zijn voorbijgegaan. Op tijd te komen, geldt zoowel voor boeken als voor menschen.

1882.

